

TORIL B. LYGSTAD • EDEL MONSEN
Julevsábmáj: Lill-Tove Paulsen

ÅHPADIDDJIJBAGÁDUS

EDEL MONSEN • TORIL B. LYGSTAD

JULEVSÁMEGIELLAJ: LILLY VITSÁK

VÁRIJN 4

TIEBMÁGIRJJE 8.–10. KLÁSSAJ

JULEVSÁMEGIELLAJ

ČálliidLágádus

SISADNO

ÁVDDÁBÁHKO	4
1. MÁHTUDAKULME, AKTELASJ ÁRVUSTALLAM JA FÁGAJGASSKASASJ TIEMÁ	5
2. GÁVVVÁ SISANOS, BARGGOVUOGIJS JA ÁHPADIMNÆVOJS	9
3. STRUKTUVRRA: ÁVDDÁBARGOV, ÁLGGOBARGOV JA MAÑÑEBARGOV JUOHKET	11
4. BIELES-BÆLLÁJ-BAGÁDUS	14
b. 3: Ávddábáhko	14
b. 6: Oahpástuvvamgávvvå, Oahppoulme	14
b. 7: Ávddågæhttalibme	15
b. 8: Dikta: <i>Sijdda vájmon</i>	17
b. 9: Gálggojávvrái	17
b. 10-11: Gálggojávrráj	18
b. 12: Tijmmapládna	18
b. 13: Bagádusá	20
b. 14: 1. Lågå tevstav <i>Gálggojávrráj</i>	21
b. 14: 2. Usjudallit ja ságastallit	21
b. 15: 3. Vástteda låhkåmtevesta gatjålvisájt tjålalattjat	22
b. 16-17: Ruossabágo	23
b. 18-21: 5. Giellahárjjidallama	24
b. 22-24: 6. Dájma váren	27
b. 25-29: 7. Luonndonammadusá	28
b. 30-31: Subtsas: <i>Jiehtanis</i>	31
b. 32-33: 8. Alla váre sáme guovlojn	32
b. 34: Alla váre	33
b. 35-36: 9. Duoddara Vuonan	33
b. 37: 10. Várrevádtsem	34
b. 38-39: 11. Bájkkenamá várijn	34
b. 40-43: 12. Mij mannap Sáme guovlojn	35
b. 44-45: 13. Bájkkes bájkkáj	36
b. 46-47: 14. Almeguovlo	37
b. 48-49: 15. Gånnå l dát? Galla dájs bájkjjs dåbdå dån?	38
b. 49: 16. Máhtå gus 12 riekta vásttådusá?	38
b. 50-51: 17. Kulturhistávrrå	40
b. 52-53: Låvdagoaden	41
b. 54-55: 18. Låvdagoaden	42
b. 56: 19. Jávrreguole	43
b. 58-59: 20. Låtte váren	45
b. 60-62: 21. Sjatto váren ja duoddarin	47
b. 63-64: 22. Biebbmo- ja dálkassjatto	48
b. 65-71: Ællosujtto	49
b. 72-76: 23. Ællosujtto	51
b. 77: Låhkåmtæksta ja tjållemdahkamusá	
24. Låhkåt, ságastallat ja subtsastit	54

b. 78-79: Álggoscávlá	55
b. 80-81: Nælját ja maŋemus bále Gálggojávren	55
b. 82-86: Álggoscávlá ja kulturhistávrrá	56
b. 87: 25. Tjállembarggo	56
b. 88: Duot dát	57
b. 88-89: 26. Njálmásaj hárrjidallama	57
b. 90: 27. Makkár bágo gáhtu tevstan?	58
b. 91: 28. Ruossabágo	59
b. 92: 29. Ávddánbuktem	59
b. 93-95: 30. Máhtá gus várrenjuolgadusájt?	60
b. 96: 31. Majt diedá lvguvuovde birra?	62
b. 97: 32. Aktisasj loahppaságastallam	62
b. 98-99: 33. Maŋnegæhttalibme	63
b. 102-121: Lågå ienebu!	65
b. 100: Dikta: <i>Dållit, báhkovádjasa, diida</i>	65
b. 101: Subtsas: <i>Buorre goansta</i>	66
b. 102: Substas: <i>Æhpár</i>	66
b. 103: Dikta: <i>Goahteednam</i>	66
b. 104-106: Artihkal: <i>Jávrraguole</i>	67
b. 107: Luossabivddogoanssta	68
b. 108-109: Artihkal: <i>Ællosujtto jahke</i>	68
b. 110-111: Substas: <i>Gidáiehkke duoddarin</i>	69
b. 112-115: Substas: <i>Máttaráhkko subtsas doaro birra</i>	70
b. 116-118: Várrenjuolgadusá	71
b. 119-122: Substas/Novælla: <i>Njuolggabálges</i>	71
5. ÁLGGOBARGGO JA GIELLADÁJMA	73
Mij vuolggep álggoscávláj	73
Bájkkenamá	73
Luonndonammadusá	73
Bájkálasj subtsasa	73
Låvdagoaden	74
Læjrrasadje	75
Ællosujtto	77
Sjuohppit	77
Nástebálges/Luonndobálges	78
(Diehtet gánná la miehtsen)	78
Stasjávnnááhpádu:	80
Bivdoásadusá ja bierrgoråkke	80
Dábálasj kulturhistávrrá	80
Geologijja	80
Botaniikka	80
Luonndobálges	82
Biebmojt russtit	83
Lávllaga ja ståga	84
Såme bájkkenamá	87
Almeguovlo (kårtta ja kompåssa)	87
Dålggevuokkajn bivddet	89
Ájrustit kånujn	89
Alfabiehttaviddo váren	90

Ávddábáhko

Åhpadiddjijbagádusájn *Várijn, vákkijn ja vuonajn* li 13 oase: akta oasse juohkka 12 oahppij girjjáj, ja akta dábálasj oasse mij la aktisasj divnajda.

Dábálasj oase álgon tjielggigáhtin duogátjav oahppogirjijs, ja makkár oase li. Vijdábut gæhttjap progresjávna, differesierimav, tiebmámålssomav ja gáktu oahpponævojt strukturerit. Máj lin aj tjielggim pedagogalasj vuodoájádusájt ma *Várijn, vákkijn ja vuonajn* li vuododam (8. kapihtal), ja sierra kapihtal la *VVV:as* ja oahppogirjijs, Máhttolápptim 2020 (7. kapihtal). Danna vuosedip gáktu *VVV* álli moadda dajs ulmijs dan oajvemus oasen, ja vijdábut tjielggijin aktijvuodav *VVV* ja dan álggo oase oahppoplánas sámeziel nuppengielan. Sihtá javllat gáktu oahppoplánna bærrájgæhttjá guovdásj árvojt fágan, ja gáktu oahppe oadtju barggat vuodoelementaj, vuodulasj tjehpudagáj ja fágajgasskasasj tiemáj.

Åhpadiddjijbagádusán, juohkka 12 oahppijgirjjáj vuosedin juo danen álgon máhtudakulmijt maj barggap juohkka girjen, ja makkár prinsihpa gulluji gá árvustalá oahppiigt bargadattijn. Dát nævvo gávnnu aj Åhpadusdirektoráhta næhttabelijn (<https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/kunnskapsloftet-samisk/>), valla válljim lin dahkat gáváv gánná vuosedin máhtudakulmijt ja árvustallambagádusáv sámezielan 2 ja sámezielan 3 sijddolakkoj. Danen gá sámezieljuohkusa álu li sámeziella 2- ja sámeziella 3-oahppijs, ja jáhkkín dakkár gávva boahá ávkken åhpadiddjijda. Gávva vuoset állo I sæmme sámezielan 2 ja sámezielan 3, valla vehi sieradusá ma rávkki ienebu giellamáhtudakaj oahppijs gæna I sámeziella 2.

letján sihtin nammadit dutke UiT Vuona arktalasj universitietas li vuosedam stuorra berustimev *VVV:as* dutkamprosjevta rijkajgasskasasj átsádimprosjevta *ICE baktu - Indigenous citizenship and education* (Álggoálmuk, guojmmeviesátvuohta ja åhpadus) jagen 2019. Sijá blággán máhtá lãhkãt gã giehttu ja árvustalli mijã oahppogirjiigt: <https://site.uit.no/ice/blog/>.

Olmmaivággi, snjilltjamánno 2022

Edel Monsen

Toril B. Lyngstad

1. Máhtudakulme, aktelasj árvustallam ja fágajgasskasasj tiemá

Várijn 4, Vákkijn 4 ja Vuonajn 4 tjuovvu dá máhtudakulme ja aktelasj árvustallama:

SÁMEGIELLA 3	SÁMEGIELLA 2
<p>MÁHTUDAKULME 3. DÁSE MAŊŊELA</p> <p>Åhpadusá ulmme le oahppe galggá máhttet</p> <ul style="list-style-type: none"> • adnet málsudahkes bágojt ja moallánagájt berustimij ja asstoájge birra • ságastallat ja subtsastit vásádusáj ja ájggomusáj birra • guoradallat ja ávddánbuktet iesjgennga tiemájt • gulldalit, lāhkāt ja sjuggelit tevstaj barggat • átsádit ja ságastallat sáme girjālasjvuoda birra • tjāllet tevstajt ma diededi, subtsasti ja gatjādi • adnet dādjadahhte bāhkosājādimijt ja gārgadisstruktuvrājt 	<p>MÁHTUDAKULME 10. JAHKEDÁSE MAŊŊELA</p> <p>Åhpadusá ulmme le oahppe galggá máhttet</p> <ul style="list-style-type: none"> • adnet málsudahkes bágojt ja moallánahkojt berustimij ja ájggeguovddelis dāhpādusáj birra • sæbrrat spontāna ja plāniduvvam ságastallamijda • ávddán buktet ja vuodustit ietjas vuojnojt ja dābdojt • átsádit ja ávddánbuktet iesjgennga tiemájt • gulldalit, lāhkāt ja gāvnnat guoskavasj diedojt tevstaj • átsádit ja sjuggelit barggat sáme bāhkotsāmij ja subtsasij • tjāllet tevstajt ma tjoahkkājgiessi ja gāvvidi • hábbmit iesjgennga tækstaslājajt tjielgga struktuvrajn ja tjanástagāj • gulldalit ja ságastallat sáme gielaj birra • adnet guovdāsaj njuolgadásajt ma guoski duollatjāllemij, bāhkosājādimij ja gārgadisstruktuvrājt
<p>AKTELASJ ÁRVUSTALLAM</p> <p>Oahppe vuosedi ja ávddānahtti máhtudagáv gā</p> <ul style="list-style-type: none"> • gulldali, lāhki ja diedojt lānudalli tevstaj birra • iehtjādi j árvvalusāj tjuovvoli ságastalādi jn • tjālli avtatrajāk tevstajt ma gulādalli. <p>Åhpadiddje galggá</p> <ul style="list-style-type: none"> • dilev lāhtjet oahppijoassālasstemij ja arvusmahttet oahppammiellaj málsudahkes barggamvuogij baktu gānnā oahppe bessi átsádit, gāvādallat ja sjuggelisá liehket • vaddet oahppijda máhttelisvuodajt gæhttjaladdat • ságastallat oahppij ávddānime birra fāgan • dibddet oahppijt máhttelisvuodav bessat moalgget majt ietjasa mielas bukti, ja majt buorebut nahki gā ávddāla • bagādallat vaj vijdābut oahppi • hiebadit oahppamav vaj oahppe bessi bagādallamij milta joarkket njālmālasj ja tjālalasj giellaoahppamav oahpes ja ādā gulādallamdilij 	<p>AKTELASJ ÁRVUSTALLAM</p> <p>Oahppe vuosedi ja ávddānahtti máhtudagáv gā</p> <ul style="list-style-type: none"> • gā lānudalli diedojt ja vuojnojt • tjuovvoli iehtjādi j árvvalusāj tjuovvoli oahpes ja ādā gulādallamdilij. • gulldali, lāhki ja gāvnni tevstaj oajvveássijit • njālmālasj ja tjālalasj tevstajt hábbmij tjielgga struktuvrajn ja aktjvuodaj <p>Åhpadiddje galggá</p> <ul style="list-style-type: none"> • dilev lāhtjet oahppijoassālasstemij ja arvusmahttet oahppammiellaj málsudahkes barggamvuogij baktu gānnā oahppe bessi guoradallat, gāvādallat ja sjuggelisá barggat • ságastallat oahppij ávddānime birra fāgan • gulādallat oahppij ietjasa ávddānimes fāgan • vaddet oahppijda máhttelisvuodav bessat moalgedit majt ietjasa mielas bukti, ja majt buorebut nahki gā ávddāla • oahppijt bagādallat vaj vijdābut oahppi • hiebadit oahppamav vaj oahppe bessi bagādallamij milta ávddānahttet ietjasa njālmālasj ja tjālalasj giellatjehpudagāj oahpes ja ādā gulādallamdilij

<p>Ábbálasj árvustallam Gå állimin li áhpadusáv 10. dáse manjela de galggá áhpadiddje</p> <ul style="list-style-type: none"> • plánit ja dilev láhtjet vaj oahppe besse vuosedit ietjasa máhtudagáv málsudahkes vuogij majda gulluji dádjadibme, refleksjávnná ja lájttális ájádallam iesjgenga diliin. • vaddet avtav karakterav sámegeielan nubbengiellan, sámegeiella 3, oahppe njálmálasj ja tjálasj máhtudagá milta fágan <p>Viehkken árvustallamij la áhpadusdirektoráhtta dahkam árvustallammatrijsav ulmmejáksám dábddomerkaj: https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/kjennetegn/kjennetegn-pa-maloppnaelse-samisk-som-andresprak-samisk-3-niva-3-10.-trinn/</p>	<p>Ábbálasj árvustallam Gå állimin li áhpadusáv 10. dáse manjela de galggá áhpadiddje</p> <ul style="list-style-type: none"> • plánit ja dilev láhtjet vaj oahppe besse vuosedit ietjasa máhtudagáv málsudahkes vuogij majda gulluji dádjadibme, refleksjávnná ja lájttális ájádallam iesjgenga diliin • vaddet avtav karakterav sámegeielan nubbengiellan, sámegeiella 2, oahppe njálmálasj ja tjálasj máhtudagá milta fágan <p>Viehkken árvustallamij la áhpadusdirektoráhtta dahkam árvustallammatrijsav ulmmejáksám dábddomerkaj: https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/kjennetegn/kjennetegn-pa-maloppnaelse-samisk-som-andresprak-samisk-2-10.-trinn/</p>
--	--

Mij vuojn barggap daj sæmme máhtudakulme *Várijn 4, Vákkijn 4* ja *Vuonajn 4* girrijn, valla sisadno ij la sæmme, ja barggovuoge málssu. Oahppe oadtju aj máhttelisvuodav válljit duov dáv gássjelisvuodav girjes girjjáj.

Jus duv oahppijuohkusin li sámegeiella 3-oahppe gudi li ádá-álgge, sihtá javllat 1. jali 2. dásen, de gáhttjop sijáv bargga-goahdet *Várijn 2/Vákkijn 2/Vuonajn 2* girrij, ja máhttelis aj *Várijn 3/Vákkijn 3/Vuonajn 3*. Dánna máhtti oahppat vuodulasj bágoj ja moallánagáj, nav gáktu lip tjielggim 7. kapihttalín dábálasj oasen áhpadiddjijbagádusás: Oahppoulme dásen 1 ja 2 gávnnuji Áhpadusdirektoráhtan: <https://www.udir.no/lk20/sas03-01/kompetansemaal-og-vurdering/kv220>, ja áhpadiddjijbagádusájn VVV 2 ja 3:j.

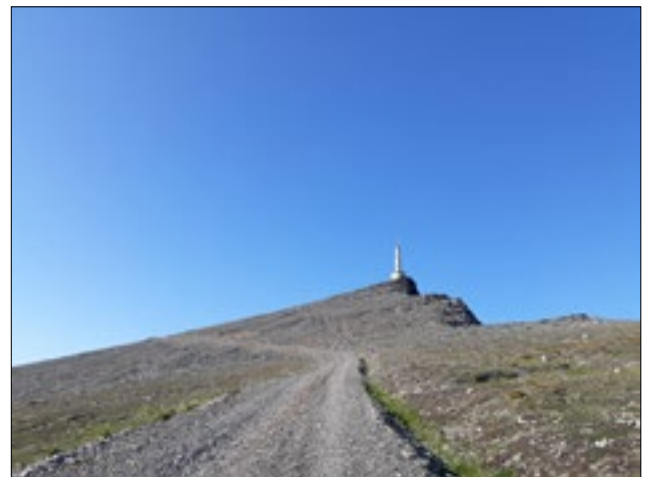
Nav gáktu I nammadum áhpadiddjijbagádusán dábálasj oasen 7. kapihttalín, de la fágajgasskasattjat ájnas prinsihppa VVV:an. Manjep bieliin vuosedip gáváv mij vuoset gáktu máhttebihtit barggat *Várijn 4* girrijn divnajn gálmájn fágajgasskasasj tiemájn LK20:n.

Sáme guovlojn li ihkeva tjáppa luondov ja luonndoressursajt ma vaddi midjij moadda vuojno fágajgasskasasj tiemájda. Gávvidum Rottenvikvannet/Guohcavuohjávri Ivgon. Dánna li moadda ájggeguovddelis tjávdabágo, duola degu sáme bájkkenamá, vádtsembálggá, gájkásij riektá, tjáhtjefábmo ja dálkadimrievddama.
Gávva: Edel Monsen

FÁGAJGASSKA-SASJ TIEMÁ	MAJT	GÅKTU
Álmmukvarres- vuohta ja iellem- rijbadibme	<p>a) vádtset luondon</p> <p>b) vuossa, biktasa ja dárbbage</p> <p>c) vuododárbo</p> <p>d) bierggit luondon</p> <p>e) oahpásmuvvat luonnduj</p> <p>f) sosiálasj tjehpudagá</p> <p>g) identitiehtav nannit ja aktisasjvuoda dábdo</p>	<p>a) oassálasstet læjrraskávlån/manojn</p> <p>b) vuossav páhkkít, válldet manen ja adnet biktasijt ja dárbba- gijt massta l dárbbo, guoddet vuossa</p> <p>c) ságastit man ájnnasa li biebmo, oadtjot oadet ja rájnas- vuohta manoj nanna, oassálasstet álggoscávlån, oadet iehtjádij siegen, hivsigahttet álggon, oahppat álggoviehkev</p> <p>d) tsaggat teltav ja segav, dállit, biebmojt basset dálån jali primusijn, oahppat biebmojt birra majt álggon gávnnap: bivddet, guollit, muorjijt, urttasijt biebmojda ja dálkkasijda, oahpásmuvvat várredájddonjuolgadusájda</p> <p>e) adnet kártav ja kompássav, oahppat almeguovlojt, adnet sáme bájkkenamájt ja luonndonammadusájt viehkken vaj diedá gánnå la miehtsen</p> <p>f) aktisattjat barggat nuppij duon dán dilen, gå la álggon ja klássalanján, válldet ávdåsvåsståduv ietjastit ja iehtjádij gå la álggon ja sinna klássalanján, nannit gasskavuodav nuppij oahppij ja åhpadiddjij duon dán dájman, giehtadallat persåvnålasj ja praktihkalasj håsstalusájt ja dábdojt, gatjådit viehkev</p> <p>g) duosstat såmåstít duon dán aktijvuodan: sågastallat, drama- tiserit, gatjådallat, tjållet, oahppat bájkålasj bájkkenamájt, sjaddat diedulasj ietjas ja nuppij giellasuorgij, låhkåt/gullda- lit bájkålasj subttasijst, oahppat kulturhiståvrås ietjas lahka- birrusin, duov dáv juogosbargov tjådådit álggon ja sinna</p>
Demokratijja ja guojmmeviesåt- vuohta	<p>a) sáme giela ja giellasuorge</p> <p>b) gájkkåsij riektá</p> <p>c) vuodoæládus</p> <p>d) mierredimoassålasstem ja åvdåsvåsståduv</p> <p>e) mierredimoassålasstem ja åvdåsvåsståduv</p>	<p>a) oahpástuvvat giellavalljudagåjn sáme guovlojn bájkkenamájt ja bágoj ietjå giellasuorgij/såmegielaj tevstaj ja dahkamusåjt baktu</p> <p>b) oahppat gájkkåsij riektåv ja dajt prinsihpajt adnet gå la luondon</p> <p>c) oahppat boatsojælådusås ja barggodahkamusåjt birra duon dån åjgegåvdan, oahppat gåktu boatsoj viessu ja majt båråå, oahppat gåktu åvkåstallat duov dáv ressursav boahttus</p> <p>d) oahppat gåktu årbbedåbålasj låvdagoadev adnet, oahppat mij la kulturmujtto, låhkåt ja sågastallat muhtem kultur- mujttoj birra sáme guovlojn, låhkåt ja sågastallat ridovådås, gergasvuodas ja gåktu sihkarasstet ridov, låhkåt ja sågastal- lat manep væråldadoaros, guossidit doarrumujtojt jali ietjå kulturmujttoj ietjasa lahkabirrusin, oahppat sáme bájkke- namåjt ja dajt adnet</p> <p>e) gårvedit manojt ja dåjmajt allasiså ja iehtjådijda, válldet åvdåsvåsståduv juohkuis, adnet lahkabirrasav oahp- pamressursan ja oahppamarenån, berajvuohta, hárjiddallat låjttålisåt åjådallat, vieledit nubbe nuppe sieradusåjt ja vuojnojt, sågastallat bivddo-, guollim- ja motorvuojánij birra våren, miehtsen ja gieltijn</p>

<p>Guoddelis ávddá-nibme</p>	<p>a) birásdiedulasj</p> <p>b) biebmoo lahkusis ja ietjá luonndoressursa</p> <p>c) teknologijja: tjuolmma-tjoavddem, viehkkenævo ja juorre</p> <p>d) ulmusj, giella, birás ja sebrudahka</p>	<p>a) rutsijt tjoagget, læjrrasajev rádjat, ij goadet bátsidisájt, adnet prisihpajt gájkkásij riektás praktihkallattjat, etallattjat, diedulattjat, ájádallat báhtusijs jus i dajt tjuovo</p> <p>b) muorjjit, oahppat biebmoojt russtít bájkálasj álgoábnnasijs, oahppat dálkassjattojs</p> <p>c) lãhkãt ja sãgastallat vãrrevãksjoma birra ja ma li buorre ja nievrep bieie dajna, sãgastallat riektãjs ja persãvnãsuodjalimes mij gullu gãvãda ja filmajda, liehket etalásj ja diedulasj</p> <p>d) adnet sãme girijjt (fãhkatevstajjt, subttssasijjt, divtajjt, <i>dijdajjt</i> ja báhkovãdjasijjt) ja giella ja kulturhistãvrã mãhtudagãv (<i>Demokratijja ja guojmmeviesãtvuohta</i>) ájãdalãtjijt gãktu ulmusj, birás, giella ja sebrudahka vãjkkut nubbev: Buojkulvis: Makkãr bátsidisã gãvnnuji ulmutjijs vãriijn? Gãktu l boatsojãelãdus rievddam dãlutjis udnãtjij? Gãktu ja manen la ælloniehkiij familjaj iellem rievddam? Majt dat sihtã javllat giella ávddãnahttemij? Mãhtti gus udnãsj oahppe dijdajjt ja báhkovãdjasijjt? Manen dãkkãr ávddãnbuktemvuogijjt adni? Dãbdden gus oahppe bájkálasj subttssasijjt æbogijs/æhpãriijs? Manen li mijãn nav moadda dakkãr dãlusj subttssasijs, ja moadda bájkkenamã gadnihijn/æhpãriijn?</p>
-------------------------------------	--	---

Ádããjggãsasj teknologijja vãjkkudi luondov. Gãvã: Trolltinden Arnøya/Árdni. Gãvã: Edel Monsen

2. Gávva sisanos, barggovuogijs ja åhpadimnævojs

<p>Ulme ja tiebmáose</p>	<p>Oahppamulme:</p> <ul style="list-style-type: none"> • máhttet duov dáv tevstav várre- ja várrekultuvra birra • máhttet subtsastit ietjat bargojs ålggokávlån • máhttet subtsastit gáktu árbbedábálasj lãvdagoadev adnet • máhttet buojkulvisájt buktet gáktu ulmutja ålggokávlå guovllo I åjgij tjadå ja dálla åvkkidum åvdep ulmutjijs • máhttet oassålasstet ålkkes ságastallamijda boatsojælådusås (ja adnet muhtem moallånagåjt boatsojælådusås) • máhttet tjållet tevstav ålggokávlås, jali ålggokávlåv adnet inspirasjåvnnån tevstav tjålåtjit • oahppat moadda ådå bágo sjattojs ja låttijs, jávrreguolijs ja luonndonammadusås varen • buorebut oahpasmuvvat geografijaj ja sáme bájkkenamájda sáme guovlojn • oahppat moadda ådå sáme bájkkenamå ietjasa guovlojn 	<p>Tiebmáose:</p> <ul style="list-style-type: none"> • læjrrasaje bargo ja dájma varen • luonndonammaduså • alla väre • duoddara Vuonan • bájkkenamå • almeguovlo • kulturhiståvrrå • lãvdagoaden • jávrreguole • låtte varen • sjatto varen ja duoddarin • biebbmo- ja dálkassjatto • boahttu ja gåtte • ællosujtto • ællosujtto jahke • girjjålasjuohta • tækstabarggo • duot dát 	<p>Giellaoahppa:</p> <ul style="list-style-type: none"> • åjggemoallånahkko: vahkkobiejve ja mierre-dum åjgge (kloahkka) • gatjålvisbågo • gatjålviså gatjålvispartihkkaliijn <i>gus</i> • giellasuorgij sieraduså • værbbajuohkem • værbbasåjådiibe • kasusadnem
<p>Barggo-vuoge</p>	<p>Låhkåt:</p> <ul style="list-style-type: none"> • gårgadisåjt • tjuottjodusåjt • báhkoråjdojt • gåvvåtevtajt • bagådusåjt barggodahkamusåjda ja spelajda • introduksjonstæksta: <i>Gålggojåvrråj</i> • tabælla: <i>Tijmmaplådna</i> • åssjetevsta: <i>Alla väre, Lãvdagoaden, Biebbmo- ja dálkassjatto, Darffesebmula, Boahttu ja gåtte, Åvkkit boahttuv, Ællosujtto jahke, Jávrreguole, Luossabivddogoanssta, Báhkovådjasa, Vårrenjuolgaduså, Ålggokåvllå, Næljåt ja manjemus bále Gålggojåvren, Ålggokåvllå ja kulturhiståvrrå</i> • bagåduså: <i>Gåhko ja juppsa</i> • subtsasa: <i>Jiehtanis, Buorre goanssta, Gidåiehket duoddarin, Æhpår, Máttaráhko subtsas doaro birra, Njuolggabålges</i> • báhkovådjasa ja dijda • lyrihka: <i>Sijdda vájmon, Dållå</i> 	<p>Tjuorggat/båjnnit:</p> <ul style="list-style-type: none"> • luonndonammadusåjt • såtsojt bágoj ja gåvåj gaskav • såtsov dárogiela ja sáme-giela bágo gaskåj • bágojt báhkoråjdon • gåvvåv tjuorggat bagådusåj milta • båjnnit gåvvåv bagådusåj milta • dahkat gåvvårájdov 	<p>Gulldalit ja sågastit:</p> <ul style="list-style-type: none"> • buktet gatjålvisåjt • vásstedit gatjålvisåjt • sågastallat • subtsastit • mujttalit • vuosedit ietjas bargov • gulldalit instruksjåvnnåjt ja spelajn • gulldalit nuppijt gudi subtsasti jali vuosedi • gulldalit jieddnålåhkåmijt • gulldalit bagådusåjt • dramatiserit
	<p>Oajvvåduså praktihkålasj dahkamusåjda/ålggobargguj ålggokåvlån: :</p> <ul style="list-style-type: none"> • gárvedit lejrav, dålåv tsahkkidit/dållit, biebmajt basset dålån/primusin • kånujn åjrustit • guollit • åsådít luonndobålggáv, ståhkamtijmav ja stasjåvnnååhpadusåv mánåjaskåvllåj • vålåldit(vådttset kultuvralattjat • aktisasj barggogilpos/nåssteorientering • lågådallam ællosujto/kulturmujtoj/båjkkenamåj birra • orientering kårtajn ja kompåsåjn 	<p>Tjållet:</p> <ul style="list-style-type: none"> • bágojt ma gåhtu gårgadisåjs • bágojt ja gårgadisåjt gåvåjda • bájkkenamåjt kårttaj ja gåvåjda • mannoruvtov • tjåvdabågojt • gatjålvisåjt • vásstådusåjt gatjålvisåjda • jårggålímijt gårgadisåjda • ietjas tevstav: reportåsjav, arthkkalav, intervju, reisebrev, subtsasav 	<p>Praktihkålasj dájma ja spela skåvlån:</p> <ul style="list-style-type: none"> • báhkooahppaspela • bræhttaspele • bingo • gårgadisbudålduså • geografistafæhtta • stasjåvnnååhpaduså¹

¹ Lågå stasjåvnnååhpaduså oajvvådusåv [tjuovvusin 1](#). Tevsta ja dahkamuså girjen majt oajvvådip adnet stasjåvnnååhpadimen, li dán åhpadiddijjbagådusån mierkkidum symbåvlåjn , vaj dán gut la fáhkaåhpadiddje vuojnå dajt ja máhtå «vuorkkit» dajt dahkamusåjt desik hiehpå tjadådit dakkår gårvvådusåv. Tevstav ij la dárbbu vuorkkit, buorre jus oahppe li dav låhkåm juo åvdån.

<p>Duodde-oahppam-nævo¹</p>	<p>Dábálasj tjuovvusa: Bagádusá Bokstávvakártá doajmmaj Alfabiehttaviddo Subtsas: <i>Dállit</i> Báhkolissta: Læjrrasaje bargo ja dájma váren Báhkolissta: Kulturhistávrrá váren Báhkolissta: Luonndonammadusá váren</p> <p>Báhkolissta: Biebmojt russtit Vástáduskártá: Riekta vaj boasstot Bagádus bingospelajda Bagádus gáktu adnet báhkooahppamkártájt Bagádus labyrintaspelajda Bagádus ságastallamkártájda Bagádus gárgadisbudáldusájda</p> <p>Tjuovvusa <i>Várijn 4</i>: 1: Oajvvadus stasjávnnáåhpadibmáj 2: Njálmásaj párradahkamus: <i>Átså sieradásájt!</i> 3: Njálmásaj párradahkamus: <i>Gánnå l bálges?</i> 4: Njálmásaj párra/juogosbarggo: <i>Ællosujttoquiz</i> 5: Dahkamusá <i>Lågå ienep</i>-tevstajda 6: Geografiguiz, vástádusárkka 7: Geografistafæhtta, vástádusárkka jadahkamuskártá 8: Oajvvadus Násstegilppusij (stjerneorientering), gávvå pástajs 9: Oajvvadus Násstegilppusij, pástá 10: Oajvvadus Násstegilppusij, vástáduskártá 11: Oajvvadus Násstegilppusij, dahkamus jávrreguolijs 12: Oajvvadus Násstegilppusij, Låvdagoaden ja ællosujttodájma 13: Fágajgasskasasj tiebmá: Gatjálvisá vuoduj ságastallamij 14: Gærddomdahkamus: Stjerneorientering</p>	<p>Báhkooahppamkártá dájda tiebmáásijda:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Boatsoj 1 • Boatsoj 2 • Ielle 2 • Dájma váren • Juhtusa váren • Læjrrasaje bargo • Kulturhistávrrá váren 1 • Kulturhistávrrá váren 2 • Låvdagoaden 1 • Låvdagoaden 2 • Lätte váren • Luonndonammadusá váren 1 • Luonndonammadusá váren 2 • Jávrreguole 2 • Sjatto váren 1 • Sjatto váren 2 <p>Bræhttaspele:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Várijn</i> • <i>Várrelabyrinnta (lätte, juhtusa, ielle, guole)</i> • <i>Sjaddolabyrinnta</i> <p>Bingo: Várrebingo Doaimmat váris Gárgadisbingo Ålggobingo</p> <p>Domino: <i>Dájma váren</i></p> <p>Nieljekkártá: <i>Váren</i></p> <p>Gárgadisbudáldus: 4 iesjgeŋa sehta budáldus-kártájs</p> <p>Ságastallamkártá: 3 iesjgeŋa sehta gatjálvisáj</p>	<p>Plansja (VVV 1-4): Ielle Dállit Juhtusa váren Viste ja sebmula Låvdagoaden Giedjega ja dagnasa Lätte váren Jávrreguole</p>
---	---	--	--

¹ Dát gávvå vuoset makkár oahppamnævo li mierredum oassen VVV:as. Gå e rudá gávnnu, de la læhkám hástalus dájit oahppamnævojt almodit. Ep máhte állu javllat *jus* ja *goassa* duo dá tiebmáose almoduvvi, valla almmudahka biedjá næhttabælláj ja aktiveri linjkajt manjenagi gá oahppamnævo li gárvvása.

3. Struktuvrra: ávddåbargov, ålggobargov ja mañnebargov juohket

Dán dábalasj oasen åhpadiddjijbagádusás (bs. kapihttal 9), definerijma da vihtta oase ma vierttiji vuodon ålggoscåvlån. Dánna sihtap tjalmositit dajt gålmmå åsijt gånna oahppamnævo li hiebadum vissa tiemájda ja álldarij, diedon ávddåbarggo ålggobarggo ja mañnebarggo, ja sierraláhkáj bagádallat dijáv gudi galggabihtit barggat *Várijn 4*. girrijn. Mij sihtap vas dættodit, divna dá gávda li ájnasa gå ájádala tjieñgalisåhpadimev.

ÅVDDÅBARGGO

Jus oahppe buoremus láhkáj galggi ávkev giellaåhpadimes luonden, de la ávddåbarggo ájnas skåvlån. Båktet duogåsjmáhtudagáv la buorre ålggo. Buorre l aj oahppijda diehtet majt galggi oahppat. Átsådallam lip dát sijáv máhtta ienebu mávtåstuhitet åhpatjit, ja adjáj mujttet bágojt ja moallánagájt buorebut. Buorre ávddåbarggo vaddá vuodov oahppat vijdábut.

Vuojnnepp gålmmå tijma klåssaladnjadåjmajs la ållu binnemus gájbbádus ávddåbargguj, valla máhttet lijma ájn ienep tijmajt. Tijma e galga tjoahkkiduvvat avta bæjvváj, danen gå oahppe vierttiji oadtjot vuodjodit åhpadimev tijmaj gaskav, ja máhtti aj sijdajn barggat.

Vuostasj bieles *Várijn 4* girjen la gárvedibme ålggoscåvlláj. Válljim lip ep «mierkki» vissa bielijt oahppijgirjen ávddåbargguj. Dát la danen gå ålggoscåvllå tjadåduvvá duon dán láhkáj sáme guovlojn: Muhtem skåvlåjn la læjrraskåvllå degu miján, ja ietjá skåvllå barggi aktan giellalåvggomij/giellaæjvvalimij, ja iehtjádijn li vas moadda oanep ålggoscåvllå, lahkke- jali ållesbiejve, duolla dálla skåvllåjagev birra.

Gå mij Olmmáivákke skåvlån lip mierredam tjadádit læjrraskåvlåv vallak gå skåvllå ålggá tjavtjajt, de ij la miján nav assto ávddåbargguj: Ep boade guhkebu gå 17. bælláj ávddål gå galgap klåssalanjáv sirddet ålgus. Máhttebihtit guhkebu barggat jus la assto ja ájgge. Máhttelis la, jus ehpit ávvånis galga moadda bieje ålggoscåvlån, valla farra smáv ekskursjåvnáj barggat duojna dájna tiemáj *Várijn 4* girjen nav gåktu didjij hiehpá. Mij oajvvadip dij tjadádhpit ålggoscåvlåv ja praktihkalasj dájmajt dahkamusáj gaskav. Ja huoman oajvvadip dij ålggebihtit vuostasj bielijt danen gå introduseriji duov dáv tiemáv ma båhti mañjela girjen.

ÅLGGOBARGGO

Ålggobargujn miejnnip sisadno ja praktihkalasj dájma ålggoskáv-lån. Oajvvadásá tijnmapládnej ja dájmada ma hiehpi *Várijn 4* girjjáj, gávnnuji tijnmaplánan girjen 12. bielen. 5. kapihttalín dán åhpadiddjijbagádusán gávna ienep tjielggidusájt duot dát dájmas. Danna vuosedip tsuojggimijt ja konkrehtta barggo-vuogijt ma máhtti viehkken gielav ávkkít. Válldám lip aj manen buojkulvisájt bágojs ja moallánagájs ma máhtti boahtet ávkkén.

Mujte válldet kamerav fáron ja juoge ávdåsvåsståduosáv gåvvijit divna dájmajt, dajt gåvåjt majt iesj la gåvvim máhtti liehket ájnnasa manebargos.

MANNEBARGGO

Mannebargujn miejnnip dav bargov majt oahppe skåvlån dahki ålggodåjmaj manjela. Mannebarggo I duola degu systematiserit vásåduosájt ja åtsådallamijt majt oahppe li luondon barggam, ja hárjjidallat bágojt ja moallánagájt majt li gullam. Sæmmilåhkáj gå åjggeadno åvddåbarggij tjanåduvvå ålggoskåvllå rámma-faktåvråjda, de la åjggeadno aj mannebarggij sæmme. Våjku makkår rámmafaktåvrrå, de la *Várijn 4* dagådum vaj oahppe oad-tju máhttelisvuodav barggat divna tiemåj ma li åvddånbutedum ålgon. Makkår dåsen galggi duo dá dahkamuså tjoavdeduvvat, mierreda dån gut la åhpadiddje. Ålla sierra bieles «mierkkidum» mannebarggij, dåssju muhtem dajs manemus dahkamusåjs ma tjoahkkáj vuosedi majt lihpit ålggon barggam.

Diedon dåhkki aj barggat tevstaj ja dahkamusåj girjen juska ehpit la læhkåm ålggoskåvlån, jali barggam divna tiemåj såmegiellaj ålggon. Diedon de vierttibihitit snivva barggat duoj dáj tiebmå-åsij. Oahppijn ålla nav moadda referånsstjoahkke majt lidjin ietjån adnåm jus lidjin juo åvdån oadtjot gielajn praktihkalattjat barggat.

Dav juohkkahasj dådjat, gå oahppe li barggam tiemåjn åvddå-bargon jali madi li ålggon barggam, de giehpabut dådjadi mannebargon. Oahppe ålu dådjadi buoremusåt dav mij la oahpes, ja mannå ruvåbut ienni gå dat mij la ådå ja gåssjel.

Divna tijnmajt mannebarggij ij dåhkki biedjat avta jali guovte bæjvåj, danen gå oahppe dårbahi åjgev barggat tijnmaj gaskav. Jus galggi oahppat buoremus låhkáj, de vierttiji sijdajn aj barggat. Máhttelis la lahkke jali ålles biejev mannebarggij ålggoskåvllå-biejvij/tiebmåbievij manjela, valla hæhttu aj vuorkkit tijnmajt vahkojda manjela. Mijå skåvlån barggap *Várijn 4* girjjijn ålles tjavtjav, ja de vas tjadådip akti gidáj.

>>>

Jus lihpit sjattojt válldám manen læjrrasajes, de máhttebihtit mangebargon álgget sjattojt systematiserit, ja dahkat vuosádusáv sáme- ja dárogielsjaddo namáj. Gahtsut plakáhtajt vaj divna dajt máhtti vuojnnet skávlån. Vijdábut máhttebihtit barggat dahkamusáj girjen ja daj báhkoahppamkártáj ja spelaj ma gulluji.

Tækstabargov dahkap manjutjissaj, de li oahppe oadtjum duov dáv inspirasjåvnåv tevstajt produserit: buojkulvistevstaj baktu, ietjasa vásádusáj baktu álggoscåvlån, ja dahkamusáj ja spelaj baktu. Oahppij tevsta sjaddi oassen tjålalaj árvustallamis.

Njålmålasj árvustallamav máhttá tjadádit duojna dájna njålmålasj dahkamusájv vuodon, ja gæhttalit gåktu oahppij máhtudahka l gulldalit, dádjadit ja máhttet njålmålasj gielav bræhttaspelaj dahkamusájv.

Biesseganá (Snømållav) sjaddi russkis ruoppsis rosetta soahkemáddagijn. Danen gå dát sládja dåssju sjaddá baddjen muoran gåsi muohta ij jávså, de máhttá sjaddo midjij subtsastit mij la dábalasj muohtatjegjudahka. Gåvvå gårobielen vuoset ganá e sjatta vuolemusán soahkemáddagin, ja danen máhttet diehtet man állo muohta l dan bájken. Gåvvå: Edel Monsen

4. Bieles-bælláj-bagádus

b. 3: **Ávddábáhko**

Jus oahppe ælla ávddåla barggam *Várijn*, *vákkijn ja vuonajn*, vierttibihhtit nágin minuhtav vuostasj tijmas oahpásmuvvat girjjáj:

- Låhkit ávddábágov aktan, dánna li ávkálasj ja dárbulasj diedo duoddeoahppamnævojs ja differensierimis
- Dibde oahppijt sláddit girjev: Makkár tiemájt máhtti ávdutjis? Le gus sierra tiemá/biele maj ávvudalli barggat.
- Subtsasta oahppijda gávnnu sáme-dáro báhkolissta divna tiebmáásijda girje mañnegietjen.
- Diededa oahppijt: gávnnuji viek állo spela maj galggi barggat mañenagi. Máhtti vaddet mávtástuhttemav ja vuorddemusájt.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahpásmuvvat oahppamgirjjida
- dádjadit differensierimav

b. 6: **Oahpástuvvamgávva, Oahppoulme**

Tjuorggasa ja gatjálvis li degu «uksa l goavkkot» ma introduseriji tiemáv *Várijn*. Sæmmi bále máhtti viehken aktiverit oahppij duogásjmáhtudagáv. Tjuorggasav *Álggokávllå* dábdidi moattes oahppijs *Várijn 3* girjes. Muhtema aj mujtti luonndo ja læjrrasaje bágojt ja moallánagájt. Nuppen tjuorggasin, *Ællosámij lunna*, válldep elementájt boatsojæládusás, danen gå la oajvvetiebma *Várijn 4* girjen.

Oahppe máhtti tjuorggasis ságastallat aktan guovtes ja guovtes ávdås tjoahkkájgiessi aktisasj juohkusin. Ihkap muhtem oahppe bukti avtav substantijjav ájgen, madi iehtjåda bukti álles gárgadisájt.

Buojkulvis:

Substantijva: *lávdaohte, oahppe, ællosábme, árran, lávda, tsagge, uvsuk, tællta, jávrrer, dállå, njárgga, svihtjo, gárdde, skiello, gáppte, boahttsubierggo, áhkko, boanndi, mánná, duollje, njuovvam*

Gárgadisá: *Oahppe/Máná li læjrrasajen. Læjrrasadje l jávrrer-gátten. Sij oaggu jávren. Sáj libá dállimin. Gávån li telta ja ruodná lávdaohte. Ællosáme li njuovvamin. Sunnun la gáppte. Gávån li skiello, ATW ja duolje.*

ULME: OAHPE GALGGI

- båktet ietjas duogásjmáhtudagáv
- diehtet majt galggi oahppat
- ájttsat ja berustahttjåt tiemájt ma báhti

GATJÁLVIS / VÁSSTÁDUS

«Majt vuojná gávån? Subtsasta!»
«Gávån vuojnáv ...»

Vijdedit gárgadisájt:

Viehkkegatjálvis «*Majt vuojná gávån?*» ja vásstádus «*Gávån vuojnáv ...*» vaddá aj máhttelisvuodav jus sidá, ságastallat værbbasájádimes ja gáktu kasusijt adnet, valla válljim lip ep galga tjalmositit grammatihkav dán dásen.

b. 7: Ávddågæhttjalibme

Ulmme dájna ávddågæhttjalimijn la vuostak guoradallat majt oahppe ávdutjis máhtti. Dajna dáhki aj ietjas oahppamav «mihttit» danen gá *Várijn 3* hæjttá muodugasj maŋnegæhttjalimijn.

Ávddál gá oahppe álggi, de la ájnas sidjij dættodit náv: *ávddågæhttjalibme* ij la gilpos oahppij gaskan, valla viehkken juohkkahttaj guoradalátjit majt máhtti. Sæmmi báttá galggi dádjadit majt vuorddep galggi oahppat. Ávddågæhttjalibme I aj viehkenævvo dunji gut la áhpadiddje danen gá dat «gæhttjal» oahppij báhkoboannudagáv mij gullu duon dán tiebmáossáj. Návti máhttá dunji viehken áhpadusáv hiebadit.

Gæhttjalibme tjadáduvvá navti vaj juohkka oahppe vuostak nágin minuhtan galggi aktu gæhttjalit mujttet sámegiellágojt ja moallánagájt majt sij ávdutjis máhtti, ja tjállet dajt duon dán kategorijjaj. Gá oahppe javlli e máhte ienep bágojt sámegiellaj, máhttá áhpadiddje tsuojggit sidjij muhtem dárogiebbágojt duon dán kategorijjan, valla oahppe galggi tjállet dajt sámegiellágojt.

Máhtá duola degu

- muhtemav dájs láttij namájt sámegiellaj: *rype (rievsak), falk (hábak), snøspurv/snøtiting (albba), ravn (gárjjá), kråke (gárránis), ørn (goasskem), heilo (hudi)*
- muhtemav dájs juhtusij namájt sámegiellaj: *rein(boatsoj/ræjnna), lemen (luoma), gaupe (albas), ulv (stálppe), bjørn (biernna), jerv (jiervva)*
- muhtemav dájs jávrreguolij namájt sámegiellaj: *ørret (dáb muk), røye (rávddo), laks (luossa), sik (tjuovttja), lake (njáhká), harr (hárre), abbor (vuoskun), gjedde (hávgga)*
- muhtemav dájs jávrreguolij namájt sámegiellaj: *gammel boplass (dålusj árromsadge), offersted (værrodimsadge), vannkraft (tjáhtjefábmo), reingjerde (gárdde), villreinjakt (gådde bivddo), fangstanlegg (bivddoásadus), kjøttgrop (bierrgorágge), gruve drift (gruvvodoajmma)*
- muhtemav lávdagohte bágojt sámegiellaj: *ådnårisá/dæhkága, lavvoduk (lávda), ildsted (árran), lavvodør (uvsuk/uksa), «kjøkenet» (boassjo), ja oademsadge lávdagoaden (luojddo)*
- muhtemav sámeme luonndonammadusájt: *fjell (várre), rund fjelltopp (oajvve), spiss fjelltopp (gájsse), vann (jávrrre), elv (jáhká), vidde (duottar), ur (juovva), myr (jiegge)*

ULME: OAHPE GALGGI

- diehtet majt ávdutjis máhtti
- «mihttit» ietjasa oahppamav

- barggo ja dájmaj moallánagá majt dahkap læjrrasajen: *tsaggat låvdagoadev/tjubugav*, *hente ved (muorajt viedtjat)*, *lage bål (dållit)*, *hente vann (tjátjev viedtjat)*, *ta ned lavvoen (gajkkot låvdagoadev/tjubugav)*, *rydde leirplassen (læjrrasajev rádjat)*, *hugge ved (muorajt tjuollat)*, *koke vann (tjátjev duoldadit)*, *grille pølser (márfijt basset)*
- muhtem bágojt ma gulluji ællosujttuj: *lasso (sjuohpan)*, *simle (vátjav)*, *kalv (miesse)*, *okse (vuoksá)*, *reingjerde (gárdde)*, *reindriftssame (ællósábme)*, *vinterboplass (dálvveårdahka)*, *sommerboplass (giesseårdahka)*, *slakting (njuovvam)*
- muhtem bájkkenamájt sámegiellaj: Dánna l buoremus jus åhpadiddje adná muhtem namájt várijs oahppij ietjasa lahkabirrusijs.
- muhtem várresjattoj namájt: *lyng (danás)*, *mose (sæmol)*, *lav (visste)*, *dvergbjørk (skierre)*, *fjellbjørk (lagim)*, *molter (láttaga)*, *blåbær (sare)*

Jus åvddågæhttjalibme galggá vaddet riehta gávåv majt juohkka ájnna oahppe máhtta, de ij åhpadiddje galga liehket «lådje» ja sijáv viehkedit bargadahttijn. Dán dásen ij la ájnas oahppe tjállí bágojt riehta: Jus mujtti muhtem bágojt, de máhtti tjálllet dajt nav gáktu jáhkki galggi tjáleduvvat. Mujte, ihkap båtusa båtí dassta jus oahppe li *Várijn*, *vákkijn ja vuonajn* tiemájn åvddåla barggam. Jus oahppe li juohkusin ma ælla barggam avtak tiebmáásijn åvdebut, ja e majdik máhte, de la ájnas åhpadiddje tjalmos vaj oahpástuvvi dáj bágoj moaddi *Várijn 4* girjen. Jus vissjalit barggi, de oahppi moadda dajs bágojs. Gárveda sijáv vaj diehti mañjutjissaj bohtá mañnegæhttjalibme, ja oadtju danma máhttelisvuodav vuosedit majt li oahppam. Sjaddá suohtas buohtastahttet åvddågæhttjalimev mañnegæhttjalimijn.

Muhtem oahppijda máhtta liehket ávkálasj tjadádit åvddågæhttjalimev njálmálettjat. Dánna li guokta oajvvadusá:

1. Oahppe javlli bágojt/gárgadisájt madi åhpadiddje/viehkke/oahppeguojmme dajt bágojt tjállá.
2. Oahppe báddi jienav madi sán bágojt/gárgadisájt javllá. Dánna máhtti buojkulvissan OneNote, mobiltelefávnná jali iPad liehket ávkálasj vædtsaga.

b. 8: Dikta: *Sijdda vájmon*

Tæksta nuorttasámegiellaj gávnnu CD-en *Niko Valkeapää* (2003). Hiehpá buoragijt introduksjávnnán tiebmáj várre ja várrekultuvrra. Jus oahppe e dâbdâ tevstav ávdutjis, de dâhkki gulldalit dav lávllagav nuorttasámegiellaj, ja de aktan lâhkât ja járggálit tevstav. Oahppe vierttiji aj astos ájádallat sisanov, buojkulvis:

- Majt tæksta javllá sámij birra gudi li tjanádum luonnduj.
- Majt tjálle sihtá javllat bágujn «sijdda»?
- Le gus bágo tevstan ma gulluji ællosujttuj?
- Majt tæksta javllá gieresvuoda birra?
- Majt oahppe diehti tjálle birra?
- Majt diehti musihkkára birra?

ULME: OAHPE GALGGI

- oahpásmuvvat sáme tjállij ja sáme musihkkárijn
- gulldalit tjoahkkájbiejadum tevstav
- berustit ja mávtástuvvat vijddá-sap bargguj
- lâhkât tevstav ja ájádallat sisanov

b. 9: Gálggojávraí

Dát la oanedom tæksta tevstas maŋep bielen, ja buoremus la oahppijda válljit gássjelisvuoda dásev aktan åhpadiddijjn.

Tevstav máhtti oahppe aktu lâhkât, guovtes ja guovtes jali aktisaj juohkusin. Buorep la aktan lâhkât vuostasj oasev tevstas vaj divna oahppe oassálassti.

Sisanov máhtta tjoahkkájgiesset gatjálvisáj baktu 14. bielen ma li ruodná mádjusijn mierkkidum. Tæksta aj hiehpá buoragijt lâhkâm-lækson sijdan maŋŋela gâ li aktan skâvlân lâhkâm.

Oahppe gesi dát tæksta l gæhppet, máhtti aj lâhkât tevstav nuppen bielen mij la gássjelabbo.

Gávvdiedo:

Gávvidum Gálggojávre vuollegietjen. Gállajávre guovlluj. Dan guovlon gávnnuji aj guokta várretjâhkâ vargga sæmme namájn, Gálggoaivi ja Gállaoaivi. Gálgu l sámegielbâhko bágos kone, madi gálla boahá bágos gállis mij merkaj mann jali kall.

ULME: OAHPE GALGGI

- ávdedit ietjasa lâhkâmtejpu-dagáv
- lâhkât ietjá oahppij birra gudi galggi ålggokâvllâj vaj «oassálassti» sijáj vásádušaj
- oahppat bágojt ja moallánagájt majt dârbahi gâ sâgastalli ietjasa ålggokâvlâs
- sâgastallat gâktu luondov adnet guoddelisát
- ájádallat gâktu ulmusj, birás ja sebrudahka vájkkudi nubbe nuppev

b. 10-11: Gálggojávrráj

10-11. bielen: Dát la vehi guhkep tæksta tevstas ávdep bielen..

11. bielle gullu sæmme tækstaj gá ávdep biele, valla tækstaguohkkudagá diehti l mierkkidum dássju visská mádjusijn. Tæksta ij la nav gássjel.

Oahppe gudi lãhki dájht bielijt, máhtti subtsastit oahppijda gudi e dajt lågá. Jus e aktak oahppe juohkusin lågá dájht bielijt, de huomana máhttebihtit ganugit ja gæhttjat, ja ságastallat gávåjs ja bájkkenamájs.

Gávådiedo :

10. Bielen: Gávvidum Gálggojávre vuollegietjen. Gállajávre guovlluj. Dan guovlon gávnnuji aj guokta várretjãhkã vargga sæmme namájn, Gálggooaivi ja Gállaoaivi. Gálgu l sãmegielbãhko bágos kone, madi gállã bohtã bágos gállis mij merkaj mann jali kall.

11. bielen: Dã guokta gávå li gávvidum Nordnesváren Gájvuonan. Dát la akta dajs várãlamos várijjs Vuonan. Vuorddi várrebiehke galggã vierrat ja tsunamij dulvvat ja bæjstã sajijt Omasvuona, Ivgu, Gájvuona ja Rãjsã suohkanijn. Bajemus gávãn vuojnã dav várãlasj várev, ja gávå gãrobielen vuojnnu *Jiehtanas/jettan*, man birra gávnnuji subtsas (gehtja 30. bielen). Vuolemus gávãn vuojnã gãktu li sihkardam dav várev, tekniikkalãsj vædtsak mij bærrãjgæhttjã ja diedet gãktu várre labut. Dãn mãhtã oahppat ienebu Nordnesváre birra dãnna: <https://www.nve.no/naturfare/overvaking-og-varsling/fjellskredovervaking/kontinuerlig-overvaake-de-fjellpartier/jettan/>.

ULME: OAHPE GALGGI

- ietjasa lãhkãmtjehpudagãv ávddãnahttet
- lãhkãt ietjã oahppij birra gudi galggi ålggokãvllãj vaj «oassãlassti» sijã åtsãdallamijda
- oahppat bágojt ja moallãnagãjt majt dãrbãhi gã galggi ietjasa ålggokãvlã birra sãgastallat
- sãgastallat sãme bájkkenamájs
- oahpãsmuvvat subtsasijda duot dãt oases sãme guovlojn
- åjãdallat gãktu ulmusj, birãs, giella ja sebrudahka vãjkkut nubbe nuppev

b. 12: Tijmmaplãdna

Ájnas la divna oahppijda tijmmaplãnav lãhkãt, dãnna introduseri praktiikkalãsj dãjmajt ålggokãvllãn. Oahppe mãhtti barggat dajna guovtes ja guovtes jali juohkusijn. Manjela gã li tevstav lãhkãm, mãhttebihtit buktet gatjãlvisãjt tijmmaplãnas vaj hãrjjidalli bágojt dãjmajda, gatjãlvisbãgojt ja åjggemoallãnahkkojt.

Buojkulvis:

- **Goassa æjvvali oahppe skãvllãsaljon?** (Sij æjvvali skãvllãsaljon kloahkka 08.00.)
- **Gallen vuodji bussã?** (Bussã vuodji kloahkka 08.30.)
- **Gallen jãvsãdi Gálggojávrrãj?** (Sij jãvsãdi Gálggojávrrãj kloahkka 10.00.)
- **Gallen la gasskabiejvve ålggokãvllãn?** (Gasskabiejvve l kloahkka 17.00.)

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat bágojt ja moallãnagãjt majt dãrbãhi gã galggi sãgastallat ietjasa åhpadimgãrvvidusãs ja ietjasa vãsãdusãjs ålggokãvllãn.
- adnet åjggemoallãnahkkojt ja mierredum åjgev
- hãrjjidallat gatjãlvisbãgojt gã bukti gatjãlvisãjt ja gã vãsstedi gatjãlvisãjt
- sãgastallat fãgajgasskasasj tiemãjs LK20:n
- ávddãnbuktet ietjasa vuojnojt

- **Gallen la** oaddámmuddo? (Kloahkka 23.00 la oaddámmuddo.)
- **Mij** dáhpáduvvá dijjstagá mañjel gasskabiejve? (Dalloj la lågådallam ællosujto birra.)
- **Mij** dáhpáduvvá iehkedis? (Iehkedis galggi organiserit stáhkamijt mánájskávllåoahppij.)
- **Majt 8. ja 10.** klássa galggi dahkat dijjstagá ávddål gasskabiejve? (Sij galggi vádtset Gálgonjárdgaj.)
- **Mij la 9.** klássa oajvvebarggo álggoscávlån? (Sij galggi biebmajt russtit divnajda.)
- **Goassa** l aktisasjarggogilpos? (gasskavahko mañjela gasskabiejve.)
- **Makkár** bieje galggi vádtset jávrráj? (Sij galggi vádtset jávrráj duorastagá.)

Tijmmaplána sisadno l buorre álggo barggat divna gálmåjn **fágajgasskasasj tiemájn** LK20. Dáv máhttebihtit dahkat aktisasj juohkusin mañjela gå oahppe li tevstajin barggam. Oahppe máhtti aj barggat guovtes ja guovtes. Dála li oajvvadusá muhtem gatjálvisájda:

Álmmukvarresvuohta ja iellemrijbadibme:

- Váttzá gus várijn/duoddarijn? Manen/manen i?
- Oadá gus låvdagoaden/teltan? Manen/manen i?
- Mij la duv mielas hásstalus gå la miehtsen?
- Mij la duv mielas buorre gå la miehtsen?
- Lijkku gus bivddet? Majt bivdá? Gánnå?
- Le gus duv famillja ællosáme?

Demokratijja ja guojmmeviesátvuohta:

- Gáktu duv mielas la álggoscávlå tijmmapládna? Manen?
- Majna ájgo oassálasstet? Manen?
- Manen la oaddámmuddo tjáledum tijmmapládnaj, majt dán jáhká?
- Mij máhttá dáhpáduvvat jus oahppe e berusta oaddámmuttov?
- Le gus diján njuolgadásá gå lihpit álggoscávlån/vádtsemin?
- Dábdå gus gájjkásij riektáv? (Dánna li diedo gájjkásij riektás dárogiellaj: <https://www.miljodirektoratet.no/ansvarsomrader/friluftsliv/friluftsliv-og-allemannsretten/allemannsretten/>)
- Dábdå gus várrevádtsem njuolgadásájt? (Dajt gávna sáme-giellaj 116. bielen).

Guoddelis ávddånibme:

- Le gus tijmmaplánanan báttå ma gulluji tiebmáj *guoddelis ávddånibmáj*? Man láhkáj?
- Manne oahppit galget oahppat boazodoalu, šattuid ja kulturhistorjja birra, jáhkát don?
- Manen la ájnas rádjat læjrrasajev ávddål gå sijddaj vuolggep?
- Majt barga jus gávna rutsijt ja bátsidisájt gå la miehtsen?
- Le gus luondosuodjalibme tiebmá gájjkásij riektás?

>>>

Dánna l ájnas mujttet muhtem oahppijn ij la nav buorre giella vaj rijbadi tjadádit dakkár diedulasj ságastallamav sámegeiellaj – de viertti liehket loahpe adnet dárogielav viehkkegiellan. Viehkegatjálvisá badjelin gávnnuui aj [tjuovvusin 11](#) vaj máhtá dajt oahppijda tjáledit jus sidá.

letján máhttsap fágajgasskasasj tiemájda moaddi *Várijn 4* girjen, juo 2. dahkamusán.

Tijmmapládna galggá aj duv arvusmahttet áhpadiddjen: Dánna máhtá viedtjat ideajt dájmajda gå galga gárvedit álggoscávláv ietjat oahppijda. Ihkap hæhttu divvot vaj gárvidus hiehpá dan sadjáj gánná galggabihtit liehket, ja oahppijjuohkusij gudi galggi mannuj, valla dát pládna máhtá duv viehkedit álgget. Hæhttu aj aktan barggat dáj nuppij ressursasj siegen gudi li álggoscávláj. Muhtem dájmajt dán gárvidusán máhtá buojkulvissan mássot ja farra guossidit ælloniehkiht, museav jali turissta barggosajev. 5. kapihttalín gávna ienep tjielggidusáv dájmajs ja gáktu máhttebihtit gielav adnet aktijvalattjat bargadahttijn.

Ávddál gå álggoscávláj vuolggebihtit, de viertti mujttet gárves plánav vuosedit oahppijda.

b. 13: Bagádusá

Gáktu lãhkãmtæksta ja tijmmapládna vuoset, de la Olmmaivákke 9. klãssa ávdãsvãsstãdus biebmojt russtit ja málestit divna gudi li álggoscávlãn. Vuostasj biejevve l agev mijã árbbedãbãlasj juppsa majt aktan máksej, ja gãhtjoduvvã supkaus ja *slapskaus*. Namma boahdá dassta gå muhttijn sjaddã juppsa ja muhttijn lapskaus, ja gatjálvis la gudi málesti. Gãhttjop dav mannomãles, danen gå la hiebalgis gasskabiejvve gå galggap aktan álgus. Buorre juppsajn gå divna oassãlasste vãlldi fáron ábnnasijt, ja sjaddã nav állo biebbmo. Átsãdallamij milta máhttej javllat vallje biebmojis la agev – vajku man álos lip, valla ájnas la divnajda diehtet jur man álov galggi manjen vãlldet.

Agev la vuorddemãjgge madi juppsa duolldã, de hiehpã buoragit gãhkkit majt bãrrãp juppsasj. Mujttit juo ávdãn dãjgev fierrot, jus la tjoaskes, de ij gãnga nav ruvva.

Oajvvadus: Bieja gãrev dãjgijn oademvuossa sisi jali hullofilta, ja biedjit goaros bruvssabãhtãlijda bãhkka tjãtjev dãjge guorraj, de goaŋŋgã ruvãbut.

Tjuovvusin [Biebbmobagádusá](#) gávnnabihtit juppsa-bagádusáv ja ietjá biebbmobagádusãjt dãj ietjá VVV girjijs, vaj máhttebihtit tjãledit, ja vãlldet manjen.

ULME: OAHPE GALGGI

- lãhkãt ja dãdjãdit biebbmobagádusãjt
- tjãlmostit sãme árbbedãbãlasj biebmojt
- arvusmahttet ja gárvedit oahppijt russtitjãt biebmojt
- adnet tãllãjt mij gullu mihttimij (mãl ja mengde)
- dãbãddãt ja dãdjãdit imperatijva anov

b. 14: **1. Lågá tevstav Gálggojávrráj.**

Dássedifferensierim dahkamusán la lāhkāmtevestaj milta. Oahppe guhti I lāhkām jur «ruodná» oasev tevestas, diedon 9. bielen, vuordedahte galggá máhttet vásstedit gatjálvisájt ma li bajemus ruvton. Oahppe guhti I lāhkām «alek» tevestav, vuordedahte galggá máhttet vásstedit gatjálvisájt bajemus ja gasskalamos ruvton, madi oahppe guhti I lāhkām «visská» tevestav, galggá máhttet vásstedit divna gatjálvisájt.

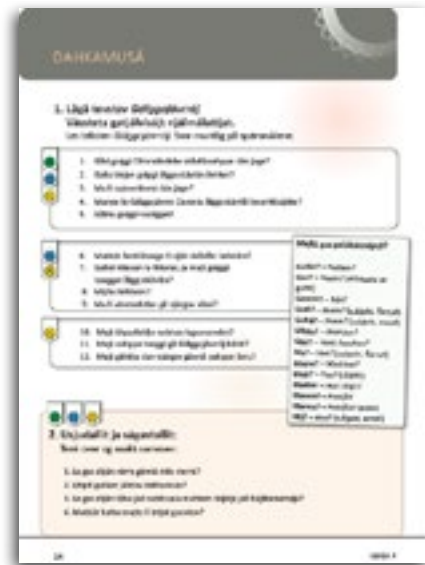
Oajvadásá vásstádusájda:

1. *Dán jage galggi Gálggojávrráj.*
2. *Sij galggi liehket álggokávlån gálmma bieje.*
3. *Dán jagásj oajvvetiebma I luonndo várijn, kulturhistávrrå ja ællosámij viessomvuohke.*
4. *Gálggojávrra I Daniela favorittbájkke danen gå sån lijkku váren liehket.*
5. *Sij galggi vuolget bussaj.*
6. *Skávlån li oahppam bájkkenamájt, sjattoj namájt, geologijjav ja bájkálasj histávrråv.*
7. *Nikolai vádtsá 9. klásson. Sån galggá málestet divnajda.*
8. *Jiehtanis la stuorra vielggis bákte váren.*
9. *Gå njárgav vássi, de la várrerabdan tekniikkalásj vædtsak mij bærrájgæhttjá.*
10. *Ivguvuovdes subtsas åhpadiddje doarro birra.*
11. *Sij guoddi vuossájt ja bierggasájt læjrrasadjáj åvddål gå låvdagådijt tsaggagåhti.*
12. *Dav njárgav gånna oahppe årru gåhttju Ruoššanjárgga*

ULME: OAHPE GALGGI

- guoradallat lāhkāmdādjadusáv
- oahppat gatjálvisbágojt
- vásstedit gatjálvisájt njálmálettat tjoahkkájgæsátjit tevesta sisanov

b. 14: **2. Usjudallit ja ságastallit.**

Dahkamusájn máhtti barggat njálmálettat aktisasj juohkusin.

1. Várre *Jettan/Jiehtanas* Ruoššanjárgan (Nordnesfjellet) la akta dajs várijs Vuonan gånna ridovádá. Vuonan duonna dánna li moadda váre ridovádájn, ja ienemusá oahppijs li vásádusá dakkár ridovádá sajijs, ridojs ja rahtijs májt li stieggim. Gávnnabihtit gus bájkkenamájt sámegeiellaj dakkár várijs májt oahppe dábddi?
2. Båva gulluji álmukdiktimij, ja dárogiellaj javllap bávva I subtsas masi galga jáhkket, valla ælla hálvva jáhkedahte. Bávva I álu, valla ij la agev ájgge- ja sadje mierredum degu subtsasa mij dáhpáduvvá «akti» ja májt javllap dárogiellaj «østenfor sol og vestenfor måne».

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat «várálasj várij» birra
- ságastallat sáme bájkkenamájs
- gærddot ma båva li
- oahpásmuvvat bávajda/subtsas-sijda duot dát sáme guovlos
- ságastallat bájkálasj bávaj/subtsasij birra
- ságastallat kulturmujojs

Gávnnuji ienep vuolepjuohkusa bávajda, ja bávvej Jiehtanis la álggobávva mij tjielggi bájkkenamáv jali luonndohámijt. Sámijn ælla nav stuor sieradusá mij gullu álmukdiktajda, valla muhtema gáhttju subttasav Jiehtanisá birra jahtto jali iehtjáda ihkap dálusj subttas. Subttas gávnnu moatten versjávnnáj, ja 30. bielen la versjávnná majt akta oahppe I tjállám.

3. Råmsån ja Finnmárkon gávnnuji moadda bájkkenamá Gárjjeldoarogs. Dá li tjanádum tjudij subttasijda. Buojkulvisá dákkár namájda: *Tsjudebukta, Russeelva ja Garjelvággi*, divna lvgu suohkanin (jus galga ienep diedoijt, de gehtja: Rundberg, Øyvind: *Hutkkálas váddjoleapmi. En kreativ vandring*. Gáivuona suohkan, 2009). Ietjá buojkulvis la bájkkenamá gánná I báhko *eahpáraš* (æhpár). Dá saje subttasasti rájmas subttasijst njuoragijs/mánájs majt riegádahttin ja guodin luonnduj, ja ienemus bájkkenamájst gánná I báhko hállde jali ganij (*nuorttagiellaj: gufihtar*), tjanáduvvá ganij subttasijda. *Lågå ienebu-oasen 102*. bielen máhttebihtit låhkát *Eahpárašjuovva (Skardalen)*.

Definisjávnná kulturmujtto:

«Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. (...) Etter denne lov er det kulturhistorisk eller arkitektonisk verdifulle kulturminner og kulturmiljøer som kan vernes».

(Sitahtta: [Kulturminneloven § 2](#))

b. 15: 3. Vástteda låhkámtevsta gatjálvisájt tjáallattjat.

Dahkamus hiehpá buoragit sijddabarggon gå li 1. dahkamusájn barggam skávlån. Oahppe e galga ienep gatjálvisájt vásttedit ienni gå dav majt bájnnokávdá låhkámtevstan ja dahkamus 1. rávkki.

Gehtja oajvvadusáv vásttedusájda dahkamusán 1.

ULME: OAHPPE GALGGI

- hárrjiddallat ienebut gatjálvisbágoj
- tjoahkkájiesset tevsta sisanov gå gatjálvisájt vásttedi tjáallattjat

b. 16-17: Ruossabágo

Dahkamus la læjrraskávlá tijmmaplána milta, ja gávnnu guovten variánnan; álkkes ja oanes, ja nubbe vehi gássjelabbo.

ULME: OAHPPE GALGGI

- lãhkãt ja tjoahkkit diedojt tabellas
- dádjadit gárgadisãjt ájggemoallãnahkkoj
- oahppat verbãjt ma gãvvidi dãjmãjt álggoscãvlãn

▶ a) Tjoavdos:

				³ B	U	S	S	A	J	N			
² I	D	E	D	I	S	B	I	E	B	B	M	O	
		³ J	Å	V	S	Å	D	I	P				
⁴ L	Å	G	Å	D	A	L	L	A	M				
		⁵ B	Å	D	D	Å							
⁶ G	A	J	K	K	O	T							

Tjoavdosbãhko: Bivddo

▶ b) Tjoavdos:

							¹ Æ	L	L	O	S	U	J	T	O	
			² G	E	O	L	O	G	I	I	J	A				
			³ G	U	O	L	L	I	T							
		⁴ B	I	E	R	G	G	O	R	Å	K	K	E			
⁵ S	M	Á	V	V	A	D	Á	S	S	Á	J					
	⁶ O	A	D	D	Á	M	M	U	D	D	O					
							⁷ J	Á	V	R	R	Á	J			
⁸ M	Á	L	E	S	T	I	T									
							⁹ B	O	T	A	N	I	H	K	K	A
							¹⁰ V	U	O	L	G	G	A			

Tjoavdosbãhko: Ællosujtto

b. 18-21: 5. Giellahárjjidallama

Dát dahkamus la gielladahkamus, ja vuostasj oasse I giellasuorgij sieradusáj birra. Vijdábut lip válldám manen grammatihkka dahkamusájt ma vuosedi åhpadiddjáj oahppij vuodulasj máhtudagáv mij gullu grammatihkka tjehpudagájda ja máhtudagájda. Dánna viertti åhpadiddje iesj árvustallat man stuorra oasev dahkamusás juohkka oahppe galggá dahkat. Bájnnokávdájt mij dássju oajvvadip dánna.

Oahppe gudi li ålov barggam grammatihkajn, sidjij la dát dahkamus álkke. Sij máhtti dav gæhttjat gærddádussan ja hárjiddussan. Sidjij gudi li åvddåla binnáv grammatihkajn barggam, soajttá sjaddat ilá ållo avta bále, ja muhtem dahkamusájt máhttá vuorggit ietjá bálláj. Dahkamusá aj dâhkkiij tjålalasj poasstan avtan tijman stasjåvnnååhpadusáj (gehtja oajvvádusáv ja gåktu barga [1. tjuovvusin](#)).

► a)

Dahkamusáv máhttá ålgget gå ságastihpit ságastimgievlij birra bajemusán. Makkár sámegeielgárgadisájt dâbdden oahppe juohkusin? Ságasti divna daj sæmme bágoj? Manen? Manen e?

Ságastihpit mij la giellasuorgge, ja manen li sieradusá giellasuorgijn. Giellasuorgev máhtá definerit gielalasj variasjåvnnån hållamgielan geografalasj guovlo sisbielen. Gielalasj variasjåvnnå mij rávkká (buojkulvissan åldar, sjiervve ja klåssa) gåhtjoduvvá sosiolækta. Giellasuorge sjaddi gå la ulmuttij gaskan la aktijvuohta. Mij bájnnoap ietjá ulmuttij hållamgielas gå ságastip daj. Juska gávnnuji giellasuorge sieradusá, de ælla huoman variasjåvnnå nav stuoraga at ep dádjada nubbe nuppev. Gå la giellasuorgge tjanádum identitehttaj, de la åjnas vieledit ietjá ulmuttij giellasuorgijt ja njunjågahttetiehtjådjij gielajt. Oahpástuvvat ietjá ulmuttij giellasuorgij le danen akta dajs vuogijs gåktu vuosedip mij berustip ietjá ulmuttij. Sæmme bále máhttep oahppat muodugasj bágojt/synonyjmajt ja boannodit ietjas gielav.

Jus oahppe dættodi ietjá sámegielajt, buojkulvissan oarjje- jali julevsámegeielajt, de hiehpá oanegattjat tjielggit manen dá li sierra giela, ja e giellasuorge: Sámij guovllo I stuorra geografalasj guovllo. Dan sisbielen la stuorra gielalasj variasjåvnnå, ja divna e máhte guládallat nubbe nuppijn. Gå sieradusá li nav stuore, de ságastip iesjgeŋga giela birra. Dát la ålkkes tjielggidus, danen gå dárogiella, svieriga dárogiella ja dânskagiella riekkniduvvi sierra giellan juska divna ienemusát guládalli nubbe nuppijn. Dánna li aj ietjá faktåvrå ma vájkkudi.

Hiehpá buoragit vehi nammadit oajvvejuohkema birra mij gullu sáme gielajda (gehtja buojkulvissan <https://snl.no/samisk>), ja at gávnnu duot dát giellasuorgge ienemus giellaguovloj sisbielen.

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat sámegeielaj birra
- sjaddat diedulasj ietjas giellasuorggáj ja gielalasj identitehttaj
- oahpásmuvvat gielalasj moattevuodajn Sáme guovlojn
- vieledit ietjá gielajt ja giellasuorgijt
- dâbdden nágín bágov ietjá giellasuorgijn
- oahppat gatjålvisbágojt
- oahppat verbajt
- gærddot verbajt juohkemav
- járggálit gárgadisájt

>>>

Gielladutkijn la vehi iesjguhtik modella gáktu juohket nuorttasámij giellasuorgijt, valla giehttop lulle ja alle giellasuorgijt, ja duodden javllap duornossámeigiella, sisednamsámeigiella ja merrasámeigiella. Diedojt gávna dánna: <https://kurasa.oahpa.no/2014/11/17/34-10-suopmanat/>. Ietjá ávkálasj viehkkenævvo I kárta majt ČálliidLágádus la dahkam. Dav dánna gávna: <http://www.calliidlagadus.org/web/?suopmanat=>

Gáktu vijdábut barggat:

Le gus oahppe gávnam ietjá bágojt girjen ma e gávnnu ietjasa giellasuorgijn?

Tabellan 18. bielen máhtti oahppe tjället ietjasa «gávnadisájt».Sij máhtti buohtastahttet ietjasa giellasuorgij ja ietjá giellasuorgij majt dábddi. Oahppe Divtasvuonan/Hábmerin máhtti tjället bágojt ietjasa giellasuorggáj, ja gávnnat muodugasj bágojt ietjá giellasuorgijn.

Oahppe máhtti aj maŋŋela mannat ruopptot dán bælláj tjálátjit giellasuorgij sieradásájt majt ájttsi girje maŋŋegietjen.

▶ b)

Oajvvadus tjoavddusijda:

Gallen la bárrámbáddá?

Gási/Manen/goassa maná?

Gánná muv oademvuoassa I?

Majt sán subtsastij?

Mij/Gáktu/Gánná la/I duv favorittbájkke?

Galla oahppe li mijá lãvdagoaden?

Goassa sijddaj vuolggep?

Gáktu/Goassa/Manen mannap dãhku?

Manen hæhttup bussajn mannat?

Manen gahpan sjaddá jus guhkev fiero?

▶ c)

Dánna vierttip gávnnat verbajt bokstávvamájven. Juska dahkamus ij la mierkkidum ruodná mådjusijn, de máhtti oahppe dav válljit gudi dábálattjat válljiji ruonáv, ja gudi dákkár dahkamusájda lijkkuji.

Tjoavdos:

B	V	U	L	T	H	B	V	M	G	S	A	D	Á	G
F	U	G	I	M	D	O	O	Å	U	N	V	O	V	B
Á	O	V	J	A	S	A	A	G	L	B	M	A	U	L
L	R	Á	K	T	U	D	D	K	L	G	L	J	O	I
I	D	T	K	J	I	T	T	O	A	A	P	V	S	E
E	D	T	U	A	D	T	J	O	T	T	R	V	E	H
H	E	S	T	S	S	O	O	H	V	S	B	O	D	L
K	T	A	O	K	L	T	T	T	O	O	O	T	I	E
E	F	T	T	A	O	Á	E	N	V	S	A	D	T	T
T	Å	J	G	D	L	K	T	H	Á	T	H	Á	V	N
Á	R	I	V	I	E	H	K	E	D	I	T	L	M	U
J	R	T	L	T	I	O	T	P	T	T	E	E	D	N
Å	B	I	V	D	D	E	T	D	S	T	T	M	B	Á
D	T	S	A	G	G	A	T	K	E	V	E	D	E	S
L	I	Å	H	P	A	D	I	T	T	V	R	O	S	N

▶ d)

Párrastávval/Bielisjstávval verba: vuorddet, oadtjot, gullat, boahitet, doajvvot, bivddet, gullat, ballat, vádtset, tsaggat
Belakstávval/páradisstávval verba: váttsatjit, viehkedit, tjáhkkahtit, gatsostit, vuosedit, áhpadit, jaskadit
Kontrákta verba: lijkkut

▶ e-f)

Dánna galggi oahppe sájádit avtav dajs verbajs ja adnet duov dáv værbbahámev gárgadisájn.

▶ g)

Dát la dahkamus majna oahppe oadtju hárijidallat perfektumijn. Sij gudi juorruli dájna værbbahámijn, vierttiji oahppat álgov jali gærddot

Oajvvadus tjoavddusijda:

*Sij li páhkkim bierggasijt.
 Mij lip gárvedam dájmajt?
 Lihpit gus (dij) oahppam sáme bájkkenamájt?
 Iv la læhkám dáppe.*

b. 22-24: 6. Dájma váren

Oahppe gudi li gielav dájmalattjat adnám, jali barggam *Várijn, vákkijn ja vuonajn*, de la sidjij dát álkkes dahkamus mij vuoset sij máhtti moadda bágo ja moallánagá. Oahppe gudi ælla oadtjum máhttelisvuodav sæmmiláhkáj adnet sámezielav juo ávdán, de manná ienep ájgge dahkamussaj. Navti sjaddi sij oahppat moallánagájt, ja sij ihkap dárbahti viehkenævojt (báhkogirjev jali báhkolistav manjegietjen) dahkamusájt tjoavdátjit.

Tsuoiggidus:

Oahppe gejda l májvve biedjat sátsov bágoj gasskaj, máhtti tállaj mierkkít makkár bágo aktan gulluji. Máhtti aj bájnnobliántaj tjuorggat genga bájnov juohkka moallánahkaj. Jus oahppe li oahppam gáktu kásusijt adnet, de máhtti aj ájadallat makkár kásusin li substantijva, ja manen.

ULME: OAHPE GALGGI

- biedjat aktij substantijvav ja verbav moallánahkaj mij gávvi dájmov
- gærddot/oahppat moallánagájt
- adnet grammatihkalasj moallánagájt ja máhttet kásusijt gá ságastalli dahkamusás
- láhkát ja dádjadit gárgadisájt
- tjállet gárgadisájt gávájda

▶ a)

Tjoavdos:

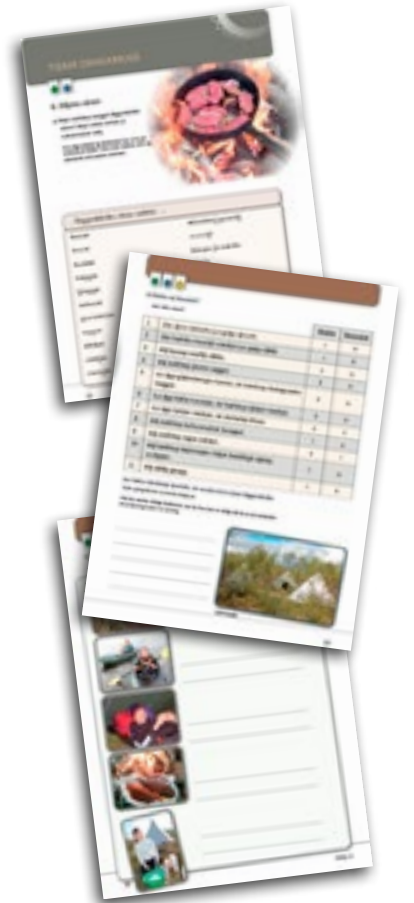
- bassat lihtijt*
- basset biergov ja márfev*
- bivddet vuokkajn*
- tsaggat lãvdagãdijt*
- tjoagget muorjijt*
- mannat ællosámij guossáj*
- guoradallat bivddoásadusájt*
- oaggot svitjujn*
- dahkat segav*
- viedtjat muorajt*
- vuossjat mállásijt*

▶ b)

Dán dahkamusán galggi oahppe láhkát ja dádjadit tjuottjodusájt, ja árvustallat jus sisadno hiehpá jali ij.

		Riekta	Boasstot
1	Dán ájrov dárbahti jus galga ájrustit.	L	N
2	Dán hæhttu muorjijt viedtjat jus galga dálit.	J	Å
3	Mij bassep márfijt dálán.	V	U
4	Mij máhttep jávren oaggot.	D	A
5	Jus ájgo gájkkebiervov basset, de hæhttup lãvdagoadev tsaggat.	R	A
6	Jus ájgo káfav vuossjat, de hæhttup tjátjev viedtjat.	G	U
7	Jus ájgo tjátjev viedtjat, de dárbahti lihtev.	O	S
8	Mij máhttep kulturmuojtojt tjoagget.	T	A
9	Mij máhttep segav dahkat.	H	I
10	Mij hæhttup læjrrasajev rádjat ávddál gá sijddaj vuolggep.	T	H
11	Mij dálip giergij.	T	E

Tjoavdos:

▶ c)

Dánna máhtti oahppe usjudallat sij li journalista, ja tjállemin li reportássjav ávijsaj. Gávva dán bielen galggi manen reportássjan, ja de galggi tjället tevstajt gávvađa.

Oajvvadusá gáktu vijdábut barggat tiemájn *Dájma váren:*

- Sij gudi dárbahti verbaj ienebut hárijidallat, máhtti barggat báhkooahppamkártáj *Dájma vuonajn* ja *Læjrrasaje bargo* aktu, guovtes ja guovtes jali smáv juohkusijn. Dánna gávna gáktu barga.
- Spellat bingo: *Dájma vákken* jali *Gárgadisbingo* (mij la vehi gássjelabbo). Dánna gávna gáktu barga.
 - Spill domino *Doaimmat váris*. Dánna gávna gáktu barga.

b. 25-29: 7. Luonndonammadusá

Oahppijda gudi li ávddála barggam *VVV:jn*, de la *luonndonammadus* oahpes báhko, iehtjádijda soajttá vehi gássjel. Jus la dárbbu, de la buorre ganugit bajelttjállagin gá álggebihtit dahkamusájn: Mij merkaj báhko? Majt ájádalli gá vuojnni dav? Máhtti gus muhtem bágojt ma gávvi duobddágav?

Dibde oahppijt ájádallat manen la ávkálasj máhttet sáme luonndonammadusájt.

Gá li dahkamusájn gærggam, de hiehpá aj buoragit barggat nominatijva ja genitijva sieradusájn. Gá oahppe li tjállám bágojt nominatijva ienepláhkuj, de le álkke genitijvahámev dahkat. Sij máhtti aj ságastit duojna dájna hámiijn 25-29 bielen. Vuostatjin la ávkálasj gærddot/tjelggit gáktu nominatijvav ja genitijvav adnet. Das mañjela máhtti oahppe aktan barggat guovtes ja guovtes, ja buktet ja/nei-gatjálvisájt nubbe nubbáj. Buojkulvis:

A: Vuojná gus *jávrev* gávvañ?
 B: Vuojnáv *jávrev*. Dála l *jávrrre* (vuoset gávvañ).

Jali:

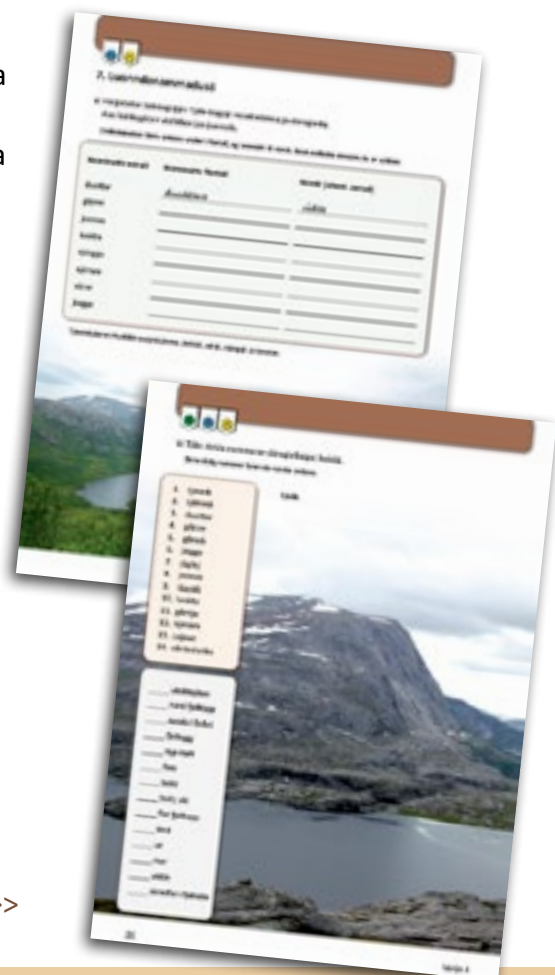
A: Le gus *gájsse* gávvañ?
 B: Ij la. Iv vuojne *gájsev*.

Luonndonammadusá aj hiehpi gá galggap hárijidallat innesijvav. Gá dábddáp ieneplágohámev, de la aj álkke dahkat innesijvav. Jus galga innesijvavn vásstedit, de viertti adnet gatjálvisbágov gánná, buojkulvissan:

A: Gánná mij *láddip*?
 B: Mij *láddip váren/duoddarin*.
 B: Gánná viessu *guolle*?
 A: Guolle viessu *jávren* ja *jågån*.

ULME: OAHPPE GALGGI

- ságastallat luonndonammadusájs ja ájádallat manen la ávkálasj máhttet moadda dajs
- oahppat muhtem guovdásj luonndonammadusájt
- dábddát luonndonammadusájt
- adnet báhkolistav ja tjället bágojt riehta avta- ja moatteláhkuj
- oahppat aktijvuodav nominatijvav moattelágon ja akkusativva avtalágo
- hárijidallat nominatijvav ja akkusativva riehta adnet

>>>

► a)

Dát la dahkamus gánná oahppe galggi oahppat bágojt ja oahppat gáktu báhkogirjev jali digitála báhkolistav adnet. Dahkamus subtsas ruvva jus oahppe bukti báhkolistav adnet jali e, ja sidjij gudi e máhte, hiehpá buoragit kursajn dálla.

Tjoavdos:

- duottar, duoddara – vidde*
- gájsse, gájse – spiss fjelltopp*
- Juovva, juova – ur*
- luokta, luovta – bukt, vik*
- njárgga, njárga – nes*
- njirram, njirrama – bratt skredfar*
- várre, váre – fjell*
- jiegge, jiekke – myr*

► b)

Dánna li ájn ienep luonndonammadusá:

Tjoavdos:

1. *tjavelk – fjellrygg*
2. *tjáhkka – flat fjelltopp*
3. *duottar – vidde*
4. *gájsse – spiss fjelltopp*
5. *gárssá – dyp kløft*
6. *jiegge – myr*
7. *jågåsj – bekk*
8. *juovva – ur*
9. *låpptå – avsats i fjellside*
10. *luokta – vik*
11. *gårttje – foss*
12. *njirram – bratt skredfar*
13. *oajvve – rund fjelltopp*
14. *várdudahka – utsiktsplass*

Gå la a)- ja b-dahkamusáv tjoavddám, de la luondulasj sága-stallat gává birra.

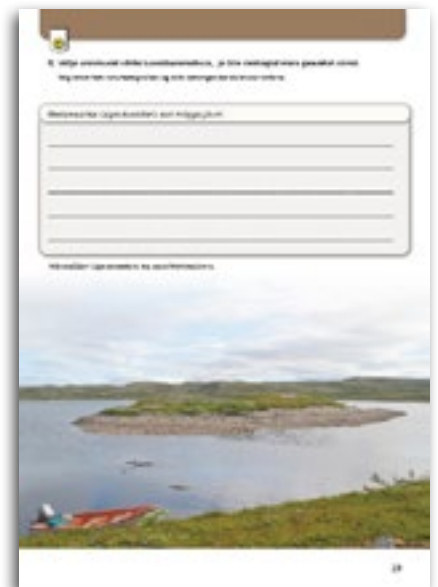
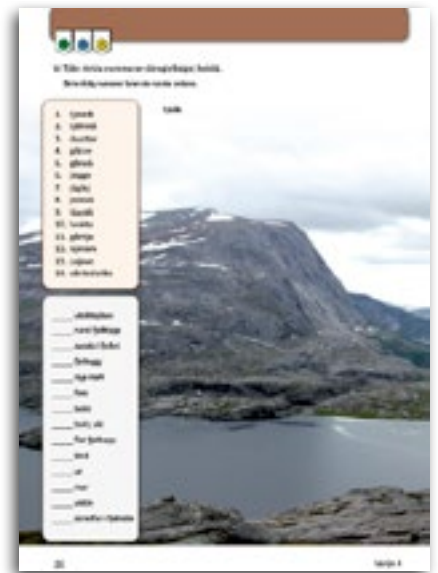
Galla luonndonammadusájt gávnnabihtit gávån?

Dát sjaddá buorre álgo ja hárrjidallam c)-dahkamussaj. Danna galggi oahppe ietja «bivddet» ja luonndonammadusájt áhtsát tjuorggasijn.

► c)

Dánna de vierti gávnnat ienemusáv luonndonammadusájs, ja gávnnuji moadda tjoavddusa.

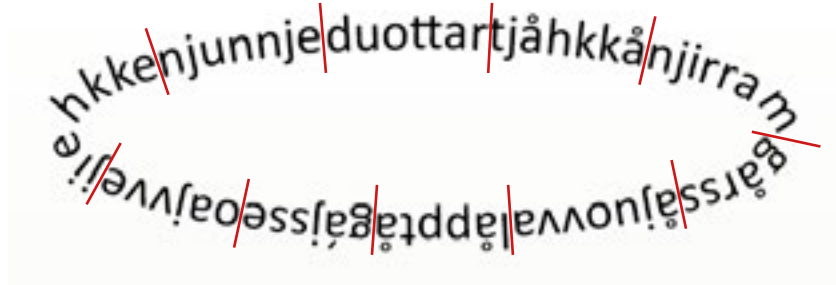

▶ d)

Dáv báhkorikkev vierttiji láhkát sirkkala milta, ja muhtem bágo de sjaddi gábbmot. Ienemusá oahppijs soajtti huoman dajt bágojt gávnnat.

Tjoavdos:

gájsse, oajvve, jiehkke, njunnje, duottar, tjáhkka, njirram, gárssá, juovva, lãppta

▶ e)

Dánna viertti oahppat luonndonammadusájt juska bokstáva ælla tjáledum riehta maŋŋálakkoj:

Tjoavdos:

L P O U P A L – *luoppal* – stilleflytende utbuktning i elv

D R I J D A – *rijdda* – gressbevokst skråning

L D V L A A – *vallda* – høyfjellslette

G O A L G E – *oalgge* – fjellskulder

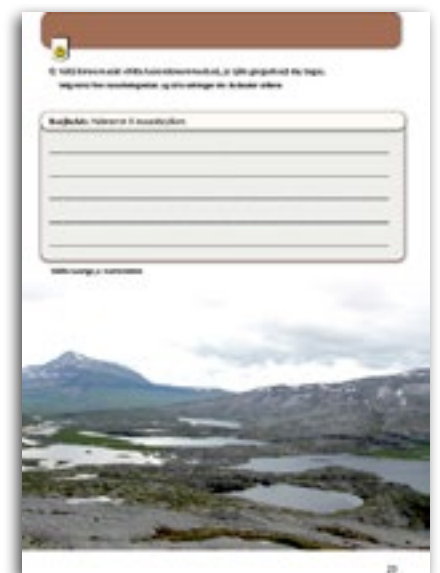

▶ f)

Dánna oahppe ietja máhtti válljit luonndonammadusájt.

Oajvvadus gáktu vijdábut barggat tiemájn Luonndonammadusá:

- Sij gudi dárbahti ienebut hárrjidallat luonndonammadusájt, máhtti barggat báhkooahppamkártáj *Luonndonammadusá 1* ja *Luonndonammadusá 2* aktu, guovtes ja guovtes jali smáv juohkusijn. Dánna gávna gáktu barga.
- Spellat *Várrebingo*. Dánna gávna gáktu barga.
- Les tekstene *Buorre goansta* og *Eahpárašjuovva* på side 101-102, eller *Giđđeahket duoddaris* på side 110.

b. 30-31: **Subtsas: Jiehtanis**

Dát tæksta l bávva mij tjielggi sierralágásj vielggis bávtev dan ridovieradagán majt gáhttju Nordnesfjellet. Bávva gávnnu moatte versjávnnáj, valla válljim lip oanep variántav majt li 9.klássa oahppe tjállám. Doajvvop dát tæksta máhtta muhtem oahppijt mávtástuhttet ietja tjálatjit (gehtja aj 25. dahkamusáv).

Dála li muhtem gatjálvisá majt máhtti adnet gá tjoahkkájgiessebit sisanov:

1. Guhti lij Jiehtanis? (Jiehtanis lij stállo.)
2. Gánná ároj sán? (Sán ároj Stálllovákken.)
3. Manen ájgoj vuolgget Olmmáivággáj? (Sán ájgguj irgá-stallat)
4. Gási vuolgij? (Sán vuolgij vantsajn vuonaj rastá.)
5. Manen sán rieggij vantsav? (Danen gá ájgoj vádtset njuolggaluottav váre badjel.)
6. Manen lij sán nav jalla? (Danen gá lij vajálduhtám biejevvelábtje lidjin várálattja sunji.)
7. Gáktu manáj mañjutjissaj? Biejvve idij ja sán sjattaj gierggen.
8. Majt gáhttju bájkkev gási sán rieggij vantsav? (Bájkke gáhtju-duvvá Skibsbukta.)

31. bielen lip aj váldám mañen stállo bájkkenamájt. Gatjáda oahppijs jus dábddi muhtemav dájs, jali jus diehti ienep namájt. Vuolemusán dán bielen vuosedip gáktu bájkkenamma máhtta tjanáduvvat sierranammaj *mierredidjeoasen* ja luonnodonammadus *vuodooasen* – ja dát máhtta boahtet ávkken 11. dahkamusán.

Jiehtanis. Gávva: Edel Monsen

ULME: OAHPE GALGGI

- lãhkãt ja sãgastallat subtsasij birra duot dát sãme guovlos
- adnet tevstav vuodon gã sãgastalli bájkkenamãj jali bãvaj birra ietjasa guovlon
- oadtjot arvusmahttemav ietjasa tevstajt dagãtjit
- ájãdallat gãktu bájkkenamã li sjaddam

b. 32-33: 8. Alla váre sáme guovlojn

8. dahkamusán la gávva divna suohkanijs sámegeielaj háldadimguovlojs. Mij lip aj dahkam listav juohkka suohkana alemus váres. Listav máhtti adnet jus galggi bájkenamájt oahppat, valla aj gá adjektivajt ja tállajt, rájddotállajt ja vuodotállajt hárijidalli. Åhpadiddje máhtta buktet oahppijda gatjálvisájt tevstas, jali oahppe máhtti buktet gatjálvisájt nubbe nubbáj.

Buojkulvis:

*Man allak la Biernatjåhkkå? Na Viglen?
Makkár várre I Loabaga suohkana alemus várre?
Makkár várre I Deanu suohkana alemus várre?*

Jus sidá ienep dieđojt sámegeielaj háldadimguovlojs, de gávna kártav dáanna: <https://sametinget.no/sprak/forvaltningsområdet-for-samiske-sprak/>

► a)

Tjoavdos:

1. Aaborte 1699 m
2. Biernatjåhkkå/Bjørntoppen 1520 m
3. Jitnemensnuhkie/Jetnamsklumpen 1513 m
4. Runugáisá/Spanstinden 1457 m
5. Iisavárri/Isfjellet 1375 m
6. Čohkkarášša 1139 m

Dánna hiehpá aj gatjálvis buktet rájddotállaj:

Buojkulvis:

*Makkár várre I Sámegeielaj háldadimguovloj alemus várre?
Makkár várre I Sámegeielaj háldadimguovloj nubbe alemus várre?
Makkár várre I Sámegeielaj háldadimguovloj goalmát alemus várre?
Makkár várre I Sámegeielaj háldadimguovloj nælját alemus várre?
Makkár várre I Sámegeielaj háldadimguovloj vidát alemus várre?
Makkár várre I Sámegeielaj háldadimguovloj gudát alemus várre?
Makkár várre I Sámegeielaj háldadimguovloj lågát alemus várre?*

Máhtá aj válldet fáron várijt ma ælla dán listan.

► b)

Dánna válljiji oahppe várijt jali tjåhkåjt ietjasa suohkanin. Ienemusá oahppijs ihkap dárbahti kártav viehken,, duola degu kártav suohkanis, jali digitála kártav: www.norgeskart.no. Gá dahkamusájn li állim, de hiehpá njálmálasj gatjádallambáddá nav gáktu a) dahkamusán.

ULME: OAHPPPE GALGGI

- låhkåt oanegis fáktátévstajt
- oahppat vehi sáme guovloj geografijjav
- oahppat muhtem bájkenamájt adnet vuodotállajt ja rájddotállajt
- ságastallat adjektivajs ja adjektiva grádasájádimes

b. 34: Alla váre

Dán tevstan oahpásmuvvi oahppe alemus várijda Vuonan, Svierigin ja Suoman. Jus oahppe li barggam *Várijn 3* girrijn ávddåla, de ihkap dábdi muhtem namájt várijn. Báhkolissta l buorre viehkkænævvo sidjij gudi dárbahti.

Buojkulvisá gatjálvisájda tevstan:

Mij la Vuona alemus várre?

Mij la Suoma alemus várre?

Mij la Svieriga alemus várre?

ULME: OAHPE GALGGI

- lãhkãt fáktãtevestãjt
- oahppet vehi Sáme guovloj geografijjav
- oahppet muhtem bájkkenamãjt
- adnet vuodotállãjt ja rájddotállãjt

b. 35-36: 9. Duoddara Vuonan

Álggotevstav máhttebihtit lãhkãt aktan, jali oahppe barggi dajna guovtes ja guovtes.

▶ a)

Rektãnjãlin li 13 bájkkenamá, valla oahppe e dárbahti gãvnnat divna bájkkenamãjt. Oahppe gudi li oahppãsa dajna guovlojn, gãvnni ihkap ienep namãjt ienni gã sij gudi e dãbdã dav bájkev. Oahppe aj máhtti adnet digitálakãrtav: www.norgeskart.no viehkkæn – de máhtti gãehttjalit jus dat namma l riektã majt jáhkki, ja de oadtju visuãlãlãsj gãvãv gãnnã bájke li.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppet duoddarij namãjt
- oahppet muhtem sãme bájkkenamãjt Finnmãrko duoddarin
- oahppet digitãla kãrtãjt adnet

Tjoavdos:

G	U	O	M	Á	I	D	E	J	Á	V	R	I	N	G
E	I	M	I	L	E	I	K	Ž	Ž	T	U	O	B	I
A	K	Á	R	Á	Š	J	O	H	K	A	V	E	A	L
Đ	A	Z	I	H	J	E	A	K	S	L	Á	C	Đ	Č
G	N	E	I	P	Á	N	N	S	K	Á	I	D	I	Č
E	Á	Ž	Ž	O	V	Á	Š	Š	T	V	F	F	R	E
V	R	U	O	L	R	I	M	Š	Á	V	Ž	I	M	V
Á	J	U	L	U	I	S	B	O	K	O	F	F	Á	O
R	O	G	U	O	V	D	A	G	E	A	I	D	N	U
R	H	I	E	P	T	S	J	U	P	I	N	G	I	N
I	K	E	A	P	H	Á	L	D	E	V	Á	Đ	Đ	A
S	A	Ŋ	Ŋ	A	S	U	R	R	Á	I	K	K	E	T
N	J	A	L	L	A	J	Á	V	R	I	S	L	U	T

▶ b)

Jus lihpit vuostak tjadádam tevstav njálmálettjat, de ienemusá nahki dav dárogiellaj járggálit. Dá bájkkenamá ælla tjáledum báhkolisstaj 123. bielen, valla gehtja jus dánna gávna: www.norgeskart.no.

Oajvvadusá tjoavddusijda:

Vidda er flat og åpen landskap som ligger ovenfor tregrensen. Finnmarksvidda er Norges største vidde med areal på 22000 km². Hardangervidda og Rørosvidda er andre kjente viddar i Norge.

▶ c)

Dánna oahppe máhtti hárrjiddallat næhttabielev adnet, ja ietja gæhttjalit gávnnaat gánná duot dát duobddák la. Máhtti aj sága-stallat gánná duoddara li, ja máhtti bájkkenamájt ja almeguovlojt viehkken. Oahppe gudi dárbahti gærddot almeguovlojt, gávnna dajt 46. bielen.

b. 37: 10. Várrevádtsem

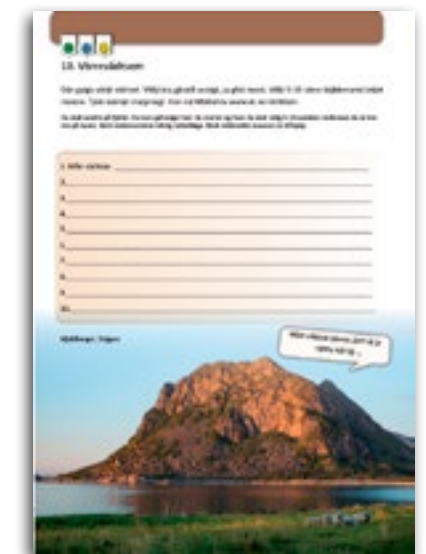
Ulmotja dálásj ájge vádtsi várijt ja miehtsijt ienebut gá ávddála, ja dánna máhtti oahppe ietjasa manov gárvedit. Ietja válljiji makkár várijt galggi vádtset.

Gá li tjállám namájt, de galggi oahppeguojmmáj jali álles juohkusij subtsastit manos. Gáhtjo oahppiigt adnet elatijjav ja illatijjav gá subtsasti.

Ságastimgievlen la buojkulvis.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahpásmuvvat næhttabælláj www.ut.no
- gárvedit várrevádtsemav

b. 38-39: 11. Bájkkenamá várijn

▶ a)

Dán dahkamusán máhtti oahppe adnet vuodon dav guovlov gánná árru, jali ietjá bájkkev, duola degu gánná berraha árru, jus hiehpá.

ULME: OAHPE GALGGI

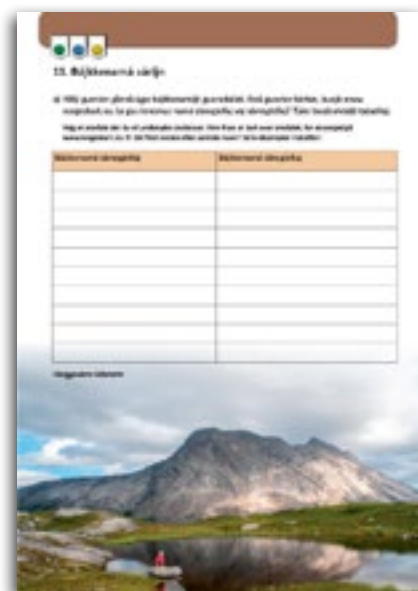
- oahppat bájkkenamájt majt li ietja válljim
- oahppat namma máhtta subtsastit dat bájkkes gánná namma gávnna
- oahppat bájkkenamájt dálkkut luonndonammadusáj máhttudagá baktu
- gávnnaat sáme bájkkenamájt dajn várijn gánná oahppe ietja li læhkám

► b)

Dánna oahppe válljiji muhtem bájkkenamájt majt sihti lagábut gæhttjat. Dahkamusáv máhtti dahkat aktu jali guovtes ja guovtes. Máhtta aj adnet dav juogogilppusin gánná gatjálvis la gávnnat ienemus luonndonammadusájt bájkkenamájn. Juohkusa hæhttuji de maŋgutjissaj ietjasa «gávnađisájt» ávddánbuktet nubbe nubbáj, ja dat juogos mij la ienemus luonndonammadusájt gávnnam, vuojttá. Gilpustallamversjávnná gájbbet divna oahppe barggi sáemmi geográfalasj guovlon mij hæhttu mierreduvvat juo ávdán.

Ávddál dahkamusájn barggáji, de la ávkálasj ságastallat gáktu bájkkenamá li sjaddam. Máhttebihtit adnet 31. bielev vuodon. Dánna vuosedip gáktu bájkkenamá li dagádum *mierredimoases* ja *vuodoases*, sáemmiláhkáj gá ietjá tjoahkkájbiejadum bágo. Vuodoasse bájkkenamájn la luonndonammadus, mádi mierredimoasse tjielggi makkár jávres jali jágás la sáhka. Vuodoasse, dat maŋemus oasse agev mierret bágon gáktu namma sájdáduvva.

b. 40-43: 12. Mij mannap Sáme guovlojn

► a)

I a)-dahkamusán lip vaddám buojkulvisájt muhtem ásadusájs ja geldulasj bájkjis. Dánna ij lim máhttelis oadtjot divna, vierttjima válljit. Máhttebihtit ságastallat bájkjis/ásadusájs, ja dibdDET dajt oahppijt subtsastit gudi dábdDET dajt. Gá li tevstajt, gávájt ja gávvátevstajt gæhttjam, de galggi oahppe válljit bájkjev gási sihti vuolget.

► bb)

b)-dahkamusán tjáleduvva mannorukto, ja dánna I dárbbO kártaS viehkkEN. Makkár kárta hiehpá, de la gatjálvis jus galga oanep jali guhkep mannuj.

► c)

c)-dahkamus la njálmálasj gánná oahppe galggi subtsastit ietjasa manoj birra, ja dánna I buorre máhttelisvuohta hiebadit. Muhtem oahppijda ihkap la nuoges javllat dajt bájkkenamájt gánná goarriji, valla ietjáda máhtti gæhttjalit adnet illatijvav ja innesijvav, ja ihkap aj subtsastit majt dahkin muhtem bájkjin. Njálmálasj dahkamusájn máhtti aktu barggat, jali guovtes ja guovtes.

Dahkamus hiehpá aj buoragit hárrjidallat gulldalit ja mujttalit dav mij subtsastuvva: Gá oahppe I subtsastam ietjas mano birra, de máhtta vas nubbe oahppe mujttalit.

ULME: OAHPE GALGGI

- adnet kártav viehkkENÆVVON gá galggi manov gárvedit
- oahpásmuvvat muhtem dáhpádusájda jali bájkijda Sámen
- oahppat muhtem sáme ásadusájda jali bájkijda sáme guovlojn.
- hárrjidallat illatijvav ja innesijvav
- adnet bájkkenamájt njálmálasj guládallamin gá ietjádijda ávddánbukti
- gulldalit dav mij subtsastuvva
- mujttalit dav mij subtsastuvva

Buojkulvis:

Sån la vuolggám ...

Sån la læhkám ...

Sån ájggu mannat ... gæhttjat ...

► d) ja e)

Oahppe barggi d) -dahkamusájn aktu ávddál gá guovtes ja guovtes e)-dahkamusájn barggi.

Oahppe gudi juorruli gatjálvis- ja vásstáduskonstruksjávnajs, vierttiji oahppat álgos jali gærddot dajt. Máhtá tjället minsstarav tábluj, buojkulvis:

Le gus læhkám ... (+ INNESIJVVA)

Lev.

Iv la.

► f)

Dán dahkamusán galggi oahppe ienebut hárijidallat illatijvav ja innesijvav, ja ienemusá oahppijs vierttiji aj máhttet verbajt riehta sájádit. Dánna viertti áhpadiddje árvustallat majt galggá vuorddet juohkka oahppes. Áhpadiddjáj guhti ihkap ij ávdutjis oahppijt dábdá, vaddá dahkamus buorre dádjadusáv oahppij tjällemtjehpudagás ja grammatihkalasj máhtudagás.

Oajjvadás tjoavddusijda:

1. Mån váttisáv Vuonas Svierigij.
2. Sij syhkaldi Murgosis Strávnjunnjáj.
3. Sån vuodjá bijlajn Bådådjos Fuosskuj.
4. Mij mannap bussajn Áhkánjargas Gásluoktaj.
5. Skuterláhtto vuolggá Sulisjielmás Svieriga rádjáj.

b. 44-45: 13. Bájkes bájjkáj

► a)

Dát la njálmálasj dahkamus, guovtes ja guovtes galggi tjuorggat mannoruvtojt. Dánna vierttiji aj adnet bájkenamájt illatijvvaj ja elatijvvaj. Dahkamus tjoavdeduvvá gá dahki juokkirak mannoruvtov, jali dahkat gássjelabbon gá vuostak galggi áhtsát gánná bájke li nubbe nubbáj, ja de dan mañjela dahkat manov ja goarrit bájkijt mañjalakkoj luondulattjat. Dahkamusáv máhttá differensierit ienebut madi oahppe gut bagát aj galggá subtsastit gáktu dát nubbe galggá mannat bájkes bájjkáj, buojkulvis:

Dån vuoja vantsajn Murkosvuonas Spælláj.
Spællás dån sugá Ájluoktaj.

ULME: OAHPE GALGGI

- adnet bájkenamájt njálmálasj guládallamin
- illatijvav ja elatijvav adnet gá tjielggiji mannoruvtov
- gulldalit ja dádjadit bagádusájt

Oahppe hæhttuji aj tjuorggat riekta fievrojt. Oahppe máhtti ietja válljit gásstá manno álggá ja gánná hæjttá. Gå manno-ruvtov li állim, de máhtti adnet kártav viehkken vaj vuojnni jus la jiermmás manno, jali jus mannam li duok diek.

▶ **b)**

Dát dahkamus la jur ávdep dahkamusá muoduk, valla dánna galggi oahppe válljit bájkkenamáv ietjasa lahkabirrasis, sijdda-bájkkes jali álles suohkanis. Ájnas la sunnuj gudi aktan barggaba válljit dajt sæmme bájkkenamájt, jali sjaddá gássjelis bagádit nubbe nuppev manjela.

Gå dal dánna adni bájkálasj ja oahpes bájkkenamájt, de vierttiji manov dahkat luondulattjat.

b. 46-47: 14. Almeguovlo

▶ **a)**

Dánna dárbahti ienemusá kártav viehkken tjoavdátjit dahkamusáv. Dahkamus ij la nav gássjel, ja oahppe gudi dábálettjat válljiji ruodná mádjusav, máhtti gæhttalit jus lijkkuji kártajn barggat.

Tjoavdos:

ULME: OAHPPE GALGGI

- gærdot/oahppat almeguovlojt sámegeillaj
- oahpásmuvvat Sáme guovloj geografijajn
- dábddát ja dádjadit kásufunksjavnájt illatijav ja elatijav sáme bájkkenamájn
- sjuggelis láhkáj barggat bájkkenamájt gå dahki geografidahkamusáv iehtjádijda

		Nuortas	Oarjás	Lulás	Alás
1.	Spålavuoles Bájdjárj	B	U	L	S
2.	Bådådjos Bálágij	T	N	O	T
3.	Opájdes Skutvijkkaj	P	S	T	E
4.	Bájdjárj Rahkkaj	V	U	O	L
5.	Murkosjávres Ájluoktaj	U	M	Á	E
6.	Fuoskos Båddådjuj	I	V	H	O
7.	Gásluovtas Spællávuodnaj	Á	O	D	I
8.	Oarjjevuonas Lådigij	T	R	N	F
9.	Hierenjårgas Spålavuolláj	I	T	R	A

Tjoavdosbáhkko: Utsvuodna

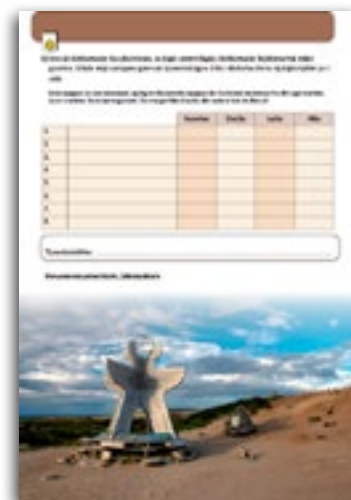
► b)

Dánna máhtti sij gudi sihti adnet a)-dahkamusáv inspirasjávnnán dahkat muodugasj dahkamusáv. Máhtá gáhttjot adnet bájkálasj bájkkenamájt.

Muhtema ihkap dárbahti tsojggidusájt vaj báhti jáhtuj:

1. Mierreda tjoavdosbágov ja tjále dav tabællaj.
2. Dagá dahkamusájt, ja vásstádusá vierttiji hiehpat dajda almeguovlojda gánná tjoavdosbokstáva li tjáledum.
3. Bieja ietjá bokstávaj tabællaj, valla gæhttjala vaj ælla sæmmi bokstáva sæmmi linjan.

Gá dahkamusájn li gærggam, de máhtti oadtjot iehtjádijit tjoavdatjit.

b. 48-49: 15. Gánná l dát? Galla dájs bájkijis dábdá dán?

► a)

Oahppe máhtti gæhttjagoahtet gávájt ja gæhttjat jus dábdidi muhtem motijvajt. Tæksta viehkkébáksan li árvvadásá ma máhtti tjoavdeduvvat jus oahppe e motijvajt dábdá. Loahpe l aj internehtav adnet viehkken.

Tjoavdos:

1. Julevsáme guovdásj la Ájluovtan, Hábmerin.
2. Kanåvnåv vuojná gå váttså Oarjjevuonas Svierigij.
3. Gårttje mij gålggå Rago álmukmiehtsen.
4. Kong Oskar skulptuvrra l Davvenjårgan.
5. Ruoppsis dåhpe l Nihkkåluovtan Svierigin.
6. Vielggis girkkko l Plassjen/Røros.

ULME: OAHPE GALGGI

- låhkåt ja dádjadit gárgadisájt
- gávnnat tevstav ja gáváv ma aktan hiehpi
- tjálet riekta bájkkenamájt gávájda

b. 49: 16. Máhtá gus 12 riekta vásstádusá?

Dát dahkamus la hásstalus: geografi-quiz sáme guovlojs. Dánna oadtju oahppe barggat daj majt li oahppam geografijja ja bájkkenamáj birra dá rádjáj, ja ájn ienebuv. Máhtti tjoavddet dáv aktu nav gáktu l girjen, jali barggat guovtes ja guovtes. Dánna l duoden guokta oajvadásá gáktu dahkamusáv máhttá tjoavddet:

Njálmásaj párragilpos: Geografiquiz

Oahppe juogeduvvi guovtes ja guovtes ja barggi dahkamusájn dahkamustevsta dagi. Juohkka párra oadtju vásstádusárvav (tjuovvus nr. 6). Áhpadiddje låhkå avtav ja avtav gatjálvisáv ja vásstádus alternatijvajt ma tjuovvu, ja oahppe mierkkiji dav majt jáhkki riekta vásstádus la. Dánna hæhttu gulldalit áhpadiddjev, valla aj aktan barggat tjoavddusav gávnatjit.

ULME: OAHPE GALGGI

- låhkåt jali gulldalit ja dádjadit fáktágárgadisájt
- guoradit ietjasa máhtudagáv geografijjas

>>>

Juogsdahkamus: Geografistafæhtta

Dáhkki aj dahkamusáv tjoavddet fysalattjat ja riek háhppelit madi tjadádihpit stafæhttav. Dát variánnta gájbbet vehi gárvedimev ja stuoráp sajev; stuorra klássalanjáv, korridávráv jali lásjmudallam-lanjáv. Oahppe juogeduovi juohkusijda (2-4 oahppe juohkka juohkusin), ja juohkka juogos oadtju vásstádusárkav vásstádus alternatijvaj (gehtja 7. tjuovvusav). Bårdo lanjá nuppe gæhtjáj dahkamusájt kártájda, avtav sehtav juohkka juohkusij. Gå gilpos álggá, de akta oahppijs juohkka juohkusin viehká viettjatjit avtav dahkamuskártáv. Sån válldá ruoptus kártáv juohkusij, ja aktan guorrasi ja mierkkiji vásstádusáv vásstádusárkkaj. Maŋŋela viehká nubbe oahppe viettjatjit ádá dahkamuskártáv. Dalága gå juogos la oadtjum 12 vásstádusá, de áhpadiddje gæhttjal jus li vásstádusá riekta. Jus divna li riekta, de juogos vuojttá, valla jus siján li boasto vásstádusá, de hæhttuji viehkat «strafferunde» juohkka viges, ja gæhttjalit ádásis vásstedit. Dat juogos gænna I vuostak 12 riekta vásstádusá, vuojttá.

Tjoavdos:		H	U	B
1	Giebnnegájsse I	Vuonan	Suoman	Svierigin
2	Hálti la	Gáivuonan	Suoman	Guovdagæjnnon
3	Murkos la	Oarje Fuoldán	Stájgon	Bájdjárin
4	Mjeldberget la	Fuoldán	Stájgon	Hábmerin
5	Lappaugen la	Romsan	Nordlándan	Trööndelágan
6	Silldevárre I	Áhkánjárgan	Hábmerin	Bådådjon
7	Dimbarásvuodna I	Bálágin	Áhkánjárgan	Hábmerin
8	Tjoalmevárre I	Stájgon	Hábmerin	Áhkánjárgan
9	Biernnatjáhkka I	Áhkánjárgan	Hábmerin	Stájgon
10	Oarjjevuodna I	Hábmerin	Spålavuolen	Bálágin
11	Huvhpie/ Skjækerhatten la	Snåsan	Bådådjon	Plassjen
12	Svartisen la	Nordlándan	Finnmárkon	Trööndelágan

Oajvadásá joarkke barggij tiemájn Bájkkenamá:

- Dagá kahootav, vásstádusá galggi bájkkenamá ja/jali luonndonammadusá. Dahkamusá máhtti liehket duola degu: gávå bájkálasj sajijs, «guoktáladdam» sáme bájkkenamá ma li dárogiellaj járggáluvvam, tjielggidusá sajijs jali gættjádallat dajt. Áhpadiddje máhttá dahkat álles Kahootav aktu, jali oadtjot oahppiit viehkeditjot dahkat guokta dahkamusá guhtik.
- Fágajgasskasasj prosjæktadahkamus: Dahkit modellav mierredum bájkes lahkabirrusin. Hábbmijihitit duobddágav, duobddákmerkajt, tsiekkadusájt, jággájt, bálggájt, muorajt, galbajt sáme bájkkenamá jnv. Ábnnasin máhttebit adnet pláhtajt ja fiellobiehkijt, gipsav, tydjav, ávsijt, giergijt, biessijt ja ietján.

b. 50-51: 17. Kulturhistávrrá

Dahkamusájn álgá vaj oahppe oadtju «filosoferit» bajelttjállagis: *Mij la kulturhistávrrá?* Gå gehtjasti «Bison»-gehtjastagájn boahhte bielijn, de ihkap siján li oajvvadásá vásstádusájda, ja aj buojkulvisá gáktu kulturhistávrrá máhtta liehket.

BISON: Gávå/Bilder – Álggo/Ingress – Tjoahkkájgæsos/Sammen- drag – Bajelttjállaga/Overskrifter – Tjåvdabáhko/Nøkkelord

Definisjåvnná bágos kulturhistávrrá la rievddam ájgij tjadá. Dálla javllap kultuvrrahistávrrá I ulmuttij bæjválasj kultuvra birra ávddåla ja dálla. *Store norske leksikon* girjen gávnnap dáv tjielggidusáv::

«Den moderne fagretningen kulturhistorie studerer menneskers handlinger og tanker i fortid og nåtid, og forbindelsen mellom den materielle kulturen og menneskenes fortolkning av virkeligheten. En kulturhistoriker undersøker kulturelle og historiske prosesser som tradisjon, endring, innovasjon og spredning av for eksempel gjenstander, handlinger og fortellinger.»

(sitahtta: <https://snl.no/kulturhistorie>)

a)-dahkamus subtsas aktan gávåj muhtem buojkulvisájt mij la kulturhistávrrá, ja dat la vuodon b)-dahkamusaj. Danna máhttebihtit ságastallat kulturhistávrrás, ja bájkijis ma li kulturhistávrrålasj árvvon, ietjat lahkabirás/guovllo vuodon.

Tjoavdos a):

1. *bierrgoråkke – kjøttgroper*
2. *jåhtulahka – trafikk/kommunikasjonsåre*
3. *bivddogámá – jaktgammer*
4. *soahterågge – skyttergrav*
5. *bivddoásadus – fangstanlegg*
6. *bivddo – jakt/fangst*
7. *dålusj årudahka – gammel boplass*
8. *ællusujtto – reindrif*

9. *tjáhtjefábmo – vannkraft*
10. *gruvvodoajmma – gruverdrif*
11. *håvddesadje – gravsted*
12. *værrodimsadje – offerplass*
13. *skuhterláhhto – skuterløype*
14. *jávrraguollim – ferskvannsfiske*
15. *dålkassjatto – medisinplante*

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat mij la kulturhistávrrá
- oahppat muhtem bágojt ma máhtti subtsastit kulturhistávrrás
- ságastallat kultuvra valjesvuodas sáme guovlojn
- ságastallat kulturhistávrrás ietjasa lahkabirrusin
- usjudallat gáktu ulmutja, birás ja sebrudahka vájkkudi nubbe nuppev

► b) ja c)

Dájna guokta dahkamusájn galggi «hárjjidallat» d)-dahkamussaj, danna galggi oahppe subtsastit ietjasa bájke kulturhistávrás. Álgadim gatjálvis máhttá liehket buojkulvis: *Gávnnuji gus miján kulturhistávrálasj bájke dáppe mijá guovlon?*

Luondulasj dahkamus vijdábut máhttebihtit guossidit avtav jali ienep dakkár bájkij, ja ávddånbuktet juojddá njálmálattjat. Gehtja dahkamusoajvvadusáv 87 ja 92. bielen.

► d)

Muhtem oahppe ihkap dárbahti gárgadisájt buojkulvissan jali gárgadisálgot viehkken. Dajt la buorre táblulj tjállat.

Buojkulvis:

Muv suohkanin la ... ja ...

... (bájkkenamma + innesijvva) l/la ...

Mån lav vuojnnám ... (majt) ... (gánnå).

b. 52-53: Låvdagoaden

Dát la buojkulvissan tjoahkkájbiejadum tæksta gánnå tæksta ja gávå tjelggiji nubbe nuppev. Tæksta ja tjuorggasa vuosedi oajvveprinsihpajt gábmátsieggimis ja árbbedábálasj gámás. Oahppe gudi li ávddåla barggam VVV girrij, dábddi tjuorggasav «Gámán» tiemás *Låvdagoaden*, danen gå árbbedábálatjtat la gábmá ja låvdagoahte sisbielen állu muodugattja.

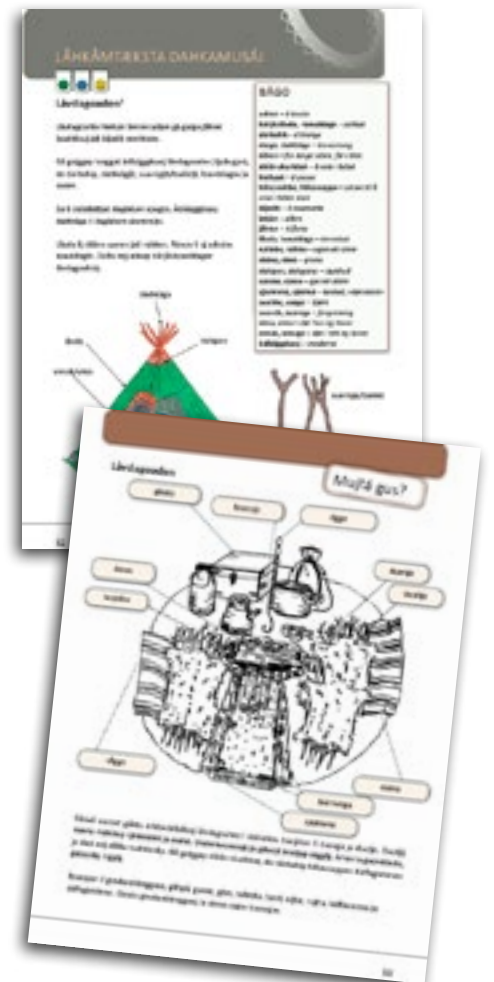
Jus lihpit guossidam ja guoradallam struktuvrajt gámán ålggobarggon, de la buorre gærddot dáv tjoahkkájbiejadum tevstav. Oahppe de máhtti galluga barggat tevstajn ja dajna dahkamusájn mij tjuovvu, ja ihkap sijddabarggon. Tæksta l introduksjåvnnå dahkamussaj mij tjuovvu.

Differensierim

Tæksta dájni bielijn la viek álkkes, jus dujna li oahppe gudi dárbahti ienep hástalusalájt, de máhtti låhkåt árbbedábálasj låvdagådij dábij birra. Ja de máhtti ávddånbuktet nuppjida juohkusin njálmálattjat jali visuálatjtat.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat gáktu låvdagoaden árrot
- oahppat termajt árbbedábálasj låvdagoades

b. 54-55: 18. Lávtagoaden

Dát dahkamus gullu tækstaj 52-53 bielen.

► a)

Tjoavdos:

		Riekta	Boasstot
1.	Dállå buollå.	L	D
2.	Álmåj tjåhkkåj luojdon.	Á	U
3.	Lávtagoaden li gålmmå duolje.	O	F
4.	Duoljij vuolen li duorga.	R	E
5.	Såkkijn li ráno.	G	S
6.	Árrangierge li boassjon.	E	G
7.	Káffagiebbme gahtsaj rigggáj.	U	I
8.	Gissto I boassjon.	T	A

Tjoavdosbåhko: Duorggit

► b)

Tjoavdos:

- SSGITO – GISSTO – kiste
- ADVÅL – LÅVDA – lavvodus
- SUKVU – UVSUK – dør
- RÁRNA – ÁRRAN – ildsted, bålplass

► c)

Dát la vehi gássjelabbo, dánna galggá tjåleduvvat ålles gárgadisáj. Buorre viehkke I tevstas 52-53. bielen.

Oajvvodus vásstådusájda:

1. Mij dárba hip muorajt, duorgajt, duoljijt, lihtijt.
2. Dæhkåga li dábålattjat dagådum soages.
3. Mij adnep gassa ja nanos polyester tyddjav dálla.
4. Oademvuossajt ja gálvojt biedjap såggáj.
5. Lávtagoade guovddelin la árra.
6. Káffagiebbmev gatsostip rikkasij?
7. Boassjon li gievkanbierrgasa, gåhpå, guvse, giebbme, káffavuossa, tallerka ja rujtta?

► d)

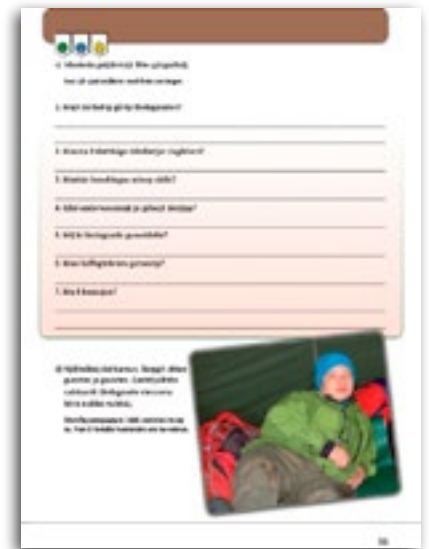
Oahppe máhtti aj adnet gávåjt 52-53 bielen ja vásstådusájta c)-dahkamusås viehkkenævvon dánna.

Oajvvodus gåktu vijdábut barggat tiemåjn Lávtagoaden:

- Barggat båkooahppamkårtåj *Lávtagoaden 1* ja *Lávtagoaden 2* aktu, guovtes ja guovtes jali juohkusijn.

ULME: OAHPE GALGGI

- låhkåt ja dádjadit álkkes tjuottjodusåjt lávtagoade birra
- bágojt dábddåt
- viedtjat hiebalgis diedoijt tevstas ja máhttet gatjålvisåjt vásstedit tevstas
- subtsastit lávtagoade birra

b. 56: 19. Jávrriguole

Jus lihpit tjadádam jávrriguolijt tiebmán skávlán, de la dát dahkamus álkke ienemusájda. Jávrriguole lij aj tiebmá *Várijn 3* girjen, ja oahppe gudi li barggam *Várijn 3* girjijn, mujtti ihkap muhtem namájt.

▶ a)

Oahppe gudi dábbdi guolij namájt juo ávdutjis, máhtti dalága gávnnat namájt bokstávamájven ávddál gå báhkolistan áhtsá-gáhti moattelågo hámiht. Oahppe gudi ælla ávddåla daj namáj barggam, válljiji barggat nuppe guovlluj: Vuostak áhtsát namájt báhkogirjen, ja de manutjissaj áhtsát bokstávamájven.

Tjoavdos:

T	F	L	I	M	S	O	P	V	N
J	V	U	O	S	K	U	N	L	A
U	R	O	M	T	B	U	O	V	N
O	Á	S	I	D	Á	B	M	U	K
V	V	S	I	E	N	T	H	V	H
T	D	A	L	U	R	P	S	H	Á
T	D	E	N	J	Á	H	K	Á	V
J	O	C	L	L	V	Á	V	V	G
A	D	A	T	O	D	K	E	G	G
H	Á	R	R	E	U	L	I	A	A

- abbor – vuoskun, vuoskuna*
- gjedde – hávgga, hávga*
- harr – hárre, hárre*
- lake – njáhká, njága*
- laks – luossa, luosa*
- røye – rávddo, rávdo*
- sik – tjuovttja, tjuovtja*
- ørret – dábmuk, dábmuga*

▶ b)

Jávrriguole li ájnas luonndoressursa sidjij gudi árru sisednamin, ja dámma de hiehpá ságastallat luonndo dávverijs. Makkár guolleslája gávnnuji dajn jávriijn gánnå árrrobihtit? Guolliji gus muhtem oahppe? Makkár guolijt li bárråm? Diehti gus makkár njuolgadusá gulluji jågájn ja jávriijn? Ja manen vierttip njuolgadusájt? Dála l næhttabielle mij la ávkken: <https://norskfriluftsliv.no/slik-er-fiskereglene-i-norge/>

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat jávrriguolij namájt
- hárjjidallat báhkolistav adnet
- ságastallat luonndoressursajs ja gåktu dajt guoddelis adnet
- ságastallat guollim njuolgadusá birra
- hárjjidallat kasusadnemav

- låhkåt ja dáddadit oanep ássje-tevstav jávrriguolij birra
- áhtsát hiebalgis diedoijt ássje-tevstajs
- hárjjidallat ávddånbuktet fáhka-tevstajt njálmálettajt

Dánna I aj luondulasj hárijidallat adnet kasusijt. Adnit moatte-lågo hámiijt a)-dahkamusás ja dahkit akkusativjav, ja dibde oahppijt hárijidallat njálmálattjat sæmmiláhkáj gá luonndonammadusáj. Dánna aj hiehpá adnet bájkkenamájt innesijvvaj. Buojkulvis:

A: Le gus Dænon *luossa*?

B: Le. Dænon la *luossa*.

A: Guolli gus *luosav*?

B.: Iv bivde *luosav*.

B: Le gus Gálggojávren *rávddo*?

A: Le. Gálggojávren la *rávddo*.

B: Bårå gus *rávdo*?

A: Båråv, mån båråv *rávdo*.

c)

Dánna galggi oahppe gæhttjat *Lågá ienebu*-oasev 104. bielen. Dánna I tæksta duot dát jávrreguoles. Dahkamusá gulluji dán tækstaj.

Tjoavdos:

1. ... gávnnu várrejávriijn mij lijkku galmma tjátjáj? **RÁVDDO**
2. ... riegát jågån, valla vuolggá merraj sjattatjit? **LUOSSA**
3. ... manná agev gádotjit sæmmi jáhkáj gånna iesj riegádij? **LUOSSA**
4. ... I mijá stuorámuš båråmguolle, ja máhtta sjaddat badjel 10 kg lássát? **HÁVGGGA**
5. ... gádo ienemusát gálgetjtátjen, ja viessu jávriijn ja jågájn? **DÁBMUK**
6. ... I rávddo, valla viessu meran? **MERRARÁVDDO**
7. ... I dábmuk, valla máhtta viessot jávriijn ja meran? **GUVTTJA**
8. ... I ájnna jáddiguolle jávren? **NJÁHKÁ**
9. ... I unna luossaguolásj vájku danna ij la ruoppsis tjuobma? **TJUOVTTJA/HÁRRE**
10. ... I unna luossaguolásj gånna li stuor viddaga tjavelgin. **HÁRRE**
11. ... I njálga biebbmoguolle basstelis sákkij ja hárije tjavelgin? **VUOSKUN**

▶ d)

Oahppe máhtti adnet tevstav vuodon dahkamussaj 104-106 bielen. Siján gænna I máhtukvuolta, máhtti aj adnet ietjá gáldojt.

Oajvvadusá gáktu vijdábut barggat tiemájn Jávrreguole:

- Barggat báhkooahppamkártáj *Jávrreruole*, aktu, guovtes ja guovtes jali juohkusijn. Bagádusáv dánna gávna.
- Spela várrelabyrinthav. Bagádusáv gávna dánna.
- Lågá tevstav *Luossabivddoganssta* 107. bielen.

b. 58-59: 20. Látte váren

Oahppijda gudi ávdutjis láttij namájt dábdđi, sidjij sjaddá dahkamus álkke, sij gudi e dábdđá, máhtti adnet láddeplánsjav viehkken.

Ságastallit láttij namájt, ja makkár látte gávnnuji dajn várijn gánná árrobihtit - ja makkár láttijt la dábálasj bivddet. Bivddi gus muhtem oahppe? Diehti makkár njuolgadusá gulluji bivdojda? Ja manen vierttip njuolgadusájt? Dánna l næhttabielle mij máhtta liehket ávkálasj: <https://www.miljodirektoratet.no/for-private/jakt-felling-og-fangst/smaviltjakt/>

ULME: OAHPPE GALGGI

- oahppat várreláttij namájt
- ságastallat luonndoressursaj, bivdo ja bivdo njuolgadusáj birra

- lãhkãt ja dãdjadit diedojt láttij birra
- tjãllet namãjt riehta

▶ a)
Tjoavdos:

GÁRJJÁ GOALSSERIEVSAKRÁSTESGOASSKEM/HÁBAKGÁRRÁNISGURTTESKIRRIVIEHTAKHUDI

▶ b)

HÁBAK – FALK

GÁRJJÁ – RAVN

HUDI – HEILO

ALBBA – SNØSPURV

RIEVSAK – RYPE

>>>

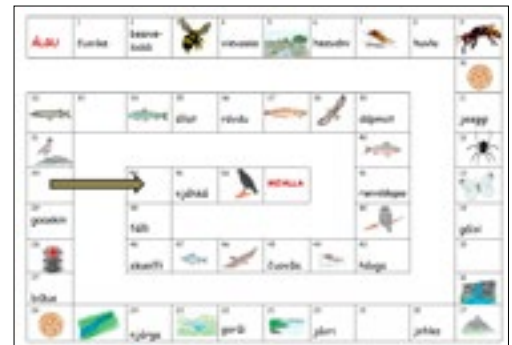
c)
Tjoavdos:

1 G U R T T E
 2 R I E V S A K
 3 Á V D D A
 4 L I E J I E S K I R R I S Á V E L L
 5 G Å L L E G A H P E R D A V E K E

Oajvvádusá gáktu vijdábut barggat tiemájn Látte váren:

- Barggat báhkooahppamkártájn **Látte váren**, aktu, guovtes ja guovtes jali juohkusin. Dánna gávna gáktu barga.
- Spellat várrelabyrintav. Dánna gávna gáktu barga.

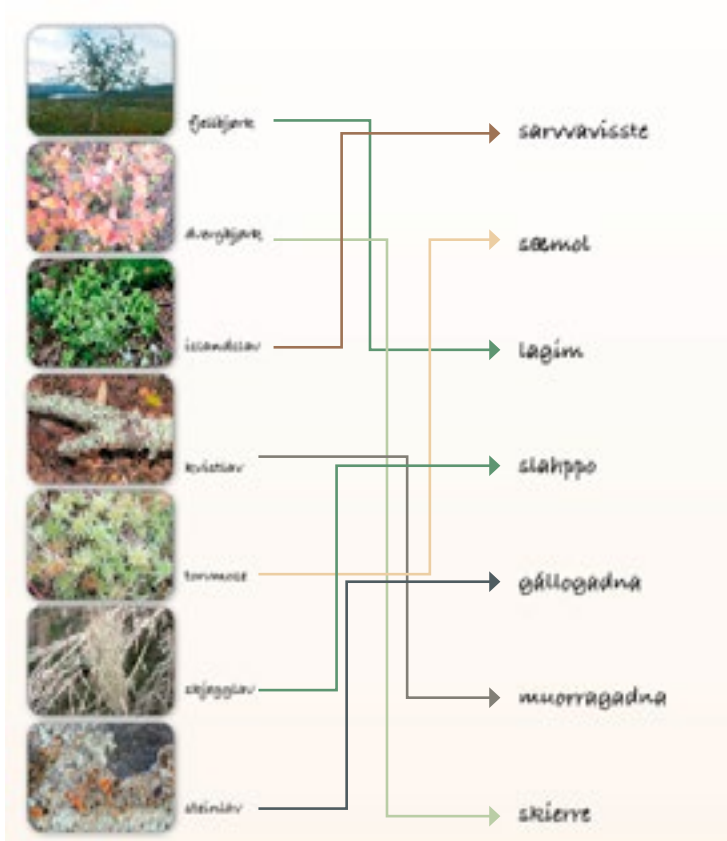

Gierunin li suodjebájno giesijt ja dálvijt. Dat la rievsaqa muoduk, valla unnep la ja rávvadabbo giesijt. Gávva: Edel Monsen

b. 60-62: 21. Sjatto váren ja duoddarin

Jus lihpit juo tjadádam sjattojt tiebmán álggoscávlán, de la dát ja da boahhte dahkamusá álkke. Jus ælla, de máhtti liehket gássjela moaddásijda, ja sjaddoplánsja li ávkken ja viehken. Oahppe gudi li ávddála barggam *Várijn 3* girrijjn, mujtti ihkap muhtem namájt dassta.

Tjoavdos:

ULME: OAHPE GALGGI

- oahpat muhtem sjattoj namájt váren ja duoddarin
- láhkát, dábdát ja tjálet sjattoj namájt

b) Tjoavdos:

vuorkkodadna, sákká, gámpa, sárvvávisste, ávrgájjá, sámmol, iccaváttá, lágin, kváttá, sáhppo, torvmoá, gálllogadna, sijággá, állá, sákká

Sare Tjáhppismuorje

Jánjá Noarssa Ligge

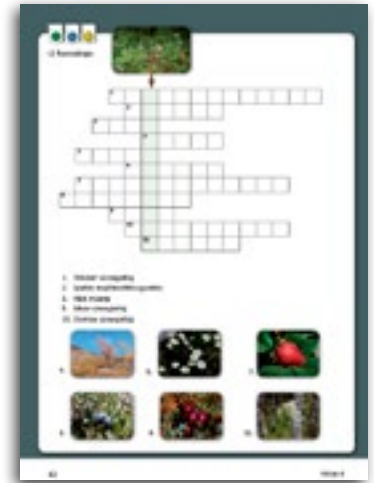
Vuorkkodanás Jieggejánjá

>>>

► c)
Tjoavdos:

1 L Á B T T J E M U O R J E
 2 V I S S T E
 3 S A R E
 4 L A G I M
 5 S Æ M O L
 6 N O A R S A
 7 G I E D D E M U O R J J E
 8 B E N A S A R E
 9 J Å N A
 10 G Á L L O G A D N A
 11 S L A H P O

b. 63-64: 22. Biebbmo- ja dálkassjatto

Dán bargon oahpásmuvvi oahppe muhtem árbbedábálasj biebbmo- ja dálkassjattojda. Dahkamusáv ja tevstav máhttá intro-duserit ságastallamijn, majt oahppe tiemá birra ávdutjis diehti.

► a)
Moattes oahppijs ihkap jáhkki dát tæksta l gássjel, valla dánna l máhttelis dádjadit viek álov sisanos juska e dábdá divna bágojt. Dát la ávkálasj átsádallam gå usjudalá ietjá tevstajt. Oahppe gudi li ávddála barggam *Várijn 3* girrijn, ihkap dábdði ja mujtti muhtem diedoijt tevstan.

Tjoavdos:

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat luonndoressursajs ja gáktu bierggijn
- lãhkåt ja ságastallat fáhkatevsta birra
- oahppat muhtem biebbmo- ja dálkassjattojs
- gávnnat tevstajt ja gávãjt ma aktan hiehpi

- gatjálvisãjt vásstedit ja gávnnat hiebalgis diedoijt tevstajn

>>>

► **b)**

Dán dahkamusán oahpásmuvvi oahppe darffesebmulij, en plan- te som har hatt mange ulike bruksområder, både medisinske og praktiske. Nyere forskning har bekrefta egenskapene til planten. Mer informasjon finner du for eksempel her: http://www.rolv.no/urtemedisin/artikler/spha_spp/art1.htm.

Oajvvadus tjoavddusijda:

1. *Mij máhttepp darffesebmulij gávnnať jiekkijn.*
2. *Álmmukdálkkasin li adnám sebmulij báhtánibmáj, revma- tissmaj ja ietjálágásj russjmevigijda.*
3. *Darffesebmulij adnin gádtjårappsan, hávijt tjadnin, hivsik- páhppárin, ja gá galggin bisodit guolijť ja ruspijť dálvev.*

Oajvvadusá gáktu vijdábut barggat tiemájn *Sjatto*:

- Gehtja álles jali ásiťt filmas *Naturens glemte skatter*.
- Sij gudi ienebut dárbađi sjattoj namájt hárrjiddallat, máhtti barggat báhkooahppamkártáj *Sjatto váren 1* ja *Sjatto váren 2*, guovtes ja guovtes jali smáv juohkusijjn. [Dánna](#) gávna gáktu barga.
- Barggat 27 dahkamusájn 90. bielen.
- Spellat Sjaddolabyrintav. [Dánna](#) gávna gáktu barga.

b. 65-71: Aellosujtto

Dá bieie li tjoahkkájbiejadum duot dát tevstas ma aktan vuosedi aellosujtos. Tevstajjn li moattelágásj gássjelisvuoda, ja divna oahppe e galga oahppat divna termájt. Barggovuohke ja ájgge dán tiebmáossáj boahťa dasťa man álov li barggam aellosujtujjn ávddála. Oahppiijn gænna li ávdutjiss máhtudagá aeládušán, siján la állu ietjáj referánssarámma ienni gá oahppiijn gænna ij la. Danen viertti gæhtťjalit dán gut la áhpadiddje gáktu dáj bielij galggabit barggat, ja gut galggá barggat duojna dájna tevstajjn ja dahkamusájn. Lágádallam aellosujto birra, filmma jali guossidit aelosámijť máhtťa liehket stuoř viehke oahppiida gudi ælla bajássjaddam aelosábmen.

► **65. bielle**

Dát bielle galggá introduksjávnnán tiebmáj. Dánna vuojnni oahppe muhtem mánoj nammadusájt, ja ihkap ælla divna ájádallam mánoj birra ma gulluđi aellosujttuj.

ULME: OAHPE GALGGI

- láhkát ja dádjadit duov dáv ássjeteťstajť
- oahppat aellosujto vuodov
- oahppat masťa boatsoj viessu
- oahppat vehi aellosujto jage birra
- ságastallat vuodoaeládušájs ja kultuvralasj valjesvuodajs sáme guovlojn
- usjudallat gáktu ulmusj, birás, giella ja sebrudahka vájkkut nubbe nuppev
- oahppat vehi sáme árbbedábálasj biebmoo birra

>>>

► 66. bielle:

Boahttsun gávnnuži moadda nammadusá sámegeiellaj, ja namá li álu tjanádum sjærvváj, álldarij, hábmáj ja adnuj. Dan tjáppa gávån li állo bágo ællosujtos. Oahppe máhtti gehtjadit gávån jus dábddi muhtemav dajs bágojs ma li tjáledum. Muhtemav dajs bágojs gávnni báhkolistan 67. bielen, valla ij divna. Oahppe gudi æládusáv dábddi, jali dábddi soabmásav gut dábddå, máhtti gæhttjalit majt da bágo gávviži. Mañjela máhtti tjielggit bágojt nuppijda.

Dála I dunji viehke jus dárbaħa gut la áhpadiddje:

- tjuovvo – en som følger etter
- ruovggat – grynte
- áldo – simle
- biello – bjelle
- guohtot – beite
- niñjelisá – hunkjønn
- tjårå – liten flokk
- tjermaga – ett års gammel rein
- nulppit – sage av horn

► 67. bielle:

Tæksta Boahttsu ja gátte subtsas oanegattjat gáktu ællosujto sjattaj sierra æládussan: Vuostak bivddin gáttijt, ja ulmutja ávdđåla oahppin gáktu juhtusa viessun, ja mañenagi nahkin dajt dámadit. Boahttsu jáhtema vilá mierredi æládusá vuodov. Oahppe gudi dáv tevstav láchki, máhtti subtsastit sunji gut ij dav lågá.

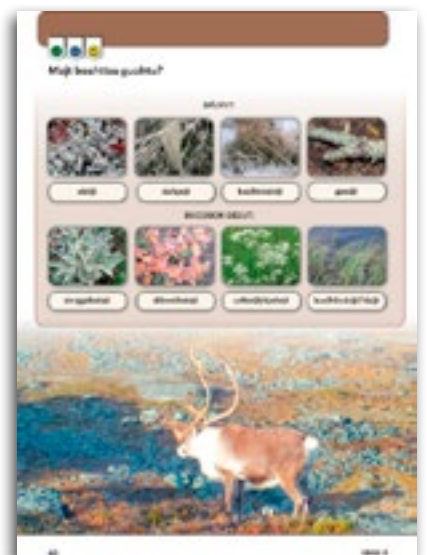
► 68. bielle:

Dát bielle vaddá visuálalasj gávån, ja vuojnnep massta boatsoj viessu. Jus riehta, de dánna galggin bágo tjáleduvvat nominatijvvaj gávåj vuolláj. Áhpadiddje galgaj gatjádít «Majt boahttsu guohtu?» ja de oahppe galgaj dajt vásstedit akkusatiyvjav danen gå sjaddá objækta. Buorre njálmálasj hárijjidallam la akkusatiyvjav adnet.

► 69. bielle:

Dánna vuosedip oanegattjat gáktu ællosáme li boahttsujt ávkkim – gå suvdatjin, biebbmuj, biktasijda ja duodjeábnnasin. Mij lip válljim álkkes tevstav dahkat mujttobágoj vaj divna oahppe galggi nahkat dav láchkåt. Oahppe gænna I máhtudahka, máhtti duoddit ja tjállet álles gárgadisájt. Máhttá alternatijvvan tjállemdahkamusájdma ma li 25. dahkamusán.

Muhtemijda ihkap la báhko *gurppe* amás biebbmobáhkón, danen gá bágon la ietjá merkadus, dat la aj degu buduk, ja ihkap la giesadum aktij jali tjanádum. Gurppe I rejnabiergos ja buojdes, sálltidum ja gurppidum/tjanádum aktij læppsusijn (buojdde sisneluhájs) Dát gurpes suovasti. Gá galggap bárrát, de suodap sjiyvvon ja lieggip státtjon, ja moattes váldi manen biebbmon mæhttsáj ja várráj. Namma ihkap bohtá dassta gáktu I biergo dagádum, værbba gurppit la dárogiellaj *binde* jali *snøre sammen*.

► 70-71. bielen:

Dát la álkkes modælla tevstaj mij subtsas boatsojæládusás. Oahppe gudi vehi dábdidi ællosujtov, máhtti ietja láhkát tevstav. Jus dát la ádá tæksta ienemusájda, de gáhttjop dijáv tjadádit tevstav aktan vaj divna dádjadi, sisadno I vuodon dan boahtte dahkamussaj. Báhkolissta Ællosujtto 125. bielen la buorre viehkkenævvo.

Lågá ienebu-oasen 108-109 bielen gávnnu artihkal mij subtsas ienebu dát modellas.

b. 72-76: 23. Ællosujtto

Dán dahkamusán lip dássju mierkkim a)- ja b)-dahkamusáv ruodná mádjusijn. Dánna I ienebu barggo ienni gá gássjelisvuoh- ta, ja oahppe gudi dábalattjat válljiji ruodná mádjusav, máhtti gæhttjalit divna dahkamusáj barggat jus la máhtkuvuoh- ta.

► a)

Dahkamus la vuododam tevstajs ruodná mádjusijn.

Oajvvadus vásstádusájda:

1. *Boahttisu dálvijit guohtu vistijt.*
2. *Giesijt guohtu boahttisu urttasijt, rásijt ja lastajt.*
3. *Niellja máno subtsasti ællosujtos: vuoratjismánno, moarmesmánno, bárggemánno ja gálgádismánno.*
4. *Boahttisus máhttep vuossjat biergov, adámijt, njuoktjamijt. Basset mállegáhkajt, gájjkádijt tságijt jnv.*
5. *Mij máhttep duodjuhit nuvtagijt, gálsogijt, muottáv, gistájt ja gahperijt.*
6. *Mij oadtjop tjárvijt, dávtijt ja sasnjt boahttisus.*
7. *Mån lav ...*

ULME: OAHPPÉ GALGGI

- áhtsát hiebalgis diedojt duot dát ássjetevstas
- gatjálvisájt vásstedit
- dádjadit muhtem guovdásj moallánagájt boatsojæládusás
- máhttet biedjat duov dáv dájmav ja æládusáj dáhpádusájt riehta jáhpáj

- oahppat guovdásj bágojt boatsojæládusás
- dábdidat ja oahppat muhtem boahttisuj namájt
- gærddot/oahppat genitijjav adnet

▶ **b)**

Dát dahkamus la vuododum tevstas 70-71 bielen, valla danna li dássju niellja jábe ja gáktsa tevstan. Dánna hæhttuji oahppe ietja árvustallat gási buoremusát hiehpá biedjat bágojt. Máhttelis la aj njuolaj mierkkít dájmajt ma manni nuppe jáhpáj.

Oajvvadus tjoavddusijda:

Dálvve: *njuovvamájgge (tjaktjadálvve), guohtu ienemusát vistijt, láhkát, sisednamin*

Gidá: *áldo njállu, miesse*

Giesse: *miessemærkkom, barggat turistaj, ájtijt divvot, merragáddáj, sarvesájgge*

Tjaktja: *ragátájgge, gálgádit, lárkket*

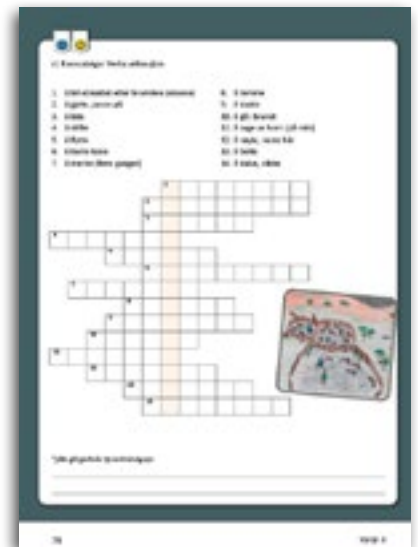
▶ **c)**

Ruossabáhko I ávdemusát dagádum tevstas 70-71 bielen, valla dássju muhtem bágojs, vierttiji oahppe duodden adnet báhkolistav viehkken.

Tjoavdos:

						1	G	Å	L	G	Å	D	I	T		
						2	R	Æ	J	N	N	U	H	I	T	
						3	Å	H	T	S	A	T				
4	L	Á	R	K	K	E	T									
					5	J	Å	H	T	E	T					
						6	S	J	U	O	H	P	P	I	T	
						7	M	Æ	R	K	K	O	T			
							8	D	Á	B	M	A	T			
							9	N	J	U	O	V	V	A	T	
							10	R	A	H	K	A	T			
11	N	U	L	P	P	I	T									
						12	B	I	L	S	S	I	T			
							13	G	U	O	H	T	O	T		
								14	N	J	O	A	L	L	O	T

Tjoavdosbáhko: Gæhttjboatsoj

► d)

Tjoavdos:

Á L L O D – ÁLLDO (*simle*)

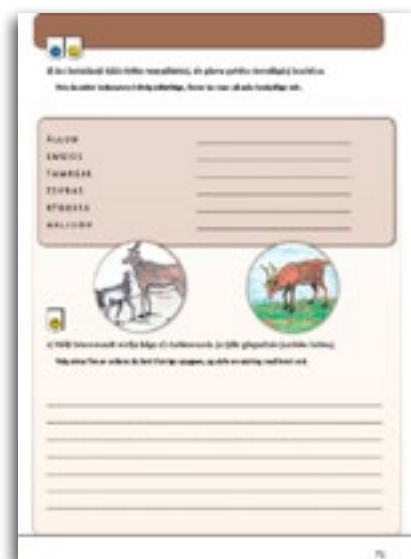
E M E I S S – MIESSE (*årets reinkalv*)

T A M R E J K – TJERMAK (*ett ár gammel reinkalv*)

E S V R A S – SARVES (*fullvoksen hannrein*)

R T G U S S A – GURTTSA (*liten ung hannrein*)

N A L J U O V – VUONJAL (*toårs hunnrein*)

► e)

Dahkamus vaddá buorre máhttelisvuodajt gærddot genitjivav.

Oajvvdus tjoavddusijda:

Álldo I miesse ieddne.

Tjermak la miese stuorviellja jali stuoroabbá.

Sarves la tjermaga ja miese áhttje.

Gurttsa I tjermaga stuorviellja.

Vuonjal la miese ja tjermaga stuorraoabbá.

► f)

Tjoavdos:

Oajvvdus gáktu vjrdábut barggat tiemajn Ællosujtto

Vige: Dán dahkamusán li moadda vige ma li mierkkidum visskán.

- Gæhttjit tv-rájdos *Reinlykke* dánna: <https://tv.nrk.no/serie/reinlykke>. Rájdðo I ællosámij familja birra Guovdagæjnon.
- Gæhttjit oasev rájdos *Átte árstider*: <https://tv.nrk.no/serie/aatte-aarstider/sesong/1/episode/DMPF71001611>. Dát TV-rájdðo subtsas famillja birra gudi li ællosáme Plassjes

>>>

- Gæhttjat oasev TV2-rájdón Søringen og Samen. Tæksta ja hálla li dárogiellaj, valla filmav máhtta huoman vuodon gá ságastallama li sámegeiellaj. Ihkap máhtti oahppe gæhttjalit járggálit tevstav sámegeiellaj? Gálmma episávdá ma aktan vuosedi boatsojæládusá jagev. Buojkulvissan máhttep nammadit álgov vuostasj episávdán mij vuonet riek tjáppa gávájt gárdes, ja danna subtsasti gáktu dahki gá galggi lárkket.
- Låhkát divtav *Goahteednam*, Paulus Utsi (103. bielen).
- Låhkát tevstav *Ællosujtto jahke* 108-109. bielen
- Barggat báhkoahppamkártáj *Ællobarggo 1* ja *Ællobarggo 2*, aktu, guovtes ja guovtes jali juohkusijn.
- Guossidit ællosámij familjav ja tevstav tjállet dassta (divtav, ságájdahthemav, reportássjav jali artihkkalav).

Dahkat árbbedábálasj biebmov. Dánna li muhtem lijka ma máhtti mávtástuhttet:

- <https://www.nrk.no/sapmi/tradisjonell-sa-misk-mat-1.13834637>
- <http://www.karlsøy.kommune.no/getfile.php/1849910.494.yaxycvfrw/kokeboka.pdf?force=1>
- <https://ndla.no/nb/subject:1:4aef7156-a5ae-4476-8e81-6d2a4842143a/topic:1:ee32d387-bb69-402e-b224-e6f2be-2c7df3/resource:1:14579>

b. 77:

Låhkámtæksta ja tjállemdahkamusá 24. Låhkát, ságastallat ja subtsastit

Introduksjonstæksta bajemusán tjoahkkájgæssá maŋne barggo oasev skávlán, ja introduseri tjállembargov mij la akta dajs maŋemus barggodahkamusájs *Várijn 4* girjen.

Dahkamusáv 24 galggá áhpadiddje stivrrit ja majna aktan barggabihtit. Dat la aj gárvvidus ietjasa tevstajda majt galggi produserit 25 dahkamusán.

▶ a)

Dánna dahkamus vuonet oahppijda låhkámtevtajt ma tjuovvu. Oahppe ietja válljiji tevstav majna sihti barggat, ja máhtti rádu-dallat áhpadiddjijn.

Álggokávllá

Nælját ja maŋemus bále Gálggojávren

Álggokávllá ja kulturhistávrrá

ULME: OAHPE GALGGI

- låhkát ja dájdajit tevsta sisanov
- gærddot juojddá majt la låhkám
- adnet tevstav vuodon ságastallat ietjasa vásádusájs
- oadtjot arvusmahttemav ietjasa tevtajt tjálatjit

>>>

Tæksta dássju visská mádjusijn la lássát danen gá li muhtem gássjelis bágo.

► b)

Njálmásj dahkamus hiehpá buoragit maŋjela gá oahppe li lánhkámtevtaj barggam - ja adnám dajt sijdan lánhkámlækson. Gárgadisálgo ságastimgievlijn máhtti liehket viehken gá galggi ságastallagoahtet.

► c)

Dánna galggá tevtsta sisadno guoskat oahppij vásádusájt. Dan lánhkáj máhtta tæksta sidjij vaddet vædtsagijt, duola degu bágojt ja moalkedimijt maj máhtti ságastallat ietjasa vásádusájs. Sæmmi bále máhtta tjoahkkájgiessem-ságastallam sijáv mávtástuhttet tjálatjijt ietjasa álgguskávlás (jf. dahkamus 25).

b. 78-79: **Álgguskávlá**

Dát la álkkes tæksta majt divna nahki lánhkát viehke dagi. Sjáŋŋar reportássja I bajelttjállagis, álgadimdiedujn/ingress, brødtekst, gávájs ja gávvátevtajs. Ulmme sjáŋŋarijn la giehttot dájmajt ja vásádusájt, ja dibddet lánhkeve dábdát sán la læhkám maŋen.

Oahppe máhtti tevtstajn skávlán barggat, ja máhtti aj ienebut dav hárrjiddallat sijdan lánhkát.

Mij oajvvadip dát tæksta I minstar ietjada reportássjaj (gehtja dahkamusáv 25). Oahppe máhtti barggat aktu, guovtes ja guovtes jali smáv juohkusijn. Máhtti aj barggat aktan ja ávdásvástádusáv válldet guhtik tiemás.

ULME: OAHPE GALGGI

- ávdánahttet ietjasa lánhkám-tjehpudagáv ja lánhkámdádjadusáv
- oahpásmuvvat sjáŋŋarij reportássja
- vuoŋnet buojkulvisájt gáktu álkkes fáhkatevtstav máhtti dahkat tevtstaj ja gáváj baktu
- oadtjot inspirasjávnaáv ja «minsstarav» majt máhtti adnet gá ietja galggi tjállet sæmmilágásj tevtstajt

b. 80-81: **Nælját ja maŋemus bále Gálggojávren**

Dán tevtstan la gássjelisvuodagráda gasskamærráj/middels vanskelighetsgrad. sjáŋŋara milta lip válljim gáhttjot dav tiebmá-artihkkalin, artihkal mij ij la nav objektiv gá fáhkaarthikal. Tiebmáartihkal la ienep persávnálasj, ja vuodon li tjálle vuoŋno ja átsádallama.

Oahppe máhtti skávlán tevtstajn barggat, ja aj ienebut hárrjiddallat dav sijdan lánhkát. Tevtstav máhtta víjdábut adnet inspirasjávnaáv ja minsstarin oahppijda gudi ietja sihti tjállet ássjelágásj tevtstajt ietjasa átsádallamijs

ULME: OAHPE GALGGI

- ávdánahttet ietjasa lánhkám-tjehpudagáv ja lánhkámdádjadusáv
- oahpásmuvvat sjáŋŋarij reportássja
- vuoŋnet buojkulvisáv gáktu álkkes fáhkatevtstav máhtti dahkat tevtstaj ja gáváj baktu
- oadtjot inspirasjávnaáv ja «minsstarav» majt máhtti adnet gá ietja galggi tjállet sæmmilágásj tevtstajt

b. 82-86: Álggoscávlá ja kulturhistávrá

Dát la fáhkaartihkal mij giehttu muhtem kulturmuhtoj birra ma Gálgu-guovlon. Artihkal hiehpá buoragit álggon ságastallamijda kulturmuhtoj ja daj árvoj birra. Máhtá galla buohtastáhttet ietjá guovloj gánná kulturmuhto li ájteduvvam, jali gáhtum, tjáhtje-fábmo jali ietjálágásj luonndovahágahttema diehti.

Oahppe gudi dáv tevstav válljiji láhkát, máhtti dajna skávlán barggat, ja máhtti aj sijdan láhkát dav. Tevstav aj máhtá inspira-sjávnnán ja minsstarin oahppijda gudi ietja sihti fáhkatevstav tjállet. Tjállemdahkamus la 87. bielen.

ULME: OAHPE GALGGI

- ávdđánahttet ietjasa láhkám-tjehpudagáv ja láhkámđájdá-dusáv
- vuojnnet buojkulvisájt gáktu máhtá fahkartihkkalav tjállet bájkálasjhistávrá ja kultuvrradiehto vuodon

b. 87: 25. Tjállembarggo

Válljim lip tjállet dav stuorámuš tjállemdahkamusáv állu mañjutjissaj girjen, ja oassen mañjebargos. Dát boahá ávkken gá oahppe li barggam duojna dájna dahkamusájn ávdás álggi tjállembargujn. Dahkamusájn li «tjoahkkim» bágojt ja moallána-gájt majt dálla máhtti adnet gá tevstajt produseriji.

Oahppe vierttiji PC:jn tjállet jus galggi jasskat barggat sáme autokorrektuvrajn ja digitála báhkolistaj, duola degu <https://julev.no/>

Jus oahppe sihti aktan barggat gá tevstajt dahki, de hiehpá digitála samskrivningsverktøy/vædtsagijt adnet, duola degu OneNote jali Word Office 365. Dánna máhtti moattes barggat sæmme dokumentajn, ja e dárbaaha divvot/redigerit ja tevstav aktij «goarrot» mañjela.

Tæksta viertti «almoduvvat» duola degu siejñneavijssan, ja gatsoduvvat dakkár sadjáj gánná juohkkahasj vuojnna. Jus skávlán la aktisasj digitálasaj plattfoarma, máhtti dá aj almoduvvat digitálalattjat. Mujte loabev æjgádijs oadtjot jus galgga-bihtit almodit gávájt oahppijs. Dát ij guoska skávláj, valla buorre njuolgasus la jus oahppe gatjádi loabev ávdđál gá iehtjádijs gávájt almodi. Dánna lip fágajgasskasasj tiemáj baktu, *guoddelis ávdđánibme* ja *demokratija ja guojmmeviesátvuohta*. Gá ságasti etihkas, rievtesvuodajs ja persávnásuodjalimes mij gullu gávájda, de oahppe oahppi etihkalattjat ja diedulattjat.

Jus astos lamineri jali bieja kontaktpahppárav siejñneavijssaj badjel ja ietján ma galggi gatsoduvvat, de bissu viek buoragit. Ja moattes máhtti ávvudallat guhkes ájgev. Dav bargov máhtti mañjela vuosedit duon dán ásadásán majt skávlá tjadát.

ULME: OAHPE GALGGI

- dahkat tevstav ietjasa átsádalla-mij jali vásádusáj vuodon
- adnet bágojt ja moallánagájt majt li oahppam gá li barggam *Várijn 4* girjen gá ietjasa tevstajt dahki
- adnet duov dáv viehkenævov ietjasa tjállembargon
- adnet vuodulasj grammatihkav ja duollatjállemnjuolgasusájt
- ságastallat rievtesvuodajs ja persávnásuodjalimes gá gávájt almodi oahppat etalattjat ja diedulattjat liehet

Oahppe gudi vájvástuvvi sámegielav tjállet, máhtta mávtástuhtet Book Creator appajn. Dav máhtá adnet næhttabrehtan ja PC:n. Lenni gå dahkat siejneavijisav, máhtti dahkat digitála girjev ietjasa álgguskávlás. Lenep diedo gávnnuui dánna: <https://www.statped.no/laringsressurser/teknologitema/book-creator---temaside/pedagogisk-bruk-av-appen/>

b. 88: Duot dát

Duot dát-oasen gávnnuui duoddedahkamusá sidjij gudi jáhtelitet barggi. Máhttelis la adnet dahkamusájt gærddádussan, tjoahkkájgessusin jali árvustallam lánpan gå barggi *Várijn 4* girrijn.

b. 88-89: 26. Njálmásasj hárrjidallama

a) Dán dahkamusán galggi oahppe tjállet muhtem gatjálvisájt gárvedittjat ságastallamij jali ságájdahttemij ietjá oahppeguojmijn. Gatjálvisbágo 14. bielen li ávkálasj viehkenævo, valla oahppe máhtti aj gatjálvisájt gus bágujn nav gáktu lip buojkulvisán dahkam.

Sij gudi ælla ájn oahppam gáktu gatjálvisájt dahkat gus bágujn, vierttiji oahppat dav, ja gáktu vásstedit «ja» ja «nei».

Sæmmi bále gå oahppe gatjálvisájt dahki, vierttiji ájádallat majt li álgguskávlán dahkam, ja de sjaddá degu hárrjidallam b-dahkamussaj gánná ietja galggi vásstedit ietjá oahppij gatjálvisájt.

b) Dát barggo nággi oahppijt njálmásasj dájmaida. Ságastimgievle vuosedi gatjálvisá máhtti buktet ságastallamav guovte oahppe gaskan. Vuostak gatját A, ja B vásstet. B vas gatját A:s. De la A vuorro vásstedit, ávddál vas A máhtta ádá gatjálvisáv B:aj buktet.

Gávnnuui aj gálmmá sehta gárves ságastallamkártáj majna máhtta ságastallagoahtet álgguskávlá birra, jali hárrjidallat ienebu gatjálvisájt buktet ja vásstedit. Sehtan A li gatjálvisá ma gájbbedi oahppe li læhkám álgguskávlán (ja sierraláhkáj idjadam). Sehta B ja C li ienebu dábálattja ja sisadno l luonndo ja dájma majt máhttep álggon dahkat.

c)

Dán dahkamusán galggi oahppe buktet tjuorggaminstruksjávnañit nubbe nubbáj. Manutjissasj galggam libá tjuorggat guokta sierralágásj gávva sæmmi sisanujn, Dát dahkamus hiehpá buoragit praktihkalasj poasstan stasjávnnááhpadusán.

ULME: OAHPE GALGGI

- hárrjidallat gatjálvisbágojt ja gatjálvisstruktuvrajt *gus* bágujn
- dádjadit ja vásstedit gatjálvisájt
- ájádallat ietjasa átsádallamij ja vásádusájt
- bruke postposisjonar og uttrykk som beskriver plassering
- improviserit ja drámatiserit

Ávddál dahkamusájn álliji, de la buorre repeterit muhtem ájgge-
guovddelis postposisjávnnájt ja moalkedimijt, buojkulvis:

- oalgesbielen* – på høyre side
- gårobielen* – på venstre side
- ávdán/ávdđálin* – foran
- álggolin* – utenfor
- guovddelin* – i midten
- duogen* – bak
- birra* – rundt
- guoran/báldan* – ved siden av
- badjel* – over
- vuolen* – under

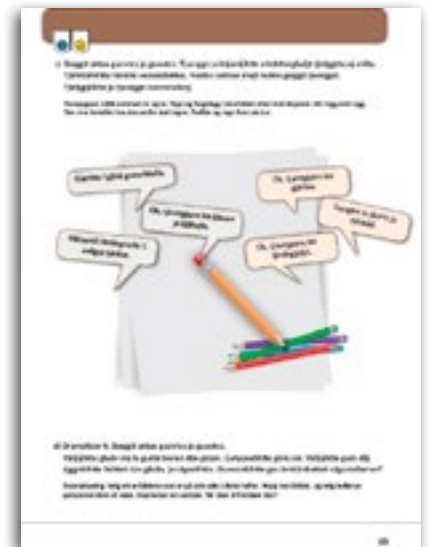
Máhtá dajt tjállet tábluj. Gærddut aj njuolgadásájt gáktu prepo-
sisjávnnájt adnet:

1. Postposisjávnná boahotá dan substantijva maŋŋela masi
vuoset.
2. Substantijva mij la postposisjávnná ávdán, galggá liehket
genitijvan.

▶ d)

Dát drámadahkamus hiehpá aj buoragit njálmálasj dahkamus-
san avtan vuoron stasjávnnááhpadásán.

b. 90: 27. Makkár bágo gáhtu tevstan?

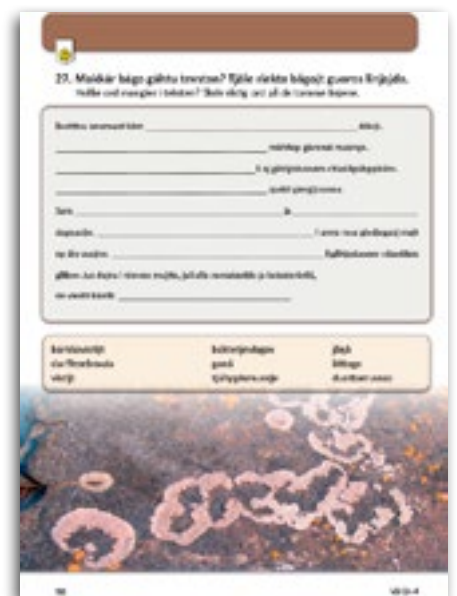
Dát la gærddomdahkamus mij la sjattoj birra.

Tjoavdos:

Boahhtsu ienemusát bárru _____ vistijt _____ dálviyt.
 Bárkkovistijt _____ máhttep gávnnat muorajn.
 Darffesebmula _____ li aj gáhtjoduvvam «hivsikpáhppárin».
 Ganá _____ sjaddi giergij nanna.
 Sare, jáŋŋá _____ ja tjáhppismuorje _____ dagŋasijn.
 Duottarruvssu _____ l unna rosa giedjegasj majt ep álu vuojne.
 Láttaga _____ li gáhtjoduvvam «duoddara gállen». Jus
 dujna l nievres mujtto, jali alla varradæddo ja kolesterávlá, de
 viertti bárrát báktetjevlagav.

ULME: OAHPE GALGGI

- láhkát ja dádjadit gárgadisájt sjattoj birra
- ájádallat ja gávnnat makkár bágo gáhtu ja tjállet bágov riekta sadjáj

b. 91: 28. Ruossabágo

Dát la aj gærddomdahkamus, ja dát la lávdagoade, luondo ja almequovloj birra.

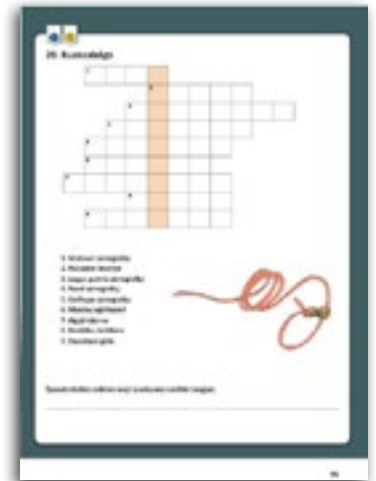
Tjoavdos:

1	A	L	Á	S															
				2	J	Å	G	N	Å										
			3	D	U	O	R	G	G	I	T								
		4	N	U	O	R	T	T	A										
	5	T	J	Å	H	K	K	Å											
	6	G	Å	H	P	P	Å												
7	R	U	O	P	P	S	A	T											
				8	V	I	S	T	E										
		9	L	Á	T	T	A	G	A										

Tjoavdosbáhko: Sjuohppit

ULME: OAHPE GALGGI

- láhkát ja dádjadit gárgadisájt
- adnet lávdagoahte, luonndo ja almequovllo bágojt

b. 92: 29. Ávddånbuktem

Dánna vaddep oajvvadásájt njálmálasj dahkamusájda ma máhtti liehket oassen njálmálasj árvustallamis gá lihpit állim Várijn 4 girrijn. Máhtteihitit válljit a) jali b) dahkamusáv, jali máhtteihitit dahkat goappátijit.

Ávddånbuktet ietjas bargov juohkusin máhttá liehket buorre álgo. Oahppe de máhttá ietjas tevsta birra giehttot, jali láhkát dav dájda nuppijda juohkusin. Sæmme báttá oadtju dá iehtjáda hárijjidalat gulldalit. Maŋjela máhtti oadtjot mujttalit/tjoahkkájgiesset muhtem oajvvetjuokkajt dassta majt ávddånbuktin. Dánna l de máhttelis duojna dájna njálmálasj dájmajn.

Maŋenagi máhtti oahppe aj ávddånbuktet nuppijda skávlån. Dála li muhtem oajvvadásá:

- Gáhttjot muhtem nuorap oahppijit, æjgádijit jali áhkojt ja ádjájt gehtjatjit siejnneavijisav, ja giehttot sisanos.
- Láhkát muhtem tevstajit ásadusájn majt skávlå tjadát (buojkulvissan æjgáttjåhkanime, skávlåhiejttema, rabás bieje, Grunnskolens uke, Sámij álmukbieje ja 17. mai).
- Siejnneavijisav dahkat PowerPoint-ávddånbuktemij, ja vuosedit dav iehtjádijda skávlån, jali ásadusájn majt skávlå tjadát.
- Ávddånbuktet digitálalasj girjev majt oahppe li dahkam Book Creatorijn.

ULME: OAHPE GALGGI

- hárijjidalat ávddånbuktet/ vuosedit ietjasa bargov nuppijda
- gulldalit dajt majt guojmmeoahppe subtsasti
- mujttalit dav majt li gullam

>>>

letjá oajvvadus la ávddånbuktet, duola degu tevstajt ja gávåjt ietjasa ålggoskåvlås, ráddnakkássájda/juohkusijda ietjá skåvlåjn Skype, Teams, Zoom jali ietjá digitála tjåhkanimlanjáj baktu. «Sladding» muodojs máhttá aj alternatijvva jus galga anonymiserit oahppijt.

b. 93-95: 30. Máhtá gus várrenjuolgasájtt?

▶ a)

Dánna galggi aktij tjadnat sámegiel- ja dárogieltevestajt sæmme sisanujn, ja ij la dárbbu dádjadit divna bágojt vaj galga máhttet. Dát la buorre hárrjiddallam dádjadit bágojt ja moallánagájt dan kontevstan gånna li.

Tjoavdos:

1. Planlegg turen og meld fra hvor du går.
2. Tilpass turen etter evne og forhold.
3. Ta hensyn til vær- og skredvarsel.
4. Vær forberedt på uvær og kulde, selv på korte turer.
5. Ta med nødvendig utstyr for å kunne hjelpe deg selv og andre.
6. Ta trygge veivalg. Gjenkjenn skredfarlig terreng og usikker is.
7. Lær deg kart og kompass, og bruk det. Vit alltid hvor du er.
8. Vend i tide. Det er ingen skam å snu.
9. Spar på kreftene, og søk ly om nødvendig.

▶ b)

Dát la gássjelap variánnta dássju sámegieltevestajn. Dánna galggi oahppe biedjat aktij moalkedimijt vaj njuolgasúsá sjaddi ållåsa.

Tjoavdos:

1. Gárveda manov buoragit ja **diededa gási maná.**
2. Hiebada manov **máhtudagá ja dálke milta.**
3. Vieleda **dálkke- ja ridodiedádusájt.**
4. Gárveda nievres dálkkáj ja tjoasskemij, **oanegis manojda aj.**
5. Válde manjen dárbulasj ræjdojt **jus sjaddá dárbbu viehkedit ietjat ja iehtjádijt.**
6. Vállji jasska ruvtojt. **Dåbddåt ridovieradagájt ja rasjes jienajt.**
7. Åhpa kártav ja kompássav **dån galga agev diehtet gånna dån la.**
8. Moatto ájge bále **lj la skábmo moaddot.**
9. Ale fámojdová **åtså suojev dálkes jus la dárbbu.**

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat álmukvarresvuodas ja iellemdádjadusás ja *demokratija ja guojmmeviesátvuodas*
- oahpásmuvvat várrenjuolgasúsájda

- gávnnat buojkulvisájt imperatijvvaj, gerundaj ja passijva verbajda
- gærddot gárgadisguoradallamav ja muhtem gárgadisájt guoradallat/analyserit

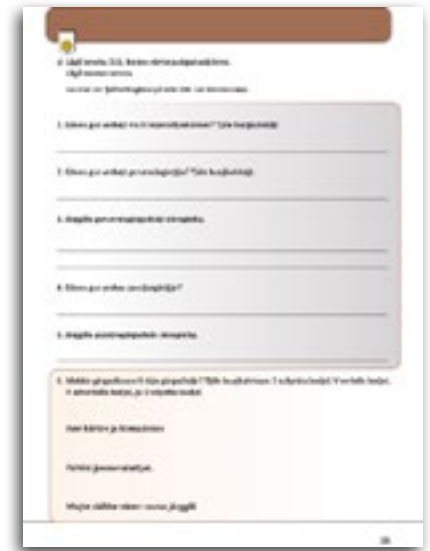

▶ c)

Dánna vuoset oahppijda Lágá ienebu-oassáj 116. bielen, gánná álles várrenjuolgasúsá li sámegeillaj. Dát dahkamus la ávde-musát dagádum oahppijda gudi dábbdi gerundav, passijvva verbajt ja gárgadisanalyjsav ávduťjis.

Oajjvadás tjoavddusijda:

1. Buojkulvisá imperatijvvahámijda: *Páhkki, Válde, Vállji, Áhpa, Garve*
2. Gerunnda: *váttse-dahttijn*
3. Tjoavdosoajjvadás: *Árvustalá dálkev ja duobddágijť váttse-dahttijn.* – Ta alltid hensyn til naturen mens du planlegger.
4. Eksempel på passive verb: *mierkkiduvvam, dáhpáduvvat*
5. Tjoavdosoajjvadás: *Usjudalá mij máhttá dáhpáduvvat jus rido vierrá.* – Tenk over hva som kommer til å skje hvis det går skred.

V O
 ┌──────────┴──────────┐
 Ane kártav ja kompássav.

V A
 Páhkki jiermmálattjat.

V O
 ┌──────────┴──────────┐
 Mujte dálkke váren ruvva járggáľ.
 S V A A

Gávvá: Edel Monsen

b. 96: 31. Majt diedá Ivguvuovde birra?

Dát dahkamus tjoahkkájgæssá muhtem subttasijt Ivgubadás. Oahppijda gesi I dát gássjel, máhtti aj gæhttalit mánnat, tjoavdosbokstáva máhtti aj viehken.

ULMME: OAHPPE GALGGI

- Iáhkát ja dáلكkut tjuottjodusájt

Tjoavdos:

		Riekta	Boasstot
1.	Ivguvuovden la 2. væráltdoaro ruossjafáŋgaj mujttogiergge.	K	B
2.	Suobma álgij bijllagæjnov Ivguvuovddáj dahkat.	O	U
3.	1970 lågon lidjin plána dulvvadit Gálggojávrev 18 miehterav.	L	Š
4.	Gálgo-guovlon lidjin dâlusj árudagá, værrodimbájke ja hávddesadje.	T	P
5.	Gálggojávren la tjáhtjefábmoásadus.	U	Á
6.	Gåddebivddo lij dábálasj gitta 1900-lågo álgguj.	L	R
7.	Dâssju Vuona æellosáme li guovlov adnám	N	M
8.	Kulturmujojt Gálgo-guovlon li ráfájduhtám.	U	I
9.	Romsa universitehtan la ássudahka Ivguvuovdes.	J	E
10.	Ivguvuovden la skuhterláhtto.	T	H
11.	Baalsruda tjiehkádimsadje I Ivguvuovden.	Á	O

Tjoavdosbáhko: Kulturmujo

b. 97: 32. Aktisasj loahppaságastallam

Ane álggogávâjt gudát bielen vuodon ságastallamij. «álkkes» variánnta dahkamusás la oahppe galggi subttasit juojddá gávâjs, ja variánnta mij la gássjelabbo galga drámátiserit juojddá gávâjs. Oahppe máhtti vuostak barggat guovtes ja guovtes, ja loahpe I fantaserit ja degu gávâ sisi suognat.

Gå lip aktan tjoahkkájgæssám, de lip álu vásedam gå buohta-stahtá *Várijn 4* álgojn, de li ávddânam: Oahppe dálla giehpebut ságasti, siján la stuoráp báhkoanndudahka ja siján la ienebu subttasit. Ájnas la tjalmostahttet dáv ávddânahttemav, danen gå ávddânbme I ájnas arvusmahttemfaktávrrá vijdábut barggat gielaj.

Máhttelis la aj dahkamusáv gå árvustallamságastallamin. Áhpaddidje máhttá ságastallamav tjadádit ájnegis oahppij jali smáv juohkusij. Dáv máhttá buojkulvissan tjadádit stasjávnnâáhpadimen.

ULME: OAHPPE GALGGI

- subttasit, ságastallat jali drámátiserit
- ájádallat ietjasa gielalasj ávddâ-nimes

b. 98-99: 33. Manjegæhttalibme

Ávddál gá manjegæhttalibme tjadáduvvá, da la ájnas javllat dát ij la gilpos oahppij gaskan, valla máhttelisvuohta juohkkahattjaj gávnadit man álov sij li oahppam madi li barggam *Várijn 4* girjijn.

Manjegæhttalibme tjadáduvvá náv: oahppe vuostak muhtem minuhta ájnegattjat gæhttjali mujttet sámegiellabágojt ja moallánagájt majt sij li oahppam. Gá oahppijn ælla desti ienep bágo, ja javlli sij e máhte ienebu, de viertti áhpadiddje sijáv viehkedit mujttet, ja javllat nágin bágov dárogiellaj duon dán kategorijjan. Garve kategorijjajt ja bágojt maj ehpit la barggam.

Mujtá gus:

- muhtemav dájs láttij namájt sámegiellaj: *rype (rievsak), falk (hábak), ørn (goasskem), snøtiting/snøspurv (albba), ravn (ruņŋka), kråke (gárránis), heilo (hudi)*
- muhtemav dájs juhtusij namájt sámegiellaj: *rein (boatsoj), lemen (luoma), gaupe (albasj), ulv (stálppe), bjørn (biernna), jerv (jiervva)*
- muhtemav dájs jávrreguolij namájt sámegiellaj: *ørret (dáb muk), røye (rávddo), laks (luossa), sik (tjuovttja), lake (njáhká), harr (hárre), abbor (vuoskun), gjedde (hávgga)*
- muhtemav dájs sámegiellaj ma subtsasti kulturhistávrás: *gammel boplass (dålusj árromsadjje), offersted (væro-dimsadjje), vannkraft (tjáhtjefábmo), reingjerde (gárdde), villreinjakt (gåddebivddo), fangstanlegg, kjøttgrop (bierggorågge), gruvedrift (gruvvoásadus)*
- muhtemav dájs sámegiellaj Lavvostenger: *dæhkága, ådnårisá, lavvoduk (loavddak), ildsted (árran), navn på døra (uvsuk/uksa), «kjøkkenet» (boassjo), og soveplassen i lavvoen (juojddo)*
- muhtemav dájs sámegiellaj fjell: *fjell (várre), rund fjelltopp (oajvve), spiss fjelltopp, tind (gájsse), vann (jávrrre), elv (jáhká), vidde (duottar), ur (juovva), myr (jiegge)*
- moalkedimijt sámegiellaj dajs bargojs ja dájmajs majt barggap læjrrasajen: *sette opp lavvo (tsaggat låvdagoadev), hente ved (muorajt viedtjat), lage bål (dåláv tsahkkidit, dállit), hente vann (tjátjev viedtjat), ta ned lavvoen gajkkot låvdagoadev, rydde leirplassen (læjrrasajev rádjat), hugge ved (muorajt tjuollat), koke vann (tjátjev vuossjat), grille pølser (márfijt basset)*
- muhtemav dájs sámegiellaj ma gulluži ællosujttuj: *lasso (sjuohpan), simle (vátjav), kalv (miesse), okse (hiergge), reingjerde (gárdde), reindriftssame (ællósábme), vinterboplass (dálvveáruadahka), sommerboplass (giesseáruadahka), slakting (njuovvam)*
- muhtemav dájs sámegiellaj: *Dánna l buoremus jus oahppe adná muhtemav namájt oahppij lahkabirrusijs.*
- muhtemav dájs sámegiellaj: *lyng (daņás), mose (sæmol), lav (visste), dverg bjørk (skierre), fjellbjørk (agim), molter (láttaga), blåbær (sare)*

ULME: OAHPE GALGGI

- ájádallat ietjasa oahppama birra
- gæhttaladdat ietjasa báhko-boannudagáv

Oahppe vierttiji gæhttjalit tjállet bágojt riekta, valla jus juorruli, de galggi tjállet dajt nav gáktu jáhkki tjáleduvvi.

Mañnegæhttjalimev máhtta vijdedit náv: oahppe galggi adnet dajt bágojt majt li tjállám, duola degu gá li ságastallamin oahppeguojmijn jali áhpadiddjijn. Dan láhkáj vierttiji adnet bágojt majt li oahppam gá guládalli.

Oahppe gudi li njálmálattjat ávdđægæhttjalimev tjadádam, vierttiji aj oadtjot máhttelisvuodav tjadádit mañnegæhttjalimev njálmálattjat. Mañnela gá li tjadádum mañnegæhttjalimev, de la ájnas oahppe buohtastahtta ietjas báhtusav ávdđægæhttjalimijn. Dánna de ienemusá oahppijs oadtju positivva vásádusájt massta dábdđi sij rijbadi ja duodastusáv sij li juojddá oahppam. Oahppe gudi e nav ávdđána, máhtti usjudallat manen: Gáktu l ietjasa barggoratjástibme ávdđánam? Le gus vissjalit barggam dahkamusáj, jali barggalasstám vaj ruvva gærggi?

Árvustallam

Mañnegæhttjalibme ij subtsasta oahppij giellatjehpudagás, valla huoman la álkkes vuohke gáktu mihttit báhkomahttudak ávdđánimev. Jus dat tjadáduvvá fáhkásagastallamin, de máhtta liehket ájnas oasse gá oahppijt árvustalá. Duodden li oahppe tjadádam duov dáv tjálalásj ja njálmálasj dahkamusáv madi li barggam *Várijn 4* girijijn. Da li aj oasse árvustallamvuodos.

Miján la adjáj buorre átsádallama gá tjadádip **digitála mañnegæhttjalimijt** gæhttjalimræjdoj baktu oahppamvuogádagán Skooler (ietjá oahppamvuogádagáj li aj sæmme máhttelisvuoda). Áhpadiddje iesj hæhttu dahkat digitála dahkamusájt, valla akta dahkamus mij la dagádum, máhtta álkkesláhkáj redigerit ja vas ádásis adnet. Gæhttjalimræjdon li máhttelisvuoda dahkat duov dáv dahkamustjerdajt ma oahppijda vuosedi máhttudagáv moatteláhkáj, duola degu láhkámdádjadus, gulldalimdádjadus, báhkomahttudahka ja tjállemtjehpudahka.

Gærddádimdahkamus

14. tjuovvusin la vehi suohtas gærddádimdahkamus. Hiehpá buoremusat álggodahkamussan skávllásaljon tjáppa gidábiejve. Mij lijkkup tjadádit dáv dahkamusáv majt gáhttjop dárogiel-laj **«stjerneorientering»** gánná oahppe aktan barggi guovtes ja guovtes jali gálmás ja gálmás. Jus i dábdá vuogev, de máhtta láhkát tjielggidusáv *Násstebálges/Luonndobálges* 5. kapihtal: *Állogbarggo*.

14. tjuovvusin li dahkamuskártá, «sadjekártá» (kártá ma tjielg-giji gánná dahkamus la), oajvvadus tjielggidusájda ja vásstádus-árkkaj. Hæhttu iesj hiebadit tjielggidusájt sadjekártáj vaj hiehpi dan sadjáj gánná galggabit dahkamusáv tjadádit. Mujte aj dahkamusnummarav tjállet sadjekártáj duohkáj, danen la álkke oahppijda dahkamusájt válljit gá li «bása» baktu. Dahkamus-kártájt galga gatsostit/biedjat mierredum sajijda ávdđál gá tijmma álggá.

Juohkka avta dahkamusán (aktse dahkamusá) li niellja vásstádusalternatijva. Oahppe galggi «tjoahkkit» bágojt ma li riehta vásstádusáj duogen. Gå divna dahkamusájt tjoavddi, de li aktse bágo ma dahki gárgadisáv. Oahppe máhtti dahkamusáj barggat gáktu ietja sihti, valla dajt bágojt majt galggi tjoahkkit vierttiji tjállet riehta dahkamusnummara duohkáj vásstádusárkkaj. Jus dahkamusá tjoavdeduvvi riehta, de sjaddá dát **tjoavdosgárgadis**: *Fargga lea geasseluopmu, ja mii illudit friddjabeivviide ja gaskaidjabeivváži.*

b. 102-121: Lågá ienebu!

Lågá ienebu-oasen li válljidum tevsta duon dán sjánjarin. Dá li duodde lågudisá sidjij gudi jáhtelit barggi, jali dárbahti ienep hástalusájt ienni gå tevsta oajvveoasen. Miján li ienemusát tevsta ma li mierkkidum alek ja visská, valla aj muhtem ruodná. 5. tjuovvusin gávnnuži dahkamusá tevstajda.

ULME: OAHPE GALGGI

- lãhkãt ja dãdjãdit tevstãjt duot dãt sjãnjãris ja duot dãt guovlos
- sãgastallat hãme ja sisano birra
- oahppat ienebu luondos ja kultuvras ma gulluži vãrrãj
- adnet tevstãjt vuodon njãlmãlasj ja tjãlãlasj gulãdallãmijda

b. 100: Dikta: Dãllit, bãhkovãdjasa, dijda

Dãn bielen lip tjoahkkim duov dãv tevstav dãllima birra, ájnas oasse sãme kultuvras. Dãnna l dikta, muhtem bãhkovãdjasa ja dijda. Vãlljim lip divtav majt akta oahppijs la tjãllãm. Stuurra oasev divtas tjãlij dãllgãtten basãdismãno 2014. Ålggoscãvlãv tjadãdijma ja mujttãdahtijma gå lij 70-jage dat rãjes gå nãkko tjadã sirdedin Nuortta Rãmsãs ja Finnmãrkos. Ihkap dikta mãhttã liehket inspirãsjãvnnãn ietjã oahppiida?

5. tjuovvusin gávnnuži ájãdallãmgãtjãlvisã tevstajda, ja dahkamus gãnnã oahppe galggi gãrgãdisãsijt vaj sjaddi bãhkovãdjasa.

ULME: OAHPE GALGGI

- lãhkãt divtav
- tevsta gatjãlvisãjt vãsstedit
- sãgastallat divta hãme ja sisano birra
- ietjasa vuojnojt ávddãnbuktet
- lãhkãt ja sãgastallat bãhkovãdjasij ja dijðaj birra
- oahppat muhtem bãhkovãdjasijt
- sjuggelis lãhkãj barggat bãhkovãdjasij
- tjãllet «bagãdusãv» gãktu dãllit

Bãhkovãdjasa li:

*Dãllã l buorre svãjnas, valla nievres iset.
Dãllã ja tjãhtje æbã la stãhkãmguojmitja.
Dat guhti dãllãj snjulltji, buollã.
Ulmusj oahppã guovte soabbãj.
Guhkke degu nielggejahke.*

b. 101: Subtsas: *Buorre goansta*

Dát tæksta l dábálasj hubik/molbohistávrrá, ja dádjadahtte. Máhttebihtit buojkulvis láhkát madi luonndonammadusáj barggabihtit. Válldám lip mañen muhtem báhkovádjasijt sæmmi bælláj.

Dahkamusáj (5. tjuovvusin) gávnabihtit duola degu álkkes ruossabáhko dahkamusáv, ja nágin gárgadisájt ma galggi járggá-luvvat.

ULME: OAHPE GALGGI

- láhkát subttasav
- dábddát bágojt ja moallánagájt gáktu gámáv tsieggit
- tjoavddet ruossabágov báhko- ja grammatihkkamáhtudagájn
- járggálit gárgadisájt

b. 102: Substas: *Æhpár*

Dát subtsas la bávva mij tjielggi bájkkenamájt. Tæksta hiehpá buoragit vuodon stasjávnnááhpadussaj, jali duodde láhkám tiebmáj *Bájkkenamá*.

Dahkamusáj (tjuovvus 5) galggi oahppe tjielggit bágov æhpár/æbok, áhtsát luonndonammadusájt ja rájddat gárgadisájt bágojt ma ælla riehta tjáledum.

Tjoavdos dahkamussaj 3:

Dålen lij báhhtja guhti bivdij rievsaigijt Čáhppesbávten.

Hæhkkat guláj jienav.

Gå gulldalij, de lij máná tjierrromjiedna juovan.

Gå sijddaj bådij, de subtsastij æddnásis majt lij juovan gullam.

Dån la gullam njuorakmánáv guhti l

tjehkusin riegádam ja majt li guodám juovvaj.

Máná danen tjierru gå ij la gástaduvvam, dat namáv ja gástav sihtá.

Nuppe bieje manájga áhtjijnis dâhku.

De ejga desti gullam majdik, ja manájga sijddaj.

ULME: OAHPE GALGGI

- bávajt láhkát
- ságastallat ibmahij birra
- muhtem bájkkenamájt vuodov oahppat
- bájkkenamájt oahppat
- adnet máhtudagáv gáktu gárgadisájt dahkat riehta mañjalakkoj

b. 103: Dikta: *Goahtednam*

Dát tjáppa dikta majt Paulus Utsi la tjállám válldám lip mañen dárogiellaj ja sámegeiellaj. Dahkamusá (tjuovvusin 5) diktaj gávnnuji aj sáme- ja dárogiellaj. Tjuodjamav la Lars Wilhelm Svonni dahkam, ja moadda artista li dav lávllum akta dajs la Marit Hætta Øverli gut la dav dárogiel versjávnnáv járggálam majt lip válldám mañen. Lávlla gávnnu: CD-en *Ohcame* (Øverli, Marit Hætta: *Ohcame*. Iđut 1995).

Dán tevsta baktu hiehpá ságastallat tjälle ja járggálddije birra. Le gus oahppe gullam Paulus Utsia birra ávddála? Majt diehti suv birra? Na Marit Hætta Øverli?

ULME: OAHPE GALGGI

- láhkát, dálkkut ja lyrihka birra ságastallat
- járggálit gárgadisájt

b. 104-106: Artihkal: Jávrreguole

Tæksta I artihkal ja sisadno jávrreguollárij birra. Dán artihkkalij vuoset dahkamusán 19 c), valla gávnnuji aj muhtem duodde-dahkamusá [tjuovvusin 5.](#)

1. dahkamusán galggi gávnnat jávrreguolij ietjá substantijvaj siegen. Jus oahppe bájniji riehta ruvtojt, de ihtá juokkirak májos.

Tjoavdos oppgave 1:

boatsoj	áldo	miesse	tjermak	stálppe	albasj	jáddi
goasskem	rávddo	albba	riebij	stájnár	dábmuk	sájdde
báldes	noarssa	sarves	hiergge	tjuojkka	muoger	hubllo
duottar	silldá	ædno	sare	gájsse	roanntjo	luojddo
tjavelk	tsagge	tjáhkká	tjuovttja	rigge	vallda	jágnjå
tjuruk	siejdde	jiehkke	gárttje	vuoppta-goavnnje	oajvve	ságge
várán	hárre	gådde	båsská	juovva	luossa	jávrrre
bákte	njunnje	hávग्ga	vuoskun	njáhká	vágge	gurra

ULME: OAHPE GALGGI

- artihkkalav lāhkāt
- oahppat jávrreguolij birra
- dábddāt jávrreguolij namájt sámegeiellaj
- lāhkāt ja dáلكkut tjuottjodusájt

2. dahkamus la *Riehta vaj boasstot*-dahkamus. Oahppe máhtti dajna aktu barggat tjálálattjat dahkamusárkkaj, jali máhttebihtit dav dahkat njálmásaj quizan. Oahppe de juogeduvvi juohkusijda (2-3 oahppe juohkka juohkusin), ja barggi dahkamusájn dahkamustevsta dagi. Juohkka juogos oadtju riehta/boasstot kártáv (dajt gávna dánna), ja áhpadiddje lāhká avtav tjuottjodusáv ájgen. Oahppe mierkkiji riehta vásstádusáv bivtastibrunij, juogu dal riehta vaj boasstot. Dánna hæhttu gulldalit áhpadiddjev, valla aj aktan barggat tjoavddusav gávnatjit. Manjutjissaj de tjoahkkággiessit aktan ja lāhkit tjuorgajt.

Tjoavdos dahkamus 2:

		Riehta	Boasstot
1	Hávग्ga gullu luossatjærddaj.		X
2	Vuoskunin la ruoppsis tsuohppa.		X
3	Rávdon la stuor hárje tjavelgin.		X
4	Tjuovttja riegát nuorráj.		X
5	Guvttja I rávddo mij viessu nuoren.		X
6	Merrarávddo I dábmuk mij viessu nuoren.		X
7	Hávग्ga I mijá stuorámus bårreguolle.	X	
8	Njáhká I ájnna jáddiguolle mij viessu sájvvatjåtjen.	X	
9	Njágán li basstelis sákkit tjavelgin.		X
10	Luossa, dábmuk ja rávddo li njálga biebbmoguolle.	X	
11	Hárre máhttá sjaddat 10 kiluk.		X
12	Luossa máhttá sjaddat 40 kiluk.	X	

b. 107: Luossabivddogoanssta

Dát tæksta I járggáluvvam julevsámegeiellaj, ja tæksta I hiebaduvvam ja oanedum versjávnná humorisstalasj tevstas mij la gávnum nuorttasáme næhttabielen.

Dahkamusájn (tjuovvusin 5) galggi oahppe ienebuv hárijidallat muhtem bágoj, tjielggit sisanov, áhtsát tjoahkkábiedjam bágojt, ja járggálit muhtem gárgadisájt.

ULME: OAHPPE GALGGI

- lãhkãt (ja gulldalit) subttasav
- sãgastallat hãme ja sisano birra

b. 108-109: Artihkal: Ællosujtto jahke

Tæksta I artihkal ja danna gávnu fáktã ællosujtos, ja versjávnnã I duoddidum ienebut modellas majt vuojnã 70-71 bielen. 23. dahkamusáv máhttã adnetdãn tækstaj, ja gávnuuji muhtem duoddedahkamusã tjuovvusin 5: *riekta/boasstot*-dahkamus ja muhtem grammatihkka dahkamusã.

Oahppe máhtti dahkat Riekta vaj boasstot-dahkamusáv aktu tjãlãlãttjat dahkamusãrkkaj, jãli njãlmãlasj quizan. Oahppe de juogeduvvi juohkusijda (2-3 oahppe juohkka juohkusin), ja dahki dahkamusáv dahkamustevsta dagi. Juohkka juogos oadtju guhtik riektã/boasstot kãrtãv (gehtja dãnna), ja åhpadiddje lãhkã avtav tjuottjodusáv åjgen. Oahppe mierkkijã riekta vãsstãdusáv bivtastsibrunij, juogu *riekta* jãli *boasstot*. Dãnna hãehttu gulldalit åhpadiddjev, valla aj aktan barggat tjoavddusav gãvnatjit. Maññutjissaj tjoahkkãjgiessit aktan ja lãhkit tjuorgajt.

ULME: OAHPPE GALGGI

- artihkãlav lãhkãt
- oahppat vehi boatsojãlãdusãv
- åjãdallat gãktu ulmusj, birãs ja sebrudahka nubbe nuppev vãjkkut
- lãhkãt ja dãlkkut tjuottjodusãjt
- dahkat tjoahkkãjbiedjam bágojt
- gãerddot værbba- ja substantijvjavjuohkemav
- substantijvva mãhtudagãjn gãvnnat duov dãv kasusav tevstan

Tjoavdos dahkamus 1:

		Riekta	Boasstot
1	Ællosãme guododi boãhttsujt jagev birra.	X	
2	DÆllosãme jãhti elujn merragãddãj.		X
3	Ãldo njãllu miessemãno.	X	
4	Miesijn li ållo vasjulãttja.	X	
5	Gã mæsãtja li stuorrum, de jãhttãji elujn giesseãrudahkaj.	X	
6	Giesseãrudak la duoddarin		X
7	Miesijt mærkku gidãgiesijt.		X
8	Turistaen lea dãbãlaš geassebargu.	X	
9	Sjievnnjisãjge I njuovvi sarvajt, dalloj gã boãhttsu li stuoraga ja buojde.		X
10	Ragãtãjgge I tjãvtjãjt.	X	
11	Dãlvveãrudak la sãmme sajen dãlvev miehtãj ja ællosãmij sijdda.	X	
12	Dãlvijt la njuovvamãjgge.		X

Dán tevsta ja dahkamusá baktu hiehpá riek buoragijt ságastallat jahkesyklusa variasjávnnájt. Gå dálkke rievddá de máhtta jahkesyklus boatsojæládusán ietjájduvvat bájkes bájkkáj, ja jages jahkáj. Buojkulvissan máhtta nammadit muhtem ælloniehki familja árru sæmme sajen jagev birra danen gå gulluji állesjahkásasj ælloguhtomguovlluj. Ietjá buojkulvisá: Variasjávnná I aj goassa miessijt mærkku, ja manemus jagijt tjadádi moattes gidájáhtemav trailerij ienni gå iemeláhkáj.

Gávva: Edel mosen

b. 110-111: Substas: *Gidáiehkiet duoddarin*

Dát tæksta I substas rádnastallama ja friddjavuoda birra. Mij lip tækstaj sjávot tjállám luonndonammadusájt, vaj hiehpá buoragiet duodden låhkámij dán oassetiebma, valla máhtta aj lågåduvvat ietjá aktijvuodajn.

Tevista dahkamusájn ([tjuovvus 5](#)) gávnnabihtit ruossabágov majna oahppe galggi fokuserit substantijvva- ja værbba-såjádimev. Duodden galggi gávnnat luonndonammadusájt, postposisjávnnájt ja adjektijvajt tevstan.

ULME: OAHPE GALGGI

- låhkát subttasav
- ságastallat sisanos
- dåbdddát luonndonammadusájt
- tjoavddet ruossabágov grammatihkka máhtudagájn viehken
- gávnnat adjektijvajt ja postposisjávnnájt tevstan

b. 112-115: Substas: Máttaráhkko substas doaro birra

Dát tæksta l tjáledum subttasin, valla sisanon li diedo gá nákko tjadá sirddin ulmutjijt Nuortta-Råmsås ja Finnmárkos tjavtja 1944. Tæksta l guovte oassáj, dáhkki hiejjtet visská mádjusin jus oahppe mielas la guhka tæksta (valla e oattjo diehtet gáktu hæjttá).

Máttaráhkko guhti substas, la alma ulmusj. Giehttu ietjas vásá- dusájt daj tjierggis basádis- ja javllabievvijs nav gáktu sán mujttá. Tevstav dáhkki buohtastahttet ietjá sajjij, danen gá gávnnuji moadda sæmmilágásj subttasa. Ihkup muhtem oahppe máhtti subtsastit fuolkij birra gudi li vásedam doarov.

Dahkamus la riekta/boasstot tjuottjodusájs, gatjálvisá tevstas.

ULME: OAHPE GALGGI

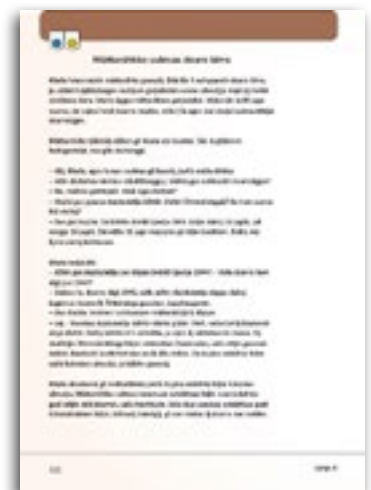
- lāhkāt subttasav ja ságastallat sisanos
- dábdđát fáktádiedoht tjáppagirjálásjuoda tevstajn ja adnet diedoht gá tjoavddi duov dáv dahkamusáv
- oahppat manep væráltdoaros ja gáktu nákko tjadá sirdeduvvin Nuortta-Råmsås ja Finnmárkos

Tjoavdos dahkamus 1:

		RIEKTA	BOASSTOT
1	Maria ájggu gatjadallat máttaráhkos doaro birra.	X	
2	Máttaráhkko l vuoras ja ij mujte nav álov.		X
3	Máttaráhkko l lājbbu læfsojt gá Maria boahťá.		X
4	Máttaráhkko lij 10 jagák gá doarro álgij.		X
5	Olmmaivákken lidjin állo soldáhta ja dárrun jage 1943.		X
6	Maria máttaráddjá lij dujska soldáhtta.		X
7	Máttaráhkko substas: muhtem dujska soldáhta lidjin hávsskes ulmutja.	X	
8	Ulmutja Olmmaivákken viehkedin Baalsrudav.	X	
9	Dujska soldáhta gudi bāhtin basádismáno jage 1944 boalldin gādijit.	X	
10	Máttaráhkko viegaj mæhttsáj ja tjiehkádij slabá vuolláj gá soldáhta bāhtin.	X	
11	Dujskalattja njuovvin máttaráhko familja hestav ja gusájt.		X
12	Nuppe biejevuolggin dujskalattja Áhkánjárggaj.		X

Girkonjarga/Kirkenes buollám nuppát væráltdoaron gálgá- dismánó 1944. Gávvvá: Fort Leavenworth Media Support Center (United States Army Combined Arms Center)/Wikipedia.

Tsuojjgidus: Gehtja aj oasev NRK-sáddagis *Høsten de mistet alt* gå sirdeduvvin náikko tjadá ja gå buolldin Nuortta-Råmsáv ja Finnmárvkov: <https://tv.nrk.no/serie/hoesten-de-mistet-alt>

Dokumentárri Elivas reise subtsas histávrváv mij la vargga sáemmi majt máttaráhkko subtsas tevstan.

b. 116-118: Várrenjuolgasusá

Dán tækstaj gávnnuži dahkamusá 93-95 bielen. Oahppe gænna I máhtudahka ienep barggij dán oassetiemás, máhtti láhkát subtsasav *Njuolggabálges* mij hiehpá buoragit dási. Oahppe máhtti duola degu áhtsát «ásijt» várrenjuolgasusájs tevstan:

Makkár várrenjuolgasusá li tevstan majt ulmutja subtsasin li ájádallam?

Li gus vajálduhtám muhtem njuolgasusájt?

ULME: OAHPE GALGGI

- áhkát fáhkagirjásjvuodav
- oahppat várrenjuolgasusájt

b. 119-122: Substas/Novælla: *Njuolggabálges*

Tevstav hiehpá buoragit duodden láhkát tiebmáossáj *Várrenjuolgasusá*, valla dáhkki aj ietjá aktijvuodajn láhkát.

Tæksta I novælla ja iejvvip vuostasjlávitjiit Kine ja Sindre, majt muhtema ihkap dábdidi girjes *Vákkijn 4* ja *Vuonajn 4*. Dá bále I Sindre aktan familjajn, gudi oarjján árru, giesseloaben Kine familja lunna Nuortta-Vuonan, ja várrevádtsem la prógrámmán. Sindre sihtá aj vádtset Suoma alemus várráj, Hálti, alátjamos (høyeste punkt) la Ráisduottarháldi, Vuona bielen rájá. Dáhkku I mælggat ja lássát vádtset, Kine, Sindre ja tjiehtje (Sindre áhttje) galggá aj mañen. Dá nuppe galggi basecamp ja jávriijn guollit madi «buosjága» galggi tjáhkkañ vádtset.

Oahppe gudi lijkkuij vádtset, galggi dábdidát muhtem vidjuriit tevstan: smilltje ednam, e guorrasa nubbe nuppev gággu galggi vádtset, juolge li vájbbam, tjáhkkañ mij huoman ij la tjáhkkañ, ja ulmusj guhti agev buoremusat diehtá...

ULME: OAHPE GALGGI

- subtsasav láhkát
- ájádallat sjáññaris, sisanos, vájkkudimnævojs ja gáktu tevstav dagá/struktureri
- ietjasa vuojnojt ávdđánbuktet ja tjieggit
- adnet tevstav inspirasjávnnán ietjasa tækstabarggij
- ságastallat fágajgasskasasj tiemájs LK20:n

Válljim lip dássju mierkkít tevstav visská mádjusijn danen gá la ilá guhkke. Ij la vuojga gássjel, valla oahppe gudi álu válljiji alek mádjusav, máhtti gæhttjalit. De ihkap la buorep aktan tevstav lãhkãt.

Dahkamusájn ([tjuovvusin 5](#)) gávnnuji gatjálvisá ma tjoahkkáj-giessi dáhpádusáv ja hasodi oahppijt ájadallat hámev ja tevsta sisanov. Tæksta hiehpá vuodon ságastalátjit divna gálmma fágaj-gasskasaj tiemájs LK20:n, gehtja buojkulvisájt 7. ja 8. bielen dán åhpadiddjibagádusán.

5. Álggobarggo ja gielladájma

DÅJMA/TIEBMÁ

Mij vuolggep álggokávlláj

Bájkkenamá

Luonndonammadusá

Bájkálasj subtsasa

ULME: OAHPE GALGGI

- hárrjidallat kártav láhkát
- oahppat muhtem sáme bájkkenamájt ja dajt njálmálatjt adnet
- oahpásmuvvat bájkálasj subtsasijda
- oahppat muhtem luonndonamma-dusájt

Átsádallamij milta de la gássjel oadtjot gielav dájmatjit bussen, bijlan jali váttsedattijn. Gá kártta l gieda ávdán, de máhtti oahppe tjuovvot kártan gánná li, ja bájkkenamájt váttsedattijn oahppat. Váttsedattijn la ráhtto boahdet dan sadjáj gási galga, ja gássjel la sijáv tjoahken anedit. Danen la buorre l stasjávna duonna dáanna (viertti kárttaj mierkkít) gánná tjáhkanihpit madi oahppi bájkkenamájt ja luonndonammadusájt majt «vássebit». Ihkap náginijn la bájkálasj histávrrá majt subtsasti?

Adnit aj kártav vuodon gá galggabihtit guoradallat bájkkenamájt læjrrasaje lahka. Gáhtjo oahppijt gávnna nágin namáv kártan majt li válljim. Makkár diedo li bájkkenamájn: Luonndonammadusá? Persávnáj namá? Ietjá?

Norgeskart.no

Dán láhkáj oadtju adnet sáme bájkkenamájt, luonndonammadusájt ja bágojt ma kulturhistávrrá birra subtsasti. Spellat álggobingo la alternatijvva vuohke aktiviserit oahppijt gielalattjat. Oahppe máhtti spellat *Álggobingo váren* madi vádtsi læjrrasadjáj, madi vádtsi dan sadjáj gási galggabihtit, jali madi lihpit læjrrasajen. Dánna viertti gávnna (jali adnet) nav moadda bágo gá máhttelis brehtan. Ienemusát li luonndonammadusá ja sjatto, valla aj muhtem bágo tjanádum kulturhistávrráj. Brehtaj duogen li báhkolista ja oajvvadus njuolgadusájda. Máhttelisvuohka l lasedit gássjelisvuodav jus váldá manjen vehi grammatihkas. Gá doajmma hæjttá, de máhtá buojkulvissan gáhttjot oahppijt subtsastit majt li gávnna, ja aj gánná gávnna. De oadtju sæmmi bále hárrjidallat akkusativav ja/jali innesijvav.

>>>

Ávddábarggo/Oahppamnævo

Tjáleda oasev kártas sáme bájkkenamáj dan guovlos gási galgga-bihtit, duola degu www.norgeskart.no, jali tjále muhtem bájkkenamájht gávuváj dat guovlos.

Moatteda kártav, guovtes-gálmás oahppijs máhtti aktan barggat guhtik kártajn. Lamineri kártajt ja válde dajt manen.

Máhtta aj liehket ávkálasj válldet manen báhkolistav ájgge-guovddelis luonndonammadusáj (gehtja buojkulvissan dav mij la [dánna](#)). Jus dábddábihtit nágin ressursav guhti máhtta viehkedit bájkálasj histávvráj dat bájkes gási lihpit, de vierttibihtit gáhttjot suv manen álggokávlláj.

Jus sidá álggobingojn spellat, de hæhttu tjáledit bingobrehtajt *Álggobingo váren*. Lamineri dajt ja válde manen. Mujte aj white-board tussjajt maj mierkki bingojt bretajn. Oahppe máhtti aktan barggat guovtes ja guovtes, ja de dárbaht juohkka oahppepára avtav bingobrehtav ja avtav tussjav.

DÁJMA/TIEBMÁ

Lávdaoaden

Ávddábarggo/Oahppamnævo

Dát tiebmá ij la tijmmaplánan, valla tjadáduvvá gá lejrav dahkabihtit ja gá lejrajn hiejttebihtit. Viertti aj gærddot bágojt dáj vuoroj gaskav. Gehtja moalkedimij buojkulvisájht ruvton oalgessielen. *Várijn 3* girjen lip válldim fokuserit gáktu lávdagoade sisbielen galggá, ja de oahppe gudi li ávddála barggam *Várijn 3* girrijn, máhtti muhtemav dájs termajs. *Várijn 4* girjen la oajvvefokus lávdagoade álgusjbiele oase, valla gærddop aj termajt «Lávdaoahhte».

Jus la máhttelis, de vierttibihtit válldet manen vædtsagijht majna árbbedábálasj lávdagoadev *tsaggabit*, *tsakkijht*, *ádnárisájht* ja *loavddagav*. Buorre jus la ulmusj manen gut máhtta subtsastit gáktu tsaggat ja gáktu lávdagoaden árrot. Árbbedábálasj lávdagoaden lij «gievkan», boassjo, ájlis sadje gánná ettjin aktak galga tjáhkkaht.

Tjoahkki sámegeioahppijht avta juohkusij, ja gáhtjo tsaggat árbbedábálasj lávdagoadev. Adnit riek vissjalit bágojt plánsjas. Sámástihtit/adnit bágojt madi lejrav dahkabihtit. Buvte gatjálvisájht oahppijda vaj hæhttuji adnet bágojt ja moallánagájt lávdagoades.

ULME: OAHPE GALGGI

- oadtjot máhtudagájt ja tjehpudagájt massta l dárbo gá galggi ávvudalli álggoiellemis
- oadtjot máhtudagájt gáktu lávdagoadev adnet árbbedábálattjat
- lávdagoade bágojt ja moalkedimijht adnet

Buojkulvis:

- Majt dárbaht gá galggap tsaggat lávdagoadev?
- Gánná li tsakke/ádnárisá/dæhkága?
- Dæhkága li ...
- Gánná l lávda?
- Lávda l ...
- Gánná galggá uvsuk/uksa liehket?
- Uvsuk galggá ...
- Gánná galggá árran?
- Árran galggá lávdagoade guovddelin.
- Máhtá gus viedtjat árrangiergijht?
- Máhtáv.
- Ma li boassjon?
- Boassjon li gievkan-bierggasa nav gá giebbme, tjáhtjelihtte/skiello, biebm...
- Gánná galggap oadet lávdagoaden?
- Mij oadev luojdon.
- Gási biedjap vuossajt ja oademvuossajt?
- Mij dajt biedjap sággáj.

>>>

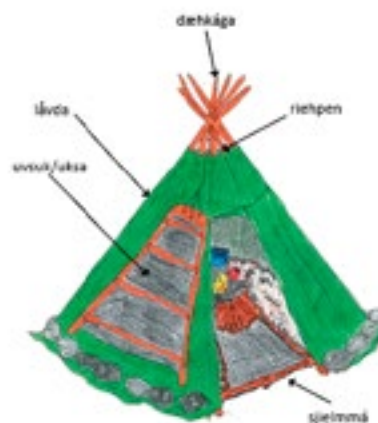
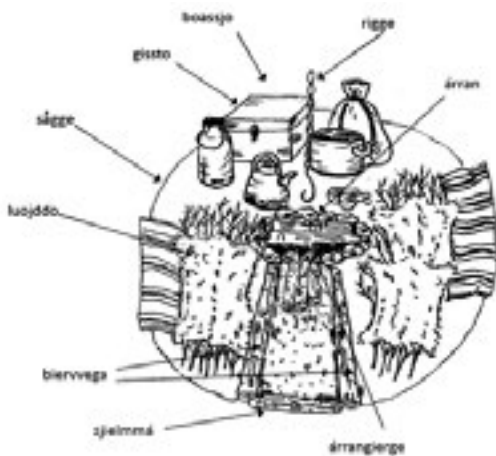
Gå lãvdagoadev lihpit tsaggam, de máhttebihtit tjáhkanit lãvdagoahtáj. Dát la buoremus sadje gãnnã sãgastit gãktu lãvdagoaden árrót ja gãktu adnet dav. Hárjjidallit bágojt ja moallánagájt. Buorre dahkamus majna joarká: vatte sãmegieloahppijda ávdãsvásstãdusãv nuppijt oahppat gãktu árbbedábãlasj lãvdagoaden árrót. Juska ælla vãlljim oahppat sãmegielav, de galggi huoman oahppat vehi sãmegielas ja kultuvras.

Lãvdagoahte I aj buorre tjáhkanimsadje jus la nievres dálkke, jali jus ij la muhttijn mige barggat. Dãnna oahppe aj máhtti spellat bræhttaspelajt jali barggat bãhkooahppamkãrtãjt ma gulluji tiebmáj.

Oahppe hættuji aj lãvdagoadev gajkkot ja rãdijat læjrrasajev gãájgge nõhkã. Gærdo lãvdagoahtebãgojt dãnna aj.

Ávdãbarggo/Oahppamnãvo

Tjãleda, lamineri ja vãlde manen plãnsjãjt *Lãvdagoaden* ja *Lãvdagoahte*. Adnit dajt viehkken gã árbbedábãlasj lãvdagoadev tsaggabihtit, jali ádãájggãsasj lãvdagoadev aliminiumstãkkoj. Vãlldit manen nãgin bãhkooahppamkãrtãjt ja bræhttaspelajt.

Tjuorggasa: Jorunn Løkvold

DÅJMA/TIEBMÁ

Læjrrasadje

Læjrrasadje I tiebmá mij boahotá moaddi *Várijn*, *vãkkijn* ja *vuonajn*. Dãnna hárjjidallap bãgoj ja moallánagájt dajs ma gãvnnuji læjrrasajen, ja dajs majt dãrbahip gã lip miehtsen. Luondulasj sãgastit dajs dãjmãjs majt barggap læjrrasajen ja ietjãn dan birrusin. Læjrrasajen la aj luondulasj fãgãjgasskasasj tiemáj baktu ma gulluji LK20. Máhttep buojkulvissan barggat *guoddelis ávdãnimijn* ja *demokratijja* ja *viesãtvuodajn* gã sãgastallap gãjkkãsij riektãs ja makkãr njuolgãdusãjt vierttip tjuovvot gã lip luondon mij guosskã læjrrasadjãj ja dãllãj. Vijdãbut la læjrrasadje ja

>>>

miehtsen liehket tjanádum goalmát tiebmáj: *álmukvarres-vuohta ja iellemrijbadibme*. Læjrrasadje I tiebmá mij boahdá moaddi *Várijn, vákkijn ja vuonajn*. Dánna hárijjidallap bágoj ja moallánagájt dajs ma gávnnuji læjrrasajen, ja dajs majt dárbahip gá lip miehtsen. Luondulasj ságastit dajs dájmajs majt barggap læjrrasajen ja ietján dan birrusin.

Læjrrasajen la aj luondulasj fágajgasskasasj tiemáj baktu ma gulluji LK20. Máhttep buojkulvissan barggat *guoddelis ávddá-nimijn ja demokratijja ja viesátvuodajn* gá ságastallap gájjkásij riektás ja makkár njuolgadusájt vierttip tjuovvot gá lip luondon mij guoská læjrrasadjáj ja dállláj. Vijdábut la læjrrasadje ja miehtsen liehket tjanádum goalmát tiebmáj: *álmukvarres-vuohta ja iellemrijbadibme*. Dákkár ságastallamijt gánná galga ájádallat li moaddásijda gássjela sámegiellaj. Dav de máhtá dárogiellaj tjadádit madi hárijjidallap gielajn konkrehta dahkamusáj ja dilijn. Oahppe gudi li ávddála VVV girrij barggam, máhtti juo moadda bágo ja moallánagá læjrrasajes ja dállimis. Gá dálá birra lip tjoahken, de la buorre dibddet oahppijit gulldalit ja adnet bágojt ja moallánagájt majt máhtti - jur dan diehti vaj dábdi sij máhtti.

Máhttep gærddot bágojt ja moallánagájt

- ma læjrrasajen gávnnuji
- majt dárbahip gá dáláv tsahkkidip
- makkár vædtsaga li oahppijn manjen
- makkár barggodahkamusáj galggi barggat

Máhttep aj hárijjidallat ádá bágojt ja moallánagájt

- gá ietjá dájma galggap barggat madi lip álggon
- gá galggap barggat duojna dájna dájmajn, duola degu mij dáhpáduvvá *manjel gasskabiejve, iehkedis, idet jali manep bieje*

Gehtja buojkulvisájt moalkedimij oalgesbielen.

Ávddábarggo/Oahppamnævo

Læjrrasaje/Álggokávlá/tiebmábiejvij tijmmaplánav viertti-bihtit tjáledit A3-stuorruahkan, laminarit ja gatsostit dállgátte lahusij mij la luondulasj tjáhkansadje.

Báhkolistav *Læjrrasaje bargo ja dájma* vierttibihtit aj gatsostit vaj divna vuojni. Máhttebihtit dahkat ietjada plánsjajt bágoj ja moallánagáj ma hiephi buorebut.

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat fágajgasskasasj tiemájs LK20
- oadtjot máhtudagájt ja tjehpudagájt majt dárbahti álggoiellem ávvudalla-mijda
- gærddot, oahppat ja adnet bágojt ja moallánagájt læjrrasajes ja dájmajs ma li danna

Buojkulvis:

- *Ma li læjrrasajen?*
- *Læjrrasajen li lávdagoade, vuossa, árran, rujtta, skiello/tjáhtjelihte ...*
- *Majt dárbahip gá galggap dállit?*
- *Mij dárbahip árrangiergijt, biessijt, muorajt ja rissijt.*
- *Máhtá gus viedtjat ...?*
- *Máhtáv.*
- *Iv máhte danen gá ...*
- *Visjá gá...*
- *Visjáv.*
- *Iv visjá.*
- *Gut máhtá ...?*
- *Mån máhtáv ...*
- *Ma li duv vuossan?*
- *Muv vuossan li rássjobiktasa, hullogænsis, oademvuossa ...*
- *Majt galggap barggat gá lip bår-rám gaskabiejvijt?*
- *Majt galggap barggat idet ávddál gasskabiejve?*

Tjuogas: Jorunn Løkvold

DÁJMA/TIEBMÁ

Ællosujtto

Sjuohppit

Jus la máhttelis, de vierttibihtit guossidit ællobarggijt. Dav vierttibihtit juo ávdán sjehtadit. Ihkap muhtema dábdđi náginav gut máhtta lágádallat? Ávkálasj jus áhpadiddje juo ávdán barggá dajna lágádallijn, vaj diehtá man birra galggá lágádallat, ja makkár máhtudahka l oahppijn gielalattjat. Jus ælla ællosáme lahkusin, de máhtta áhpadiddje subtsastit ællosujtos. Lágádallamav máhtta tjadádit árbbedábálasj lãvdagoaden.

Vájku gut galggá lágádallat ællosujtos, de la ájnas hiebadit gielav oahppijjuohkusij. Ihkap muhtem oahppe e hãlvva dábdã ællosujtos ávdutjjs, de la dárbbõ dãrogielajñ viehkkegiellan.

Oajvvadusá lágádallamij:

- *Sijdda-moallãnahka, tjærro*
- *Majt boahhtsu bãrri?*
- *Boahhtsu «familja» nammadusá*
- *Makkár ávkev oadtju ællosáme boahhtsujs (vuodjemhiergge, biebmo, biktasa, duodje)*
- *Guhtom álles jagev jali duot dát guhtomguovllo jagev tjadá?*
- *Boatsojæládusá jahke (njoallom, mærkkom, ragát, njuovvam jnv.)*
- *Vuodo- ja lijggeæládus?*
- *Hásstalusá æládusán*

Gã ællosámijtt guossidihpit jali gã lágádallam la lãvdagoaden, de la sjuohppim riek suohtas doajmma oahppij gaskan. Jus galgga-bihtit vuorbástuvvat dãmajñ, de vierttibihtit adnet nuohkásav sjuohpanijs ja tjãrvijs «bliññkan». Buorre l aj ressursav, ulmutjav gut máhtta sjuohppima birra subtsastit ja vuosedit, ja hasodit oahppijtt gielalattjat.

Gã divna oahppe li gæhttjalam, de máhtta dát liehket friddja doajmma. Máhttelis la ásadit juogosgilppusav stafæhttan: Akta oahppe juohkka juohkuis viehkã mierkkidum bãlggãv, guhtik vuorov, boahta sisi mállaj ja sjuohppi (buojkulvis vihhti), joarkká ja soajttã viehkat strafferunde, ja de vas viehkã oanep bãlggãv ávdãs málssu nuppijn.

Ávddãbarggo/Oahppamnævo

Duot dát visualiserim vuohke máhtta lasedit oahppij oahppambãhtusijtt lágádallamis. Dãla li muhtem oajvvadusá: duoje, kãrtta (danna máhtta vuosedit guhtomguovlojt ja tjãrojt) jali plãnsjajtt/flippover.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahpástuvvat boatsojæládusãjn
- dábdđãt muhtem guovdãsj moallã-nagãjt ma gulluji æládussaj
- ájádallat gãktu ulmusj, sebrudahka ja birás vájkkudi nubbe nuppev
- ájádallat jus boatsojæládus la guodelis

Buojkulvis ájggeguovddelis bãgojda:

Boatsojfamilja:

álldo, miesse, tjermak, ællo

Jahkesyklus:

gidãjãhtem, guohtombãjkke, giesseãrudak, miessemærkkom, njuovvam, ragátãjgge, dãlvveãrudahka

Biebmo:

bierrgo, mállegãhko, adãma, njuovtjav, tsãhke, gãmsa

Biktasa:

guolggabiktasa (nuvtaga, muoddã, gãlsoga, gahper, gistã)
Sassnebiktasa (*tjãtjegã, sassnegahper, avve, sassnebãvsã, sassnega, svãlltjã*)

Ábnasa:

duolje, tjoarve, dãvte, sasne

- oahppat manen ja gãktu sãme sjuohppiji
- gærddot/oahppat muhtem sjuohppimbãgojt

Sjuohppim-bãgo:

sjuohpan (lasso), sjuohppit (ã kaste lasso), valãgin (over skuldrene)

Modellav 70-71 bielen *Várijn 4*, girjen, máhtá buojkulvis kopierit A3-stuorruahkaj, laminierit ja adnet viehkken gá tjielggi jahkesyklusav.

Buorre tjuorgas mij vuoset gárdev ja majt gárden barggi gávnnu Muv gávnbáhkogirjen (Helander, Liisa: *Muv gávnbáhkogirje*. Sámi oahpahusráđđi 1997).

Girjen li aj muhtem ietjá tiemá tjanádum ællosujttuj; njuovvama, lávdagoaden, márffit, dibmaduodje, garraduodje.

Mujte aj áttjudit nuoges sjuohpanijt ja tjárvijit jus galggabihtit sjuohppit - ja juojddá majna mierkki bálggáv.

DÁJMA/TIEBMÁ

Nástebálges/Luonndobálges (Diehtet gánná la miehtsen)

Dát la juokkirak doajmma majt ienemus oahppe buoragit lijkkuji. Dánna vierttiji aktan barggat gá galggi tjoavddet duov dáv dahkamusáv, ja mijá mielas buorebut manná jus li smáv juohkusa, 2-4 oahppe juohkka juohkusin. Dájma hætthu gárvedit snivva juo ávdán ja de tjadádit stjerneorientering jali luonndobálggáv.

Stjerneorientering dájman la bássa vuodon, ja divna juohkusa vierttiji álles ájgev bása baktu jus galggi joarkket. Dahkamuspásta li álggon juo, ja básan li divna kártá tsuojgidusáv gánná pásta li. Divna juohkusa álggi sæmme bále. Gá álggá, válljiji juohkusa kártáv poasstabagádusáv, váldi kártáv ja manni poasstaj tjoavdatjit dahkamusáv. Gá dahkamusáv li tjoavddám, vierttiji oahppe ruopptot básasj viettjatjit ietjá poasstabagádusáv gá nuppev dahkamusáv galggi gávnnat.

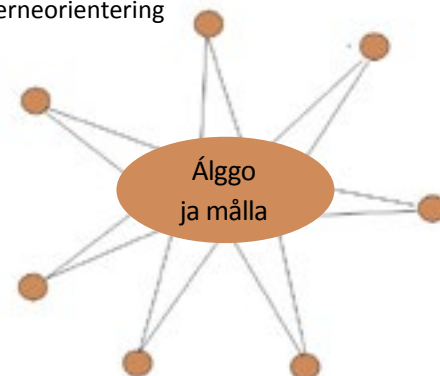
Vásstádusá dahkamusávda/tjuorgajda tjáleduvvá mañenagi vásstáduskárttáj.

Stjerneorientering dájman máhtá biedjat teorehtalasj dahkamusáv (tiebmá buojk.: *juhtusa, sjatto, luonndonammadusá, bájkkenamá*), njálmálasj jali ienep praktihkalasj dahkamusáv (*buojkulvis teltav tsaggat, tjátjev guoddet ja tjátjev vuossjat*). Biedjit mujttuj, stjerneorientering doajmma rávkká moadda ressurasa gudi máhtti liehket kontrolløra/vávta duon dán pástan). Dánna l luonduolasj sámezieláhpaddidje aktan barggi buojkulvis lásjmudallam áhpadiddjijn gá galggi dahkamusáv dahkat ja tjadádit gárvidusáv, ja aj gávnnat viehkijt, buojkulvis æjgádiit gudi máhtti vávta liehket pástajn.

ULME: OAHPE GALGGI

- dádjadit álkkes bagádusáv
- diehtet gánná la miehtsen kártajn jali bagádusáv viehkken (dárogiellaj jali sámegiellaj)
- dábdát/máhttet láttij/sjattoj/juhtusij/guolij namájt/nammadusáv
- tjuolmajt aktan tjoavddet
- (juohket sámezielmáhttudagáv dárogieloahppij)

Nástebalges/
Stjerneorientering

Luonndobálges la álkkep tjadádit dajna gá li dássju teorehtalasj dahkamusá. Dat rávkká binnep ulmutjijt. Gáktu gárvedit ja tjadádit boahdá dassta gáktu oahppijjuogos la aktij biejadum. Dahkamusájt bieja álgus juo ávdán. Bieja poasstaj 1 tsuojggidusáv mij oahppijt rádjá poasstaj 2, ja poasstaj 2 bieja tsuojggidusáv mij rádjá oahppijt poasstaj 3. Tsuojggidusáv poasstaj 1 oadtju juo álgon. Rája oahppijt bálggáv, avtav ja avtav juohkusav áigen, ja viertti vehi gasska daj gaskav.

Vájku majt válljibihtit: Mujttu áttjudit vuojtojt sidjij gudi vuojtti ja jaskadusvuojtov iehtjádijda.

Oajvvadus:

- Popcornajt dáhkki poppit dálá nanna gá iehket sjaddá
- Ábnnasa ja vædtsaga jus galggabihtit basset svelajt/ stádtjogáhkojt ja váffalijt jali rávtsav vuossjat.

Biebbmobagádusájt sámegeiellaj gávna dánna.

Oajvvadusá gáktu organiserit

A: Dássju sámegeieloahppe álggoscávlájuohkusin:

Dahkit juo ávdán bagádusájt ja dahkamusájt sámegeiellaj, valla e galga liehket ilá lássáda.

B. Nágin oahppe juohkusin dárogielagij:

Dánna máhtá adnet dárogielgárvvidusáv vuodon, valla sámegeieláhpaddije viertti gæhttalit ietjas oahppijt ja sámástit duon dán pástan nav guhkás gá máhttelis.

C. Juohkusa sáme- ja dárogieloahppij:

Dagá avtav sehtav dahkamusájs/bagádusájs dárogiellaj, ja sæmmi sámegeiellaj. Aktisasj barggojuohkusa li «rájnna» giellajuohkusa, ja sámegeieloahppe oadtju ietjasa dahkamusájt ja bagádusájt sámegeiellaj.

Máhttebihtit dibdet juohkusijt sæhkálakkoj. Dagá dahkamusájt, muhtemijt dárogiellaj ja muhtemijt sámegeiellaj. Gá dahkamusá sámegeiellaj galggi tjoavdeduvvat, de vierttiji sámegeieloahppe válldet ienep ávdásvástádusáv. Mij lip álggám dájna modellajn ienebut ja ienebut danen gá gievrrot aktisasjvuodav juohkusin - ja dan láhkáj oadtju aj dárogielaga vehi oahppat sámegeielav.

Ávddábarggo/Oahppamnævo

Tjuovvusin 8-12 gávnnuji áhpadimnævo majt máhttebihtit adnet vuodon stjerneorientering dájman gánná ienemus oasse dáhpáduvvá sámegeiellaj. Dahkamusá ja poasstabagádusá vierttiji hiebaduvvat dan sadjáj gánná lihpit. Tjuorggasystiebma viertti aj hiebaduvvat sadjáj ja skieloj, teltaj jnv. stuorruahkaj.

DÅJMA/TIEBMÁ

Stasjávnnááhpáduš:

Bivddoásadusá ja bierggorákke

Dábálasj kulturhistávrá

Geologijja

Botanihkka

Olmáivákke skávlán la dáhpe 10. klássa oahppe (áhpáiddje viehken) válddi ávdásvásstádus oahppat gasskadásev dajt nammadum tiemájt. Lágát klássa juogeduvvá juohkusijda, ja juohkusijn la ávdásvásstádus guhtik tiemás. Ávdábargon skávlán galggi oahppat nav álov ietjasa tiemás vaj máhtti vas oahppat vijdábut oahppijda gasskadásen. Dát áhpáduš la álggobarggo. Dá tijma li fágajgasskasasj tijma majt «válldá» juohkka fágas. Sáme-gieloahppe juogeduvvi duon dán juohkusij, ja gárvedi sámegiela ietjasa lágádallamijn adnet. Mij ep vuorde sij galggi máhttet lágádallat dákkár tiemájs sámegiellaj, valla galggi máhttet adnet ja oahppat muhtem sámegiela bágojt juohkka tiemán.

Dáv dájma organiserit ja gárvedit la oahppijjuohkusa stuorru-dagá, álldarij ja oahppij gielalasj dáse duogen. Diedon máhtti gávtsát ja avtsát klássa oahppe aj válldet ávdásvásstádusáv dát áhpádimis. Máhttelis la aj lágát klássagijda áhpádit gávtsát- ja avtsátklássagijt jus e galga mannuj nuoramus oahppij siegen. Goalmán máhttelisvuohta l áhpáiddje ietja válddi ávdásvásstádusáv áhpádimis divna stasjávnnáj, valla de láhpep muhtem ulmijt ma li nammadum dan badjásasj oappopládnatjoahkke vuolen. Dán birra ienebu lágá 7. kapihttalín áhpáiddjibagádusá dábálasj oasen VVV:j.

Duon dán stasjávnnán:

Tsuojjgi oahppijda majt vuorddebihtit sij galggi oahppat, buojkulis binnemusát gálmma ádá sámegiela bágo juohkka stasjávnnán. Gærdo sámegiela bágojt moaddi.

Dibde oahppij ietja válljit makkár gálmma bágo galggi «vuossaj tsággát» ja oahppat. Dajt vierttiji áhpáiddjáj subtsastit ávdál vas manni boahhte stasjávnnáj.

Botanikkstasjávnnán máhtti da gálmma bágo liehket daj sjattoj namá majt válddi manen skávláj. Madi oahppe stasjávnnáj gaskav manni, de la buorre tjoahkkájgesset majt li oahppam, ja makkár bágojt galggi mujttet.

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat gáktu ulmusj, birás, sebrudak ja giella vájkkudi nubbe nuppev
- oahppat vehi kulturhistávrás, botanikas ja geologijjas
- aktan barggat nuppj siegen oahppam-prosessan ja máhttet ávdánbuktet ietjasa máhtudagáv iehtjádijda
- adnet gielav duon dán aktivuodan
- oahppat muhtem bágojt ma gulluji oassetiemájda kulturhistávrá, luonnonammadusá ja várresjatto

Oajvadás bágojda:

Stasjávnná 1 ja 2:

- *bivddoásadus (fangstanlegg)*
- *bierggorákke (kjøttgroper)*
- *gáddebivddo (villreinjakt)*
- *værrodimsadje (offersted)*
- *ællsujtto (reindrift)*
- *tjáhtjefábmo (vannkraft)*

Stasjávnná 3:

- *jiehkke (isbre)*
- *giergge (stein)*
- *gájsse (tind)*
- *tjáhkka (fjelltopp)*
- *oajvve (rund fjelltopp)*
- *jáhkka (elv)*

Stasjávnná 4:

- **Viste/lav:** *bárkkovisste (kvistlav), gállodna (steinlav)*
- **Sebmula/mose:** *darffe (engmose), sæmol (torvmose)*
- **Dagnasa/lyng:** *ligge (røsslyng), tjáhppismuorjedaņas (krøkebærlyng)*

Åvddábarggo/Oahppamnævo

Åvdån juo viertti oahpásmuvvat dan guovlluj gási galggabihtit dættodittjat elementajt majt gávnna dána. Buojkulvissan vierttip nammadit Gálgu-guovlov, dána gánná lejrav dahkap, gávnnuji ællobargo, moadda geldulasj geologalasj elementa ja moadda kulturmuhto. Artihkkalin Ålggoskávllá ja kulturhistávrrá, oahppij-girjen 82. bielen, máhtá láhkát daj birra. Gárveda birrusij 30 minuhta åhpadusáv juohka stasjávnnáj, ja duodden dav ájgev mij manná gá vádtsi stasjávnnás stasjávnnáj.

Mujte válldet mañen plánsjajt/lamineridum báhkolistajt divna pástajda:

- Poassta 1 ja 2: Kulturhistávrrá
- Poassta 3: Geologijja/Luonndonammadusá
- Poassta 4: Botaniikka, buojkulvis plakáhta *Viste/Sebmula* ja *Giedjega/Dagñasa* ja sáme florav jus gávnnu.

Botanihkkapoasstaj la buorre válldet mañen juojddá masi sjattojt dæbtjo. De máhtti vas oahppe válldet mañen sjattojt skávlláj ja adnet dajt mañebargon. Máhtti buojkulvis vuosádusáv dahkat dáro- ja sámeielsjattoj namáj. Vuosádussaj máhttebihtit buojk. lijmmiit sjattojt garra pahppárij A5- jali A6-stuorru dahkaj ja biedjat kontaktpahppárav badjel. Mañemussaj lijmmiit divna sjattojt garra páhppára nali.

Luonndofáhka åhpadiddje I ájnas doarjodiddje gá 10. klássa galggá åhpadit geologijjav nuorap oahppijda. Gávva: Toril B. Lyngstad

>>>

Gå li lågådallama ienemusát dárogiellaj, de máhtta biedjat ienep fáhkaássjev ienni gå dav mij la ruvton oalgesbielen. Máhttelis la integrerit ienep máhtudakmihtoijt, sierraláhkáj luonndofágan, gånna buojkulvis kvartærgeologijja I tiebmá mij buoragit hiehpá geologistasjávnnáj. Aktan luonndofáhkaáhpaddidjijn máhtti oahppe buojk. dahkat flipover mij tjielggi gáktu goasstejiena labudi, ja gáktu li luondov hábbmim.

DÁJMA/TIEBMÁ

Luonndobálges

Mijá skávlån la dát doajmma majt oahppe 8. klásson gárvedi ja tjadádi smávskávlå oahppij. Dát dáhpáduvvá sæmmi bále gå 9. klássa biebmov russti, ja 10. klássa tjadát stasjávnnááhpadusáv gasskadásegij. Jus oassálasste dijá læjrraskávlån/tiebmábiejvijt li dássju nuorajskávlåoahppe, de la luondulasj nannit dáv dájmvav.

Dáv dájmvav organiserit ja gárvedit la oahppijjuohkusa stuorru-dagá, álldarij ja oahppij gielalasj dáse duogen.

Oahppe gudi galggi ávdåsvásstádusáv luoddabálggás, juogeduvvi juohkusijda, ja juohkka juohkusin la ávdåsvásstádus vissa pástajs. Dá li fágajgasskasasj tijma majt «válldá» divna fágajs. Sámegieloahppe juogeduvvi juohkusijda, ja siján la (sámegiel-áhpaddidje siegen) ávdåsvásstádus vaj luonndobálggán li aj dahkamusá sámegiellaj. Læjrrasajen gávnni oahppe hiebalgis sajev gånna tjadádi, gatsosti pástajt ja hiebahtti dan sadjáj.

Luonndobálggáv smávskávlåj máhtta dahkat kombinasjávnnáv hinderløypas, praktihkalasj ja teorehtalasj dahkamusájs. Dahkamusá hæhttuji guoskat sijáj oahppamulmijda. Tiemá máhtti buojkulvis liehket: *Juhtusa váren*, *Látte váren*, *læjrrasadje* ja **Vuossan**. Áhpadiddjijbagádusán *Várijn 1* ja *2* girijijn gávnnuji oajvvadusá dahkamusájsda.

Tsuoiggidus gáktu organiserit

A: Dássju sámé oahppe juohkusin:

Dahkamusá ja bagádusá li sámegiellaj, valla e galga liehket ilá gássjela. Sámegielak hæhttu agev danna guhti máhtta viehkedit.

B: Oahppijjuohkusa sæhkálakkoj: (sámegiellaga ja dárogiellaga)

Máhtta dahkat avtav sehtav dahkamusájs/bagádusájs dárogiellaj ja sæmmi sámegiellaj. Aktisasj barggojuohkusa vierttiji liehket «rájnna» giellajuohkusa, ja sámegielloahppe vierttiji oadtjot dahkamusájt ja bagádusájt sámegiellaj. Dav máhtta tjoavddet náv: dárogieltæksta avta bielen, ja sámegieltæksta nuppen bielen – ja de välljiji ásadidje bielev dajda juohkusijda gudi báhti.

ULME: OAHPPÉ GALGGI

- gærddot ájggeguovddelis bágojt ja moalkedimijt *Várijn 1* ja *2* girijis
- aktan barggat, gárvedit ja organiserit dájmvav nuorap oahppijda.

DÅJMA/TIEBMÁ

Biebmojt russtit

Málestit la riek buorre doajmma gánná máhtá kombinerit praktihkalasj bargov njálmálasj dájmajn ja kultuvrradiedujn. Mijá skávlán la agev 9. klássa ávdásvásstádus russtit biebmajt divnajda gudi oassálassti læjrraskávlán (birrusij 150 ulmutja). Dát barggo gájbbet vehi gárvedimev, ávddábargov ja vædtsagijt, valla dat gullu biebbmo ja varresvuohta fáhkaj. Dán láhkáj la *biebmojt russtit* oajvvetiebmá 9. klássagijda juohkka læjrraskávlán, madi «garvvi» biebbmorusstimis divna ietjá klássajn.

Ja nav de biebbmorusstigav vierttiji organiserit. Biebbmorusstimav dáhkki organiserit ietjá láhkáj, buojkulvissan juohket oassálasstijt duon dáj juohkusij, ja nágin juohkka juohkusin gut válldá ávdásvásstádusáv biebbmorusstimis. Nievrep bielle l dánna, gå dájma tjadáduvvi, de vierttiji muhtema biebmajt russtit.

Mij tsaggap sierra gievanlávdaoadev gánná vuorkudip lihtijt ja biebmov. Dát lávdaoades aj russtij ja bárri gasskabiejvijt aktan.

Vuostasj biejeve agev jupptsip «spleisejupptsá» (biebbmobagádusáv gávna *dánna*). Divna gudi oassálassti válldi manen biebbmoábnnasijt, ja oahppe 9. klássan russtiji. Manep biejeve de máksá skávlá gasskabiejvev. Váren de dábálattjat málestip boahttsubiergos. Madi russtip biebmov, de máhttep gielajn aktijvalattjat barggat:

- Gatsosta plánsajjt ma vuosedi bágojt ja moallánagájt ma hiehpi.
- Adnit biebbmobagádusájt/barggotjieggidusájt sámegeillaj.
- Gærdo bágojt ja moallánagájt moaddi.
- Gatjálvisájt buktet majt oahppe vierttiji vásstedit. Gehtja buojkulvisájt ruvton oalgesbielen.

Ávddábarggo/Oahppamnævo

Dahkam lip listav dábálasj verbaj majt adnep gå málestip. Lameri báhkolistav ja válldit dav manen. Dav viertti gatsostit strategalasj sadjáj gievanlávdaoaháj, vaj la dannák madi biebmajt russtibihitit.

ULME: OAHPPPE GALGGI

- oahppat gáktu luondon málestit
- oahppat muhtem vættsásvuodabágojt
- oahppat ábnnasij ja álgoábnnasij namádusájt
- oahppat verbajt ma gávvi dájmajt ma gulluji biebbmorusstimij
- ságastallat biebmajt ja russtimis

Buojkulvisá:

Madi bárráp:

- *Majt jugá?*
- *Majt bárráp?*
- *Gut la vuossjam/bassám biebmajt?*
- *Mij la mállásin?*
- *Lijkku gå ...*
- *Máhtá gus rádjat/vuosedit munji ...*
- *Gijtov biebmajt!*
- *Gasskabiejvve li nav njálgge!*
- *Gijtov gå bárri/Jubmel adnus gijtov!*

Madi russtip biebmov:

- *Mij la dát?*
- *Makkár bierggo/guolle l dát?*
- *Majt dagá?*
- *Majt suotta?*
- *Majt basá?*
- *Majt vuossja?*
- *Majt skáddni?*
- *Máhtá gus biedjat ...*
- *Máhtá gus snjårrat ...*
- *Man guhkev galggá duolldat?*

Tsuojjgidus:

Girjje *Bidos* (Persen, Nan: *Bidos*. Iđut 2011) vaddá álkkes ja dádjadahtes gáváv ja tjielggi gáktu bidosav vuossjá. Dánna I aj báhkolissta tjuorggasij ma vuosedi vædtsagij ja ábnnasijt massta I dárbbu.

Mujte oasestit álgoábnnasijt aktisasj bárrámijda – ja válldet manjen dajt gievkanvædtsagijt massta I dárbbu: rujta, guvse, vispajt, skielojt/gárijt, tjienvilijit, vædtsagijt lihttebassamij jnv.

DÁJMA/TIEBMÁ
Lávllaga ja stága

Miján li agev stáhkambáttá sæhkálakkoj gá lip læjrraskávlán. Moattes oahppijs riek lijkkui stáhkamtijmajt, ja vuorrasamos oahppijn la ávdásvásstádus aktiviserit jali hávsskudallat unne-musáj, ja akta dajs suohttasamos dáhpádusájs læjrraskávlán. Dákkár dájmajt viertti gárvedit juo ávdán. Juoge oahppijt juohku-sijda, ja vatte sidjij vehi ájgev gárvedit dájmajt massta sihti ávdás-vásstádusáv. Mij javllap, juohkka juogos viertti gárvedit binne-musát 3 dájma ma galggi vihpat birrusij 45 minuhta tjoahkkáj. Duodden gæhttjalip oadtjot báttáv lávllot aktan ja soajttá ávdán-buktemijt. Mujte viertti ájgev gárvedibmáj dákkár fágajgasskasasj dájmajda válldet fágajgasskasasj ájges, ja ij sámegeiltijmajs.

Organiserim ja gárvedibme boahotá dassta galla oassálasste li, ja gáktu oahppijjuogos la biejadum tjoahkkáj gá usjudalá gielav ja álldarav.

Oajvvadásá dájmajda:

muorjijit, subtsastallambáddá, hájggát kubb, sjuohppit, gilpe, háddidallam- ja ietjá stáhkusa (gehtja oajvvadásáv boahtte bielen).

Dramatiserit: Subtsasav Dállit hiehpá buoragit dramatiserit.

Nuorajskávlá sámegeioloahppe máhtti dáv dramatiserit sáme-gioloahppijda smávkávlán. Ietján máhtta juogos duot dát állda-ris aktan barggat.

Ietja hæhttubihtit árvustallat man garrasit galggabihtit tjalmosit sámegeielav dájn stogos- jali doajmmabáttájn. Sámegeioloahppe gasska- ja nuorajskávlás máhtti lávllot sámegeiellaj, jali stáhkát álkkes giellastáhkusij sámegeioloahppij siegen smávkávlán. Máhttelis la árvustallat náv: jus oahppe li arvusmahttám fágajn ja gielajn álles biejev, de máhtti dá stáhkambáttá liehket «friddjabáttá» gánná sosiálatlattat la ájnnasabbo gielloahppa-mis. Valla huoman oajvvadip stáhkusijt ja dájmajt.

ULME: OAHPPE GALGGI

- adnet gielav duon dán aktijvuodan
- oassálasstet stáhkamijda ja lávllagijda
- gárvedit ja organiserit dájmajt ietjá-dijda

Oajvvadásá lávllagijda:

- *Várijn 1: Ávvo le mielan, Rievsaga, Biernna oadá*
- *Várijn 2: Miehttse juhtusa*
- *Várijn 3: Akta guolle vuodjá*

Lávllaga gávnnuji dánna aktan ietjá láv-llagij ja gáritjisáj oajvvadásáv ma máhtti hiehpát.

Juohkusin gånna li dássju oahppe gudi sámásti, máhtti divna stáhkusa, lávllaga ja dájma liehket sámegiellaj jali oasse sámegiellaj. Segadum juohkusijn vierttiji sámegielloahppe oadtjot sæbrrat stáhkusijda ja dájmaidja «dáj nuppij» siegen. Sámeieláhpaddje máhtti aj gárvedit avtav jali ienep dájmaid ma tjadáduvvi sámegiellaj, oahppe aj gænna ij la sámegiella. «Dábálasj» stáhkusa maid oahppe dábdidi ávdutjis, máhtti dagáduvvat giellahárjiddallamijda. Dála li muhtem oajvvadásá:

Tante Knute máhtta sjaddat buojkulvissan *Goasske tjuolmma*, *Áddjá tjuolmma* jali *lehke tjuolmma* maid máhtta hárijiddallat berrahij bágoj.

Hádja bohtá máhtta ietjá stáhkusin sjaddat: *Stálppe bohtá* stáhkusin máhtta buojkulvis oahppat jali gærddot juhtusij namájt (*buojk. buojda, snjierrá, sarvva, miesse*). *Bivdde bohtá* stáhkusin máhtta sæmmiláhkáj oahppat láttij ja juhtusij namájt maid máhtta bivddet (*buojk. rievssak, sarvva, njoammel*), ja Hávga bohtá stáhkusin máhtta oahppat guolij namájt (buojkulvissan: rávdo, dábmuk, njáhká ja tjuovttja).

Biernna oadá hiehpá buoremusat stáhkát nuoramus oahppij siegen. Akta oahppijs galggá liehket biernna, ja ietjá oahppe tjuodtju bierna birra gut vellaj ednamin ja oadá. Oahppe lávllu *Biernna oadá*. Gá lávlla náhká, de biernna badján ja giddi avtav oahppev. Suv gev giddi, oadtju liehket biernna.

Gånågis gáhttju/Kongen befaler hiehpá sidjij gudi li vuorrasappo ja gænna l máhtudahka dádjadit bagádusájt maid oadtju. Dánna galggá gånågis gáhttjot dájtt nuppijt dahkat duov dáv. Gånågis vuostak javllá «Gånågis gáhttju» ávdås javllá dav maid galggá gáhttjot, ja oahppe galggi dahkat dav maid gáhttju. Jus gånågis ij vuostak dav javla, ja oahppe huoman dahki maid sán gáhttju, de vierttiji ålgus mannat dán vuoron. Buorre jus sjehtadi man guhka ájgev galggi ájádallat ávdås ålgi. Máhttelis la aj náv: sán gut la manjemus gut riehta barggá, ålgus manná. Sán gut la manjemus, vuojttá (ja máhtta liehket gånågis bohtte vuoron).

Buojkulvisá oajvvadásáida:

- *Maná gievkanlávvdagohtáj.*
- *Viettja tjáhppismuorijjt!*
- *Váttse guokta lávke manus!*
- *Tjáhkida!*

Gáhhtjoma e galga nav gássjela. Jus oahppe I gånågis, máhtta áhpadiddje liehket «kabinettsekretær» guhti gånågisáv viehket bagádusájt dahkat. Adnit bágojt ja moallánagájt majt oahppe dábdi.

Kima stoagos la mujtostoagos majna dâhkki bágojt oahppat/gærddot, ja sæmme báttâ hárijidallat visuála mujtojt. Dála I oajvvadus mij hiehpá juohkusij 3-6 oahppij:

Bieja 6-10 gávne (buojk. giergge, duot dat sjaddo, gáffil, gávva láttijs ja guolijs) tjâhkkâhimvuoládisá nali. Madi ienep gávne, dadi gássjelabbo sjaddá. Vuoseda gávniit, javla bágojt ja gærdo desik divna máhtti. Rája oahppijt viegatjit, madi li viehkamin gádoda avtav kártâjs jali avtav dingajs. Gå ruopptot báhti, de galggi javllat dan substantijva sámegiel namáv mij gáhtu. Sån gut vuostak nahká, oadtju iesj válldet avtav dingav nuppe vuoruj. Jus dinga málssu sajev, de sjaddá gássjelabbo. Målso muh-tem bágojt gå li 3-4 vuoro mannam.

Tsuoiggidus: Báhkooahppamkártâjt dâhkki biedjat gávnijs sadjâj ma li gássjela gávnnat, buojkulvissan látte ja guole. Bágojt viertti hiebadit álldarij ja gielelasj dássâj.

Tjuorggasa: Jorunn Løkvold

Bájkes bájkkáj la stoagos majna hárijidalá sáme bájkenamájt. Dat hiehpá buoremusát oahppijda gasska- ja nuorajdâsen. Gehtja tjelggidusáv boahhte tiemán, bájkenamá.

DÅJMA/TIEBMÁ

Sáme bájkkenamá

Almeguovlo (kárta ja kompás)

Dán tiemán ij la ájgge mierreduvvam tijmmapládnej, valla integre-riduvvá dajn báttájn gá lip vádtsemin miehtsen. Ane kártav vuodon gá guoradalá bájkkenamájt dan guovlon (gehtja aj 5. kapihttalín). Gáhtjo oahppijt áhtsát muhtem namájt kártan. Makkár diedo li namájn (Luonndonammadusá? Persjávna? letján?)

Jus ælla oahppe ájn oadtjum ájadallat gáktu sáme bájkkenamá hiephi fágajgasskasaj tiemájda, de hiehpá buoragit dálla. Buojkulvissan máhtta nammadit jus máhtti luonndonamma-dusájt ja bájkkenamájt, de le buorre diehtet gánná la luondon (*álmukvarresvuolta ja iellemrijbadibme*).

Sáme bájkkenamá li aj kulturmuhto ma duodasti ulmuttij dájmajt ájgij tjadá, ja danen la aj ájnas oasse mijá kulturárbes (*demokra-tijja ja guojmmeviesátvuolta*). Duodden li moadda báva ja jáhto tjanádum bájkkenamájda. Sæmme bále máhtti namá vuosedit gáváv ulmutja, birra, giela ja sebrudagá aktivuodav (*guoddelis ávddånibme*). Buojkulvis dási le moadda bájkkenamá ma li «járg-gáluvvam» dárogiellaj dárojuhttempolihka diehti, ja báhtusa dassta sjaddin imálasj namá ma ællim dádjadahte, bájkálasj rievddama jali dábe. Sáhka l aj gáktu bájkkenamájt tjället. Dat gullu aj dáro bájkkenamájda. Ihkap oahppe máhtti nammadit muhtem buojkulvisájt?

Dáhkki aj kártav adnet vuodon gá hárijidalli almeguovloj.

Buojkulvis:

Mij lip dal Murgosjávren. Makkár almmeguovlluj vierttip vuolget jus galggap ...?

Bájkkenamájt máhtta aj oahppat fysalaj dájmajt ja stáhkusij baktu. Beth Boysen (Boysen, 1989) tjielggi avtav stáhkusav majt gáhttjop *Táhka vuodjá/Toget gár*, ja jus unnán hiebada de máhtta stáhkusij hárijidallat sáme bájkkenamájt. Válljim lip gáhttjot mijá versjávna *Bájkes bájkkáj*, ja dav máhtta álggon stáhkat. Stoagos hiehpá 7-10 oassálasstijda. Ávdán juo viertti välljit 10-15 sáme bájkkenamá majt oahppe galggi oahppat. Tjále namájt stuor bokstávaj A4-árkkaj, avtav namáv juohkka árkkaj. Duodden árkajda bájkkenamáj dárbahtip avtav tjáhkkáhim-vuoládisáv juohkka oassálasstáj.

Stáhkat Bájkes bájkkáj

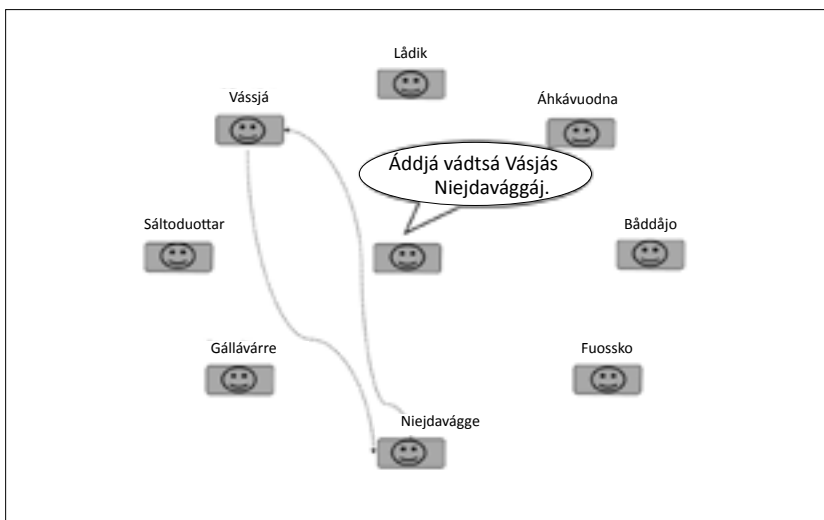
Biedjit vuoládisájt sirkkalin radiusijn mij la 10 miehter vaj sjaddá gaska daj gaskav. Akta vuoládis galggá gaskko. Juohkka vuoládisá guoran galggá bájkkenamma (ij gaskko). Oassálasste vádtsá (akti jali moaddi) sirkkala birra, diedon bájkes bájkkáj vaj hárijidalli namájt. Tjále namájt sámegiellaj ja dárogiellaj.

ULME: OAHPPPE GALGGI

- oahppat muhtem mierredum bájkkenamájt
- adnet innesijvav ja illatijvav
- gærddot/oahppat muhtem luonndonammadusájt (buojk. *tjáhkka, oajvve, gájsse, jávrre, jáhká*)
- ájadallat ja ságastallat fágajgasskasaj tiemájs
- gærddot almeguovlojt:
nuortta – nord
oarje – sør
lulle – øst
alle – vest

Gå oahppe mujtti ienemus namájt, de máhtti stáhkagoahitet: Divna tjáhkkiid guhtik vuoládisá nali. Sån gut tjáhkkaáj gassko, tjuorvvu buojkulvis: «Vanntsa vuodjá Hierenjárgas Lufoahttaj». De sáj tjuodtjánibá gudi tjáhkkaáhibá Hierenjárgan ja Lufáhtan, ja de mállsoba sajev, sæmme bále galggá sån gut tjáhkkaáj gassko gæhttjalit jáksát avtav dajs sajijs. Sån gut sajev lámppá, tjáhkkit gassko ja tjuorvvu dav mij vas dáhpáduvvá, buojkulvis: «Áddjá vádtsá Tjoalmes Másskáj.»

Jus galggá oahppiijt oadtjot tjanátjijt aktij dáro- ja sámegiellamamájt, de máhttá muhttijn tjuorvvit bájkkenamájt dárogiellaj. Nágin vuoro maŋŋela máhttá mállsot namájt ietjá bájkkenamájt.

Tsuojjgidus: Guovddelin máhttá liehket «jukseláhppa» viehken gánná divna bájkkenamá li tjáledum ma li maŋen, ja muhtem labudimverba, de sjaddá álkkep sidjij gudi galggi tjuorvvot diedojt.

Ávddábarggo/Oahppamnævo

Kártav dat guovlos viertti áttjudit, ja laminarit. www.norgeskart.no máhttá válljit oasev ja tjáledit, jali adnet bájkálasj kártav. Avtav kártav juohkka oahppáj, valla máhtti 2-3 aktan barggat. Daj sæmme kártaj máhtti hárijidallat almeguovlojt.

Jus galggabihtit stáhkát *Bájkkes bájkkaáj*, de viertti árkajt bájkkenamáj ja laminarit juo ávdån. Árvustalá aj dárbov «jukseláhpas» (gehtja tjieggidusáv badjelin), ja mujte tjáhkkaáhimvuoládisáv.

DÅJMA/TIEBMÁ

Dålggevuokkajn bivddet

Dát la aj praktihkalasj dahkamus, valla jus li nuoges ressursa, de máhtta gielav hárrjidallat dán dájman aj. Gehtja buojkulvisájt oalgesbielen.

Åvddåbarggo/Oahppamnævo

Válldit manjen vædtsagijt gå dålggevuokkaj galggabihtit guollit. Ihkap luojkká Friluftsråde jali bájkálasj Jeger- og fiskeforening vædtsagijt, ja ihkap la siján bagádiddje? Jali ihkap li æjgáda gudi li ressurspersávnå?

ULME: OAHPPE GALGGI

- oahppat ájggeguovdelis bágojt ja moalkedimijt
- oahpásmuvvat dålggebivdduj

Buojkulvis::

- *Verba: bálkestit, giesset, bivddet*
- *Substantijva: dålggevuogga, svihtjo, vuogga*
- *Jávrreruolij namá: buojkulvis dábmuk, rávddo, njáhká*

DÅJMA/TIEBMÁ

Ájrustit kánujn

Dát la aj praktihkalasj dahkamus, valla jus li nuoges ressursa, de máhtta giellahárrjidallamijt dasi duoddit. Máhtta buojkulvissan oahppijt bagádit gási galggi ájrustit. Gehtja buojkulvisájt oalgesbielen.

Åvddåbarggo/Oahppamnævo

Jus galggabihtit ájrustit, de dárbahtihpit kánojt, ájrojt ja gádjomvestajt divna oahppiida ja állessjattugijda juohkusin. Mujte sån gut la bagádiddje viertti kursav. Tsuoiggidus: Gæhthjala jus bájkálasj Friluftsråde máhtta viehkedit dárbbagij ja bagádiddijj.

ULME: OAHPPE GALGGI

Oahppat muhtem bágojt ma tjielggiji guovlojt, buojkulvissan:

- *åvddån, manjus, ruopptot, diehki, dånku*

Gulldalit, dádjadit ja adnet instruksjåvnåjt, buojkulvis:

- *Boade diek!*
- *Ale ájrusta nav guhkás!*
- *Boade ruopptot!*
- *Tjuovo muv!*
- *Boade gáddáj!*

Oahppe li duosstela ja ájrustit la riek suohtas doajmma. Gåvvå: Edel Monsen

DÅJMA/TIEBMÁ

Alfabiehttabivddo váren

Dát la buorre dahkamus álggoscávlá maŋnegietjen gærddot ja tjoahkkájgiesset bágojt ja moallánagájt majt oahppe li oahppam. Dájman galggi hárrjidallat alfabiehtav sæmme báttá gå gávnni bágojt luondon ma álggi duojna dájna bokstávajn. Dájman máhtta tjadádit gilppusin:

Máhttelisvuohta 1: Juohkka juogos oadtju árkav gási galggi tjállet sáme alfabiehtav. Dan maŋnela galggi gávnnat gávniit, tjuorggat jali tjállet bágojt ma álggi divna bokstávajn. Dat juogos ienemus bokstávajn, jali oadtjum li ienemus tjuorgajt vissa ájggeomærráj (buojk. 30 minuhtan), vuojtta. Vierttibihtit juo ávdán sjehtadit muhtem njuolgadusájt, buojk:

- Bare ord som har noe med fjellet å gjøre, blir godkjent.
- Substantivva majt la gávnnam fysalasj (ij gávvidum ja tjáledum), vaddá 2 tjuorga.
- Báhkko mij la tjuorgadum jali tjáledum, vaddá 1 tjuorgav, valla báhkko mij la boasstot tjáledum, vaddá dássju 0,5 tjuorga.
- Bokstávajt majt ij álu vuojne bágojt álgon/e gávnnu bágojt álgon (N), dáhkkiduvvi bágon. Máhtta aj dibddet oahppijt ietja ájttsat ij la máhttelis gávnnat bágojt dájna bokstávajn.

Máhttelisvuohta 2: Dát variánnta tjadáduvva njálmálatattat. Juohkka juogos oadtju avtav sehtav bokstávákártáj. Juohkka kárttáj galggi oahppe buktet avtav bágov mij gullu várráj. Vierttiji gávnnat bágov mij álggá avtajn bokstávajn kárttán. Dat juogos mij vuostak miejnni sij máhtti divna kárttájt adnet, tjuorvvisti «Alfabiehta», ja vuojtta jus li dahkamusáv tjoavddám. Jus e huoman nagá avtak bágov juohkka kárttáj javllat, de oadtju boahhte juogos gæhttalit mij tjuorvvu «Alfabiehta».

Ávddábarggo/Oahppamnævo

Máhttelisvuohta 1:

Válde fáron árkav ja tjállemvædtsagijt.

Máhttelisvuohta 2 (buorre gå la nievres dálkke):

Tjáleda ja lamineri avtav sehtav bokstávákártájs juohkka juohkusij (kárttájt gávna [dáanna](#)).

ULME: OAHPPA GALGGI

- gærddot sámeielalrabiehtav
- gærddot ja adnet bágojt ma gullu várráj
- aktan barggat ja ájádallat strategijjav
- • barggat sjuggelisát gielajn

Alternativva 1:

- aktan barggat ja ájádallat strategijjav (majt lijsi dahkat: áhtsát, tjuorggat jali tjállet?)

Alternativva 2:

- aktan barggat ja fokuserit mujttet

Buojkulvis tjoavddusijda:

- *Albasj – Álldo – Bierggorågge – Darffesæmol – Ednam – Fåŋŋga-læjrra – Goasskem – Hávgga – Ielle – Jiehkke – Káno – Láttak – Muorjijt – Noarssa – (jáNå) – Oaggot – (slahPo) – Rigge – Sare – (Tjåhkkå) – (hUbllo) – Vuoskun – (tjÆrro) – (jågÅsj)*